

VILÁG- TÖRTÉNET

6. (38.) évfolyam 2016. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **JAMES P. NIESSEN**
A BEFOGADÁS KULTÚRÁJA
ÉS AZ 1957. JANUÁRI OSZTRÁK MENEKÜLTKEVÓTA-INDÍTVÁNY
- **KECSKÉS D. GUSZTÁV**
A NATO ÉS AZ 1956-OS MAGYAR MENEKÜLTEK
- **NAGY ANDRÁS**
A MAGYAR MENEKÜLTÜGY AZ ENSZ VIZSGÁLÓBIZOTTSÁGA ELŐTT
- **TIPHAINÉ ROBERT**
MAGYAR MENEKÜLTEK HAZATÉRÉSE SVÁJCBÓL 1956 UTÁN
- **BALOGH BALÁZS**
AZ 1956-OS MENEKÜLTEK TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓJA
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN
- **SZEMLE**
HAMERLI PETRA, KECSKÉS D. GUSZTÁV,
BODOR MÁRIA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano, Farkas Ildikó,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

6. (38.) évfolyam 2016. 3.

TARTALOM

1956 mint menekültválság. Új olvasatok egy ismert történethez (Stefano Bottoni)	331
<i>Tanulmányok</i>	
James P. Niessen: A befogadás kultúrája és az 1957. januári osztrák menekültkvóta-indítvány	337
Kecskés D. Gusztáv: A NATO és az 1956-os magyar menekültek	357
Nagy András: A magyar menekültügy az ENSZ vizsgálóbizottsága előtt. Bang-Jensen küzdelme ügynökökkel és bürokratákkal	373
Deák Nóra: „Operation Mercy” – lehetetlennek tűnő küldetés? Az 1956-os menekültek fogadtatása az Egyesült Államokban	397
Tiphaine Robert: Magyar menekültek hazatérése Svájcban 1956 után. A hazatérés okai és interpretációi a propaganda-hadjáratban	413
Kovács Attila: A magyar menekültkérdés kezelése Jugoszláviában, 1956–1957	433
Lénárt András: Felnőtté válás és integráció az Ausztriában letelepült 1956-os emigráns diákok körében	451
Balogh Balázs: Az 1956-os menekültek társadalmi integrációja az Egyesült Államokban	469
<i>Szemle</i>	
Magyar–szentszéki kapcsolatok 1920-tól napjainkig (Hamerli Petra)	485
Kulturális diplomácia a nemzetközi feszültségek közepette. Franciaország Közép- és Kelet-Európában (1936–1940, 1944–1951) (Kecskés D. Gusztáv)	490
Tanulmányok a ruszisztika műhelyéből (Bodor Mária)	495

Jelen számunkat szerkesztette: Stefano Bottoni

CONTENTS

1956 as Refugee Crisis: New Perspectives (Stefano Bottoni)	331
--	-----

Studies

James P. Niessen: The Culture of Welcome and the January, 1957 Austrian Refugee Quota Proposal	337
Gusztáv D. Kecskés: The NATO and the 1956 Hungarian Refugees	357
András Nagy: The Special Committee on the Problem of Hungary, 1957–1958: Bang-Jensen's Struggle with Eastern Spies and Western Bureaucrats	373
Nóra Deák: Operation Mercy: The (Not Impossible) Hungarian Refugee Resettlement Mission in the United States	397
Tiphaine Robert: The Return of 1956 Hungarian Refugees from Switzerland: Reasons and Interpretations of Returning Home in Propaganda Warfare	413
Attila Kovács: Yugoslavia and the 1956 Hungarian Refugee Crisis	433
András Lénárt: The Process of Growing up and Integration of the 1956 Emigrant Students into the Austrian Society	451
Balázs Balogh: The Social Integration of the Refugees of the 1956 Revolution in the USA	469

Book Reviews

Diplomatic Relations between Hungary and the Holy See, 1920–2015 (Petra Hamerli)	485
Cultural Diplomacy amid Diplomatic Tensions: France in Central and Eastern Europe, 1936–1940, 1944–1951 (Gusztáv D. Kecskés)	490
Studies from the Workshop of Russistics (Mária Bodor)	495

SZERZŐINK

Balogh Balázs, PhD, igazgató, MTA BTK Néprajztudományi Intézet • Bodor Mária, doktorandusz, Debreceni Egyetem BTK • Deák Nóra, PhD, könyvtárvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Angol–Amerikai Intézet Könyvtára • Hamerli Petra, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Kecskés D. Gusztáv, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Kovács Attila, PhD, tudományos munkatárs, Institut za narodnostna vprašanja (Nemzetiségi Kutatóintézet), Ljubljana • Lénárt András, PhD, tudományos munkatárs, Országos Széchényi Könyvtár 56-os Intézet • Nagy András, PhD, író, egyetemi oktató • Niessen, James P., PhD, könyvtáros, tudományos munkatárs, Rutgers University School of Arts and Sciences, New Brunswick • Robert, Tiphaine, tudományos munkatárs, Université de Fribourg Faculté des Lettres

1956 mint menekültválság

Új olvasatok egy ismert történethez

Jelen lapszámunkat az 1956-os forradalmat követő menekültválságnak szenteljük. A jelenkori menekültkérdés történeti, jogi, szociológiai és társadalomantropológiai kutatása jelentős fejlődésen ment át az utóbbi évtizedekben, és ma már önálló tudományágat képvisel, saját kutatóközpontokkal¹ és szakmai folyóiratokkal.² Amikor 2015 elején elkezdtek tervezni a következő év lapszámainak tematikáját, és az 1956. év eseményeinek szenteltük a harmadik számot, még nem tudhattuk, hogy néhány hónap múlva a közel-keleti háborús övezetekből Európába érkező milliós nagyságrendű menekülttömeg fogja uralni a magyar és a nemzetközi közbeszédet. Mint történészek és gondolkodó állampolgárok tanúi lehettünk annak, hogy a migráció egyszerű idegenrendészeti és államigazgatási feladattól korunk egyik meghatározó társadalmi, politikai, biztonsági és erkölcsi kérdésévé vált.

Magyarországot – mint a mai migrációs útvonalak egyik tranzitországát – különösen nagy mértékben érintette a korábban soha ilyen intenzitással nem tapasztalt jelenség. A magyar társadalom döntően érzelmi alapon reagált a válságra. A háborús menekültekkel és a gazdasági bevándorlókkal kapcsolatos közvita rányomta bélyegét az 1956-os forradalom 60. évfordulója alkalmából ismét felélénkült tudományos közbeszédre is, így az új migrációs válság következtében egyre nagyobb figyelmet kapott a szakirodalomban az akkori menekültkérdés. Ebben a feszült légkörben vált népszerűvé az a tudományos szempontból erőltetett párhuzam, amit egyes kutatók, újságírók és kortársak vontak a menekültek befogadásával kapcsolatban: az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadását humanitárius-erkölcsi elvekre hivatkozva szembeállították a mai magyar kormányzat menekültellenes politikájával.³ Mások az 1989. évi „határnyitás”-ban és a keletnémet állampolgárok továbbutaztatásában játszott pozitív magyar szerepet hasonlították össze a Közel-Keletről és Ázsia egyéb részeiből érkezők befogadását visszautasító

1 Például az Oxfordi Egyetemen 1982-ben létrehozott *Refugee Studies Centre* és a Sydney-i Egyetem által működtetett *Kaldor Centre for International Refugee Law*.

2 *Journal of Refugee Studies* (alapítva 1988); *International Journal of Refugee Law* (alapítva 1989); *Journal of Immigrant & Refugee Studies* (alapítva 2002).

3 Krastev, Ivan: Eastern Europe's Compassion Deficit. In: *The New York Times*, September 8, 2015; Szirtes, George: Hungarians fought for freedom in 1956, not Viktor Orbán's rabble-rousers. In: *The Guardian*, October 1, 2016.

kormányzati politikával.⁴ Távol tartva magunkat és folyóiratunkat az aktuálpolitikai vitáktól, fontosnak ítéltük az 1956-os menekültválság alapos és higgadt megismerését. Ezért döntöttünk amellett, hogy a Magyarországról 1956 késő őszén távozó közel kétszázezer ember történetével tisztelgünk a forradalom előtt. Úgy gondoljuk, hogy az 1956-os magyar menekültkérdés nemzetközi kontextusának feltárása nemcsak új értelmezési kereteket nyújt a magyar forradalom megértéséhez, de elkerülhetővé teszi a felszínes és félrevezető párhuzamokat.

A menekültkérdést tárgyaló nemzetközi jogi szakirodalom egyetért abban, hogy 1956 fordulópontot jelentett a menekültválságok nemzetközi kezelésében. A Magyarországról Ausztriába és Jugoszláviába távozó állampolgárok nem voltak ugyanis háborús menekültek, és nem minden esetben kényszer alatt hagyták el hazájukat. Mi volt tehát a státusuk? Miként lehetett megszervezni segítségüket és továbbszállításukat? Az 1956-os menekültkérdés kezelése óriási kihívást jelentett a nemzetközi közösség számára, és kikényszerítette a menekültkérdés új – az 1951-es genfi konvencióhoz képest jóval szélesebb – gyakorlati alapokra történő helyezését.

A magyar menekültválság által leginkább érintett ország kétségkívül a szomszédos Ausztria volt. Az alpesi ország viszonyulását a menekültekhez, illetve szerepét a menekültkérdés megoldásában kimerítően tárgyalta a szakirodalom, ezért erre nem térünk ki bővebben jelenlegi összeállításunkban. Cseresnyés Ferenc, Soós Katalin, Murber Ibolya és mások kutatásai bebizonyították, hogy 1956 novemberében a magyar menekültválság nemzetköziesítése és a magyar menekültek tömeges befogadása a Második Köztársaság új erkölcsi alapjait rakta le.⁵ Bécs önként vállalta a jó szolgálatot tevő tranzitország szerepét, és sikerrel kiállta első megbízhatósági próbáját a nyugati világ szemében az 1955-ben megkötött, az ország semlegességét garantáló államszerződés után. Néhány évvel ezelőtt Marjoleine Zieck, az amszterdami egyetem tanára alapos tanulmányt közölt az 1956-os menekültválság jogi szabályozásáról. Szerinte a magyar válság volt az 1951 után felállított nemzetközi menekültügyi rendszer első éles tesztelése. Ausztria megsegítése szükséges volt, mivel 1956 novemberében egyértelművé vált, hogy az ország képtelen megbirkózni a menedékkérő tömeggel. A nemzetközi közösség által szorgalmazott befogadás motivációi között négyet emelt ki: felelősség- és bűntudatérzés miatt, hogy a Nyugat évekig bátorította a „csatlós országok” felszabadulási kísérleteit, de 1956 őszén sem katonai, sem logisztikai segítséget nem nyújtott a magyar felkelőknek; ideológiai azonosulás, mivel a legtöbb magyar menekültről – mint látni fogjuk, nem mindig helyesen – azt feltételezték, hogy kommunistaellenes szabadságharcos; hasznos információs adatbázis kiépítése a szovjet világ működéséről

4 Thorpe, Nick: Migrant crisis: Hungary crossings echo 1989 and 1956. In: *BBC World Service*, September 6, 2015. <http://www.bbc.com/news/world-europe-34168084> (hozzáférés dátuma: 2016. október 4.).

5 Lásd például: Soós Katalin: Ausztria és a menekültügy. In: *Századok*, 132. (1998) 6. sz. 1119–1151.; Soós Katalin: 1956 és Ausztria. Szeged, 1999; Murber Ibolya: 1956 és Ausztria. Az 1956-os magyar események szerepe az osztrák történelmi irodalom tükrében. In: *Limes*, 18. (2006) 3. sz. 17–32.; Cseresnyés Ferenc: A nemzetközi menekültjog alkalmazása. Ausztria és az '56-os menekültek. In: *Múltunk*, 52. (2007) 1. sz. 169–186.

(nem szabad elfelejteni, hogy az őket befogadó nyugati országok számára a vasfüggönyön túlról érkező magyarok legalább olyan jelentős hírszerzési potenciált jelentettek, mint biztonsági kihívást); és nem utolsósorban az a körülmény, hogy az 1950-es évek utolsó harmadában a nyugat-európai országok és Észak-Amerika soha nem látott gazdasági fejlődésnek indultak, és folyamatos munkaerőhiányban szenvedtek. A fiatal, általában jól képzett magyar (többségükben fiatal és férfi) menekülteket könnyen integrálták a munkaerőpiacon.⁶

Kecskés D. Gusztáv pár évvel ezelőtt megjelent cikkében úgy fogalmazott, hogy a magyar menekültek befogadása az ENSZ segélyszervezeteinek legfontosabb „pilot projekt”-je volt. A projekt sikerességében fontos szerepet játszott a többoldalú politikai akarat, az érintett nyugati társadalmak beleegyezése és a bő pénzügyi keret. A közel kétszázézer magyar menekült megsegítésére 1956 novembere és 1957 decembere között százmillió dollárt fordítottak – mai árfolyamon több mint egymilliárd dollárt. Ennyi pénzre volt szükség a menekültek ideiglenes elszállásolásához és végleges széttelepítésük előkészítéséhez. A menekülteket „ideális” bevándorló csoportként tartották számon az őket befogadó országok kormányai, mivel a magyarok hálásak voltak a kezdeti támogatásért és készek mutatkoztak az egyéni beilleszkedésre. A nyugati tömegtájékoztatói szervek ugyanakkor hónapokon keresztül napirenden tartották a magyar menekültek ügyét, ezzel is a nyugati világ erkölcsi felsőbbrendűségét üzenték nemcsak a Szovjetuniónak, hanem a berendezkedő Kádár-kormányának és a menekültek otthon maradt családtagjainak.⁷

Andreas Gémes 2009-ben megjelent tanulmánya árnyaltan közelíti meg a feltétel nélküli osztrák (és nyugati) befogadási politika gyakran mitizált és önlegitimációs eszközként használt képét. Gémes szerint tény, hogy a bécsi kormányzat 1956 novemberében bátor politikai döntést hozott, amikor humanitárius okokból túllépett az 1951. évi genfi konvenció határain, és attól függetlenül fogadta be az érkező magyarokat, hogy azok ténylegesen megfeleltek-e a politikai üldözött státusz jogi kritériumainak. Ausztriának azonban nem sikerült volna úrrá lennie a kialakult helyzeten a Nemzetközi Vöröskereszt és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága hatékony támogatása, valamint a fejlett nyugati országok hozzájárulása nélkül. A spontán szolidaritást és a kezdeti lelkesedést gyorsan felváltotta a menekültekkel szembeni társadalmi türelmetlenség, a nemzetközi segítségért való folyamodás. A helyi osztrák sajtót elárasztották a menekültek viselkedését rossz színben ábrázoló beszámolók, és a helyi lakosság tartott az olcsó munkaerő által teremtett versenytől.⁸

6 Zieck, Marjoleine: The 1956 Hungarian Refugee Emergency, an Early and Instructive Case of Resettlement. In: *Amsterdam Law Forum*, 5. (2013) 2. sz. 45–63.

7 Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 4. sz. 158–168.

8 Gémes, Andreas: Deconstruction of a Myth? Austria and the Hungarian Refugees of 1956–57. In: *Time, Memory, and Cultural Change*. [Published on the Web.] Eds.: Dempsey, Sean–Nichols, David. Vienna, 2009. (IWM Junior Visiting Fellows' Conferences, 25.) <http://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxv/deconstruction-of-a-myth/> (hozzáférés ideje: 2016. október 7.).

Nem Ausztria menekültpolitikája az egyetlen kutatási terület, ahol jelentős eredmények és új irányzatok jelentek meg az utóbbi években. Fontos megemlíteni a magyar menekültkérdés egyik legizgalmasabb oldalát, amelyet Nóvé Béla nemrég megvédett PhD-disszertációja tárt fel. Nóvé vizsgálódásának középpontjában az a több mint háromezer fiatal magyar menekült áll, akik a civil életbe beilleszkedni képes társaiktól eltérően „foglyai” maradtak a hidegháborúnak, és a Francia Idegenlégióban kötöttek ki. Ebben a sajátos közegben talált menedéket az a rengeteg szülőnk nélkül külföldre szökött kamaszkorú, akik élettörténetében nyomasztó gyakorúsággal köszönt vissza az elszakítottság, a gyökértelenség, a magány és a mindennapi nyers erőszakban történő szocializáció.⁹

Lapszámunk nyolc tanulmánya 1956 magyar menekültkérdését tárja fel az olvasó előtt. James P. Niessen, Kecskés D. Gusztáv és Nagy András a „magyar kérdés” világpolitikai vonatkozásaival foglalkozik. Niessen a korabeli „*Willkommenskultur*” kritikus elemzésével és az 1957-es osztrák „kvótaindítvány” ENSZ-vitáját vizsgálva megállapítja, hogy noha Ausztria nem érte el a kötelező kvóták elfogadását, a későbbi áttelepítési adatok azt igazolják, hogy hallgatolagos egyetértés alakult ki azon gyakorlatot illetően, hogy lehetővé és elfogadottá vált a második menedéket nyújtó országokból is az Egyesült Államokban történő letelepedés. Kecskés D. Gusztáv az Észak-atlanti Szövetség Szervezete (NATO) menekültválságra adott reakcióját vizsgálja. A szövetség levéltárában végzett kutatásai alapján bemutatja, hogy a NATO diszkrét – a nyilvánosságtól tudatosan elzárt –, de jelentős, több millió dolláros pénzügyi támogatást nyújtott a menekülteknek, valamint a menekültek segélyezése ügyében intézkedésekre ösztönözte a tagállamok kormányait. Nagy András azokat a magyar menekülteket vizsgálja, akik – többségükben névtelenül – tanúvallomást tettek 1957-ben a Bang-Jensen által vezetett ENSZ-vizsgálóbizottság előtt. A rosszul leplezett nyugati ellenszélben és a kádári, valamint szovjet titkosszolgálatok által jelentett nyílt fenyegetés mellett végzett tanúságtétel pótolhatatlan információkhoz juttatta a világszervezet munkatársait, de veszélybe sodorta a korabeli rendszer által „hazaárulóknak” tartott személyeket. Nagy szerint négy halálos ítélet következett az ENSZ számára végzett „hazaárulásból”, aminek híre egy lista tételeként végezte valamelyik mappában, akárcsak azok az információk, amelyeket korábban eljuttattak New Yorkba, s amiért életükkel fizettek.

A második tematikus alegységben három igen különböző helyzetű ország – az Egyesült Államok; a semleges, de nyugatbarát Svájc; a semleges, de szocialista rendszert működtető titói Jugoszlávia – menekültpolitikáját mutatjuk be. Deák Nóra a közel 44 ezer, 1957 folyamán az Egyesült Államokba telepített menekült befogadását mutatja be, kiemelve a szövetségi kormány erőfeszítéseit és a helyi társadalmak hozzájárulását. A magyar menekültek zöme az úgynevezett „Operation Mercy”, azaz „Irgalom művelet” során részesült ellátásban és gondozásban, előbb az inaktív státuszú Camp Kilmerben, a New Jersey államban található II. világ-

9 Nóvé Béla: „*Patria Nostra.*” ’56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban. [PhD-disszertáció, Eszterházy Károly Egyetem.] Eger, 2016. http://disszertacio.uni-eger.hu/17/1/N%C3%B3v%C3%A9_B%C3%A9la_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (hozzáférés ideje: 2016. október 7.).

háborús behajózási katonai bázison, amit menekültközponttá alakítottak át, és ahol az odaérkezők hosszan tartó regisztrációját is elvégezték. Deák Nóra szerint a magyar menekültek befogadása valódi amerikai sikertörténetté vált, ami lelkiert és önbizalmat nyújtott az ismeretlennek nekivágó, traumák által gyötört menekültközösségnek.

Tiphaine Robert levéltári források felhasználásával és életútinterjúk készítésével a Kádár-kormány hazatérési kampányát vizsgálta az 1956-os svájci magyar emigráció körében. A kutatásban sokáig mellőzött jelenség egyáltalán nem nevezhető marginálisnak: 1960-ig a közel kétszázézer magyar menekült majd egytizede, azaz több mint 18 ezer fő tett eleget a budapesti hatóságok felhívásának. A prosperáló, többnemzetiségű Svájcban nem okozott gondot a körülbelül 14 ezer magyar menekült befogadása. Az országban uralkodó jó körülmények ellenére meglepően sokan, a Svájcba érkezettek 12,4 százaléka döntött 1962-ig a hazatérés mellett. Mivel csalogatta haza a „szökevényeket” a magyar sajtó, a berni nagykövetség és nem utolsósorban a Magyarok Világszövetsége által támogatott budapesti propaganda? Mi motiválta azokat, akik végül hazatértek?

Kovács Attila tanulmánya a magyar menekültek jugoszláviai befogadását mutatja be. Az 1956-os humanitárius válság Magyarország déli szomszédját is érintette, mivel főképpen a délnyugati megyékből több ezren lépték át az akkor fegyveres őrzet alatt álló magyar–jugoszláv határvonalat. 1956. december elejéig a belgrádi kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy az illegálisan távozókat vissza kell szolgáltatni a magyar hatóságoknak. Kovács Attila szerint a később húszezer magyar menekült ideiglenes befogadását lehetővé tevő döntés meghozatalához két tényező járult hozzá: az ENSZ és a nyugati hatalmak diplomáciai nyomása, valamint annak felismerése jugoszláv részről, hogy az osztrák mintára megszervezett menekültgondozás elősegítheti és erősítheti az ország kedvező nemzetközi megítélését.

Tematikus lapszámunkat két, elbeszélő forrásokon alapuló tanulmány zárja. Lénárt András négy élettörténeten keresztül mutatja be az Ausztriába szökött magyar fiatalokúak beilleszkedési dilemmáit. Az Ausztriába érkezett fiatal ötvenhatosokat hőskökként, magyar szabadságharcosokként tartották számon. Egy ideig ötvenhatos magyarságukból éltek, ennek köszönhetően a széles körű támogatást, egyúttal kivívták a korábbi emigránsok ellenszenvét. A sokrétű támogatás a minél gyorsabb integrációt kívánta elősegíteni. A beilleszkedés viszont a befogadó ország nyelvének, munkamoráljának, a helyi társadalmi érintkezés szabályainak elsajátítását követelte meg, nem pedig a magyarságtudat kinyilvánítását, illetve ápolását. A megkérdezett menekültek esetében a fiatal kor és a középkorolás türelmi időszak kedvezett a viszonylag zavartalan „átzilipeléshez” az osztrák társadalomba.

Balogh Balázs írása a néprajz és a társadalomantropológia oldaláról közelíti meg az 1956-os magyar menekültek beilleszkedési paradigmáit és némi humorral fűszerezve rekonstruálja az új emigráns közösség összekovácsolásának formáit. Az eddigi identitásvizsgálatokból már ismert tényező volt a régi „amerikások”, valamint az 1945 körül érkezett „hontalanok” („dípi”-k, azaz *displaced persons*) közötti ellentét. Utóbbiak nem leplezett gyanakvással tekintettek az új – számukra idegen

szokásokat és magatartásformákat követő – magyar közösségre.¹⁰ A mindennapi életforma folyamatos átalakulásának, valamint a régi és az új szokások együttélésének néprajzi vizsgálatán keresztül Balogh Balázs kutatása bepillantást nyújt egy új, magyar–amerikai önazonosságú közösség születésének folyamatába.

Szívből reméljük, hogy lapszámunk hasznos tudományos támaszt adhat mindazoknak, akik érdeklődnek az 1956. évi magyar menekültválság iránt, és nem elégszenek meg a politikai székértáborok által kínált egyoldalú magyarázatokkal, hanem a kérdés lényegét kívánják megragadni.

Stefano Bottoni

1956 AS REFUGEE CRISIS: NEW PERSPECTIVES

This thematic issue addresses the 1956 Hungarian revolution from the viewpoint of the humanitarian challenge the flight from Hungary of almost 200.000 civilians prompted in November-December 1956. The eight articles pledge to answer two fundamental and entangled questions: how did the Western world – and Titoist Yugoslavia – react to the refugee crisis, and which strategies of social and individual integration were elaborated by the Hungarians who had fled the country after the Soviet intervention? James P. Niessen, Gusztáv D. Kecskés, and András Nagy explore the global implications of the Hungarian refugee issue, which after approving to the United Nations became for years a matter of diplomatic battle between the two blocs. Nóra Deák, Tiphaine Robert, and Attila Kovács analyse the handling of the Hungarian refugees in three countries with a different institutional background: the United States, neutral and Western-allied Switzerland, and neutral but socialist Yugoslavia. In the last section, through the use of mostly narrative sources the articles of András Lénárt and Balázs Balogh explain how young refugees integrated into respectively the Austrian and the American society, without giving up their primary Hungarian identity. These contributions aim to provide the reader of a better understanding of the 1956 Hungarian refugee crisis in global historical perspective. They will hopefully also help avoid easy but inaccurate comparisons between the 1956 Hungarian refugees and the migrant crisis Europe is currently confronted from the both the war-pledged Middle East and Sub-Saharan Africa.

10 Erről bővebben: Papp Z. Attila: *Beszédből világ. Amerikai magyar szervezetek és működtetőik – közelről.* In: *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Szerk.: Papp Z. Attila. Bp., 2008. 57–67. (Regio Könyvek.)

A befogadás kultúrája és az 1957. januári osztrák menekültkvóta-indítvány

Ha a magyar történelem ismeretében vizsgáljuk napjaink eseményeit, kézenfekvőnek tűnik a menekültek befogadásával kapcsolatos 2015-ös és 1956-os események összehasonlítása.¹ 1956-ban a magyarokat nagylelkűen és együttérzéssel fogadták a nyugati világ számos országában; azt a nyitottságot viszont, amivel a Németországba belépő menekülteket várták 2015 szeptemberében, más országok most láthatóan nem tartják követendő példának, miként ellentétesen fogadták azt az elképzelést is, hogy a befogadó országokban kvótákkal szabályozzák a betelepítendő menekültek számát.

Ez az összevetés sarkallt arra, hogy megvizsgáljam, miért terjedt el a befogadás kultúrája olyan széles körben 1956-ban, illetve hogyan alakult a korábbi válság során az országos betelepítési kvóták kérdése. Szeretném az elején hangsúlyozni, hogy nem céлом a két válság szisztematikus összehasonlítása. Az is nyilvánvaló, hogy a két helyzet bizonyos tekintetben radikálisan különbözik. 1. 1956-ban 200 ezer magyar menekült indult nyugat felé, 2015-ben pedig egymillió menekült érkezett Németországba. 2. A szovjet bevonulás, majd a határok 1957 elején történő hatékony lezárása következtében a magyar menekültek száma nem nőtt tovább, míg a jelenlegi válság határozatlan ideig elhúzódhat. 3. Jelen esetben nem beszélhetünk olyan hidegháborús politikai és retorikai kontextusról, amely a múlt eseményei során meghatározónak bizonyult. 4. Az 1950-es években a gazdasági konjunktúra miatt viszonylag egyszerű volt munkát találni Nyugaton a menekülteknek. 5. A kommunizmus magyar áldozatai nagyobb népszerűségnek örvendtek, mint a Közel-Keletről és Afrikából az Iszlám Állam (ISIS), a polgárháborúk és a szegénység elől menekülő változatos összetételű csoportjai. Az okok keresésekor nem szükséges messzire tekintenünk: a menekültek kultúrája és vallása (vagy „faja”), illetve a hidegháborús dinamika eleve fogékonnyá tette a Nyugaton élőket arra, hogy együtt érezzenek a kommunista rezsim feltételezett ellenzőivel. 6. A „menekültkvóták”

---

1 A szövegben szereplő idézetek fordítását – néhány kivétellel – a tanulmány fordítója készítette. A genfi egyezmény részlete az interneten elérhető magyar fordításból származik. Az ENSZ Közgyűlés határozataiból idézett részletek Liwa-Horváth Krisztina fordításai. In: *Egy globális humanitárius akció hétköznapjai. A magyar menekültek segélyezésének szervezésére létrehozott Koordinációs Bizottság összefoglaló jegyzőkönyvei (Genf, 1956. november 13.–1957. október 30.)*. Szerk.: Kecskés D. Gusztáv. Online kiadvány – a fordító.

alatt 1956-ban a befogadó országok által önként vállalt célszámokat értettek, nem pedig egy nemzetközi szervezet által kívülről előírt, akár szankciókkal is biztosítandó értéket. Ahogyan látni fogjuk, különleges kivételként az osztrák kormány előállt egy kötelező kvótaindítvánnyal – a javaslat azonban nem valósult meg. Számos egyéb különbséget lehetne még felsorolni, de inkább térjünk rá az 1956-os magyarországi válság különleges körülményeinek és eseménytörténetének vizsgálatára.

A menekültsegélyezés intézményesülése

Magyarországon a kivándorlás több mint 125 éves múltra tekint vissza. A történések egyetértenek abban, hogy azok, akik az 1870-es évektől elhagyták az Osztrák–Magyar Monarchiát – akár magyarok, akár más nemzetiséghez tartozók voltak –, elsősorban gazdasági okok miatt indultak útnak. A kivándorlók legnépszerűbb célpontja az Egyesült Államok volt. Az USA-ban ekkortájt a gazdasági fellendülés miatt nagy szükség volt munkaerőre, így csak minimálisan korlátozták a bevándorlást. A visszavándorlás (a kivándoroltak mintegy egyharmada legalább egyszer visszatért Magyarországra) gyakori jelensége is megerősíti, hogy a kivándorlás elsősorban gazdasági jellegű volt.² Az Egyesült Államokban az 1920-as években a törvényhozás megszakította az addigi gyakorlatot, és az egyes nemzetiséghez tartozó bevándorlók számát (vagy kvótáját) annak arányában korlátozta, hogy milyen arányt foglalt el a szóban forgó nemzetiség az amerikai össznépességben 1910-ben. A magyarokra vonatkozó pontos szám váltakozott, 1921-ben 5747, 1924-ben 473, 1927-ben pedig 869 volt. Ezek a törvények, mivel sokkal kisebb mértékű bevándorlást engedélyeztek, mint korábban, számottevően csökkentették a visszavándorlási arányt.³

Az új törvények már a nativizmus és a restrikcionizmus újjáéledését tükrözték a bevándorlással kapcsolatos amerikai közbeszédben. Ez a vita különböző időpontokban más országokban is lezajlott, így a bevándorlás mintái is országról országra változtak. Így például 1924 után inkább a latin-amerikai országok és Ausztrália vonzott nagyobb számban magyar bevándorlókat.

Magyarországon, az emigránsok származási országában is az etnikai alapú nacionalizmus és a kedvező gazdasági lehetőség képzetek versengtek egymással a kivándorlásról szóló közbeszédben. A magyar kormány a nemzet kiszipolyozásának tekintette és helytelenítette a kivándorlást. Toleránsabbnak tűnt azonban a kérdésben a gazdaságilag elmaradott területeken, ahol jellemző volt a kihasználatlan munkaerőtöbblet, valamint azokon a helyeken, ahonnan nem magyarok emigráltak, mivel így az etnikai arány is kedvező irányba billent.⁴ Ez azonban nem csak Magyarországra volt jellemző. Tara Zahra kimutatta, hogy a korban hasonló közbeszéd folyt a Monarchia osztrák felében is, ami egészen a hidegháborús időszakig

² Puskás, 2000. 18–35.

³ Uo. 190.

⁴ Uo. 89–95.

kitartott. A szerző különös figyelmet szentelt annak az emigráció ellenzői által gyakran alkalmazott retorikai stratégiának, amely a kivándorlókat gátlástalan transzatlanti jegyzérek és kapitalista rabszolgaimportőrök áldozataiként, balekakként mutatta be. Az ellenzők azzal érveltek, hogy a kivándorlásra való csábítás nem jómódot, hanem kizsákmányolást és szegénységet eredményez majd.⁵

A menekültválságot megoldani hivatott szervezeti háttér az I. világháború utáni, többszörös megrázkódáson átment Európában jött létre, ahol az Orosz, a Német és az Oszmán Birodalom, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását követően az orosz, örmény, zsidó és egyéb nemzetek gyermekei milliószámra indultak útnak, elsősorban Nyugat felé. Fridtjof Nansen, a Nemzetek Szövetségének menekültügyi főbiztosa nemzetközi szervezeteket vont be a menekültek védelmébe, miközben a célországok kormányai jórészt meglehetősen barátságatlanul fogadták a menekülőket. Azok a – jóval nagyobb számú – tömegek, amelyek a II. világháború során kényszerültek menekülésre, még ennyi védelmet sem élveztek.

Az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Szervezete (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) 1943-ban alakult, azzal a céllal, hogy humanitárius segítséget nyújtson a háború áldozatainak. A háború végén a menekültek és a lakóhelyüket elhagyni kényszerülő belső menekültek száma a becslések szerint 11 és 20 millió fő között lehetett. Az UNRRA több száz menekülttáborot működtetett, és segített azoknak a „dípík”-nek (DP – az angol *displaced person* kifejezésből származó elnevezés) a hazatérésében, akik a német deportálások miatt vagy a közeledő szovjet hadsereg elől menekülve kerültek Nyugat-Európába. Ugyanakkor nem minden dipí vágyott a hazatérésre: különösen igaz volt ez a kelet-európai kommunista hatalomátvételek után. A Szovjetunió szorgalmazta a befolyási övezetéből elmenekültek vagy elhurcoltak visszatelepítését, hidegháborús riválisai – és maguk a menekültek is – azonban egyre inkább ellenezték ezt az elgondolást. A harmadik országokba történő betelepítésre azonban az UNRRA nem rendelkezett felhatalmazással. A kialakuló patthelyzet, az elapadó pénzügyi források és a csökkenő politikai tőke miatt az UNRRA jelentősége 1947 után nagymértékben csökkent.⁶

A Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (International Refugee Organization, IRO) feladatai között azonban már szerepelt a menekültek harmadik országokba történő áttelepítése is. Az IRO több mint félmillió dipít örökölt az elődszervezettől, később pedig még több új menekült érkezett. 1951 végéig az IRO több mint egymillió ember számára talált új otthont és munkát. Nem sikerült viszont elhelyezni 175 ezer úgynevezett „hard core” dipít. Ugyanakkor pedig az új német államok és Ausztria nagyrészt átvette a német dipíkkal kapcsolatos feladatokat. Az IRO-ban a kezdetektől az USA dominanciája érvényesült. Amikor az IRO úgy vélte, feladatát nagyjából teljesítette, az Egyesült Államok arra az álláspontra helyezkedett, hogy a dipík gazdasági integrációja Nyugat-Európában a Marshall-terv segítségével fog befejeződni. Következésképpen megszüntette az IRO működését, amit a

5 Zahra, 2016., különösen az 1. és a 6. fejezet.

6 Marrus, 1985. 317–324.

Szovjetunió meglehetősen örömmel fogadott.⁷ Ezt követően az Egyesült Nemzetek jelentéstételi és finanszírozási struktúrája magasabb szinten integrálta az IRO örökébe lépő intézményt, ezáltal az Egyesült Államok a menekültek segélyezésével járó pénzügyi terheket más országokra igyekezett áthelyezni.⁸

Az Egyesült Nemzetek Szervezete Menekültügyi Főbiztosának Hivatalát (UN High Commissioner for Refugees, UNHCR) 1950 decemberében hozta létre az ENSZ Közgyűlése. Alapszabályzata⁹ és a későbbi határozatok szerint az UNHCR feladata volt a menekültek letelepítésének vagy önkéntes hazatelepülésének segítése. A főbiztosnak éves jelentéstételi kötelezettsége volt a Közgyűlés előtt, és munkáját egy, a tagországok képviselőiből álló tanácsadói bizottság is támogatta. Az UNHCR ENSZ-től kapott költségvetését kiegészítendő, a tanácsadói bizottság 1955-ben átalakult az Egyesült Nemzetek Menekült Alapjának (United Nations Refugee Emergency Fund, UNREF) Végrehajtó Bizottságává. Az UNHCR – alapszabályzatában rögzített – egyik feladata annak elbírálása volt, hogy az egyéni menekültstátusszal érkezők az UNHCR felelősségi körébe tartoznak-e. A fő szempontot az jelentette, hogy a menekült önként kérelmezte a menedékjogot, illetve hogy az első menedékjogot nyújtó ország hajlandóságot mutatott a menekült honosítására.

Az UNHCR által irányított sikeres letelepítésben kulcsszerepet játszott egy másik szervezet, amelyet nem az ENSZ, hanem számos tagország közös igazgatósága vezetett: ez volt az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM). Az ICEM alapokmányában céljaként a „menekültek szállítását” jelölte meg, valamint „az európai országokból történő kivándorlás növekedésének elősegítését azáltal, hogy az érintett kormányok kérésére és velük együttműködésben szolgáltatásokat biztosít a menekültek regisztrációja, fogadása, kezdeti elhelyezése és letelepítése során”. A kommunista államokat kizárták az együttműködésből: a tagságot azokra az országokra korlátozták, „amelyek elköteleződést mutattak a személyek szabad mozgásának elve mellett”. 1952 és 1960 között az ICEM 426 ezer menekült szállítását végezte el, köztük 102 ezer magyarét 1956–1957-ben. Az UNHCR és az ICEM is genfi székhelyű volt, de számos európai fővárosban rendelkeztek irodával.¹⁰

Mivel az UNHCR függetlenebb volt, mint az elődszervezetei, működésének első éveit viszonyát az amerikai kormánnyal feszültség jellemezte. Az első főbiztos, a holland Gerrit van den Hoeben Goedhart „kezde győzködni a nagyobb hatalmakat, hogy érdekeik egybeesnek az UNHCR érdekeivel”. Van Hoeben Goedhart 1956 júliusában szívroham következtében elhunyt, és ideiglenesen helyettese, az amerikai James Read vette át a tisztséget. Read 1951 júliusában lépett hivatalba

7 Uo. 345.

8 Loescher, 2001. 41–42.

9 Az egyezményt a Közgyűlés 1950. december 14-én fogadta el, a hivatal pedig 1951. január 1-jén kezdte meg működését. Az egyezmény szövege elérhető online. Angolul: <http://www.unhcr.org/en-us/about-us/background/4ec262df9/1951-convention-relating-status-refugees-its-1967-protocol.html>, magyarul: <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/pdf/informacioforrasok/egyezmények/az-1951-es-egyezmény-es-az-1967-es-kiegészítő-jegyzékonyv.html> (utolsó letöltés 2016. szeptember 22.).

10 ICEM *Hand-book*, 1960. 6., 18.

helyettesként, miután a németországi amerikai főbiztos hivatalában teljesített szolgálatot. Ahogyan látni fogjuk, ő jelölte ki az irányt, amelyet az UNHCR az új főbiztos, a svájci Auguste Lindt vezetése alatt követett. Az új főbiztost az ENSZ-főtitkár 1956 decemberében nevezte ki.¹¹ Az ICEM igazgatója 1955 és 1958 között egy amerikai diplomata, Harold Tittman volt.

A menekültszervezetek sosem korlátozták a tevékenységüket Európára, de ebben az időszakban kétségkívül az öreg kontinens állt figyelmük középpontjában. Az UNHCR és az ICEM is nyitott Bécsben fiókirodát. Ausztria jelentős történelmi tapasztalattal rendelkezett a menekültválságok kezelésében, ezért ez volt az egyik olyan ország, amely rendszeresen együttműködött a menekültszervezetekkel. A különféle forrásokra támaszkodó osztrák számítások szerint 1945 és 1972 között 1,9 millió menekült lépett be az országba, ebből a létszámból 1,3 millió fő hagyta el Ausztriát más országokba történő betelepítés vagy pedig hazatelepítés következtében, 559 553 személyt pedig honosítottak. Mindhárom kategóriában 1945–1946-ban voltak a legmagasabb létszámok, a második legtöbb belépést és távozást pedig 1956 és 1958 között regisztrálták.¹² Egy 1956 novemberében az ENSZ-nek benyújtott osztrák jegyzék szerint tíz év alatt „Ausztria több mint félmillió menekültet fogadott, akik közül megközelítőleg 190 000 még mindig az országban tartózkodik”.¹³

Az adatok látszólagos különbsége abból adódhat, hogy a honosított személyeket a továbbiakban nem tekintették menekültnek. Az IRO és az UNHCR a nem németek ügyében volt illetékes, míg az osztrák kormány hasonló feladatokat látott el a körülbelül 200 ezer kitelepített német személy esetében, akik Ausztriában maradtak 1947 után, és akik honosításukat követően már nem élvezték az UNHCR támogatását és védelmét.¹⁴ 1954–1955-ben az UNREF és az UNHCR kezdeményezésével költséges lakhatási program indult Ausztriában a menekültek számára. Az osztrák állampolgárságot kapó menekültek számára az osztrák kormány hasonló programokat indított. A párhuzamos projektek is mutatják az UNHCR és az osztrák kormány közötti szoros együttműködést.

Az UNHCR misszióját, azaz a menekültek védelmét, integrációját, át-, illetve hazatelepítését a jórészt nyugati támogatók egyre inkább Amerika retorikája szerint értelmezték: Truman elnök a kommunizmus feltartóztatásáról beszélt, míg Eisenhower alatt már a visszaszorítás és a felszabadítás doktrínája dominált. A feltartóztatás, visszaszorítás és felszabadítás politikája nem jelentette az amerikai katonai intervenció lehetőségét a keleti blokk országaiban. A program ugyanakkor elindított egy „pszichológiai hadviselést”: a Szabad Európa Bizottság égisze alatt támogatták a különböző emigráns szervezeteket, és rádióadásokat sugároz-

11 Loescher, 2001. 75., 81.

12 Az adatokat gyűjtötte Heimold Helczmanovszki, idézi: Stanek, 1985. 198–199.

13 UNARMS S-0445-0199-13246. F. Matsch osztrák nagykövet Philippe de Seynes, ENSZ-főtitkárhelyettesnek írt leveléhez csatolt emlékeztető, amelyet „Bécsben húsz ország diplomáciai képviselőjének juttattak el”. New York, 1956. november 15. Stanek is figyelmeztetett a különböző források alapján összeállított statisztikák pontatlanságaira. Stanek, 1985. 13–14.

14 Stanek, 1985. 41.

tak a kommunista vezetés alatt álló országokba. A „rab-” vagy „rabigába hajtott” nemzetekkel való együttérzés az amerikaiak, nyugati szövetségeseik és a Szabad Európa Bizottság hitvallásává vált. Az Egyesült Államok Menekülteket Segítő Programja (United States Escapee Program, USEP), amely jelentős szerepet játszott a magyar menekültek támogatásában, már a nevében is tükrözte azt az elképzelést, miszerint a kommunista érdekszférából történő kivándorlás voltaképpen *megmenekülést* jelentett.

A rabnemzetek iráni nyugati érdeklődés megmagyarázza, miért kerülhettek az újságok címlapjára, és miért nyugtázták le a rádióhallgatókat és a tévénézőket az 1953-as kelet-németországi, majd a lengyel, különösen pedig az 1956-os magyarországi események. Ausztriában kiemelt figyelemmel kísérték a történéseket. Az 1955 májusában aláírt osztrák államszerződés az ország szuverenitásának helyreállításáról és a területén állomásozó szovjet, francia, brit és amerikai csapatok kivonásáról rendelkezett, azzal a feltétellel, hogy Ausztria nyilatkozatot tesz örökös semlegességéről. Ez 1955 októberében, a megszálló csapatok kivonulása után meg is történt. Meg kell említeni, hogy a nagyhatalmak kikötötték ugyan, hogy Ausztria nem egyesülhet Németországgal és nem csatlakozhat semmilyen katonai szövetséghez, ám a semlegesség pontos meghatározását Ausztriára hagyták. A nagyhatalmak 1955. júliusi genfi csúcstalálkozója utáni enyhülés nemcsak az osztrák semlegességet segítette elő, hanem Ausztria, Magyarország és tizennégy másik ország felvételét az ENSZ-be, egyazon napon, 1955. december 14-én. Magyarország kihasználta a „genfi szellemet”, és igyekezett javítani kapcsolatait Ausztriával. A kezdeményezésben kulcsfontosságú volt az 1956 tavaszán kötött egyezmény, amelyben a műszaki zár felszámolásáról határoztak az osztrák–magyar határon. 1956 októberére majdnem teljesen befejeződött a határzár felszámolása, ami döntő fontosságú volt, hiszen ennek következtében az év utolsó hónapjaiban a magyar menekültek viszonylag könnyen átjuthattak Ausztriába.

A magyar menekültügy és a nemzetközi szervezetek tevékenysége

Már az október 23-a utáni első napokban átkelt néhány ezer magyar a határon, és menedékjogot kért az osztrák államtól. Némelyek az ÁVH tagjai voltak, mások nem rendelkeztek különösebb politikai kötődéssel. Menekültek voltak ezek az emberek a genfi egyezmény értelmében? Az 1951-es egyezmény nagyjából átvette az UNHCR statútumában szereplő definíciót, és a menekültet olyan személyként határozza meg, aki „faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, vagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni”. Vagy gazdasági bevándorlók voltak inkább, akiknek nem volt megalapozott az üldözéstől való félelme? Újonnan deklarált sem-

legességét bátran, ám messzemenően gyakorlatiasan alkalmazva az osztrák kormány október 28-án bejelentette, hogy valamennyi magyarnak, aki azt kéri, menekültstátuszt és menedékjogot biztosít, az esetek egyéni elbírálása nélkül.¹⁵ Maga James Read azt szerette volna, ha Ausztria ragaszkodik a menekültstátusz biztosításának nemzetközileg elfogadott kritériumaihoz.¹⁶

Az osztrákok garanciája hatályban maradt akkor is, amikor a menekültek áradata tetőzött november 4-én, és lehet, hogy ez a garancia növelte az áradat méreteit. Az osztrákok vállalása egyúttal a menekültek adminisztrációjával kapcsolatos bürokráciát is a minimumra csökkentette. Az osztrák hatóságok és az ICEM igyekeztek minden menedékjogot kérőt regisztrálni, de nem törekedtek ellenőrizni valamennyiüket. A regisztrációs folyamatnak köszönhetően nagyjából megbízható statisztikákkal rendelkezünk.¹⁷ Ausztria megakadályozta, hogy Nagy Ferenc korábbi miniszterelnök bejusson az országba, ahogyan azt is, hogy felfegyverzett emigránsok lépjenek Magyarország területére. Az újonnan felállított osztrák hadsereg azt a parancsot kapta, hogy lőjön minden felfegyverzett személyre, aki engedély nélkül lép osztrák területre. A tűzparancs alapján osztrák katonák agyonlőttek egy szovjet katonát, aki Rohonc városához közel, egy menekült üldözése közben lépett be Ausztriába. Az osztrákok visszaszolgáltatták a holttestet a szovjeteknek, akik a kezdeti tiltakozás után végül úgy döntöttek, hogy nem fűjják fel az incidenst.¹⁸

A menekültek elsősorban a Magyarország és Burgenland tartomány közötti határszakaszon léptek be Ausztriába, az andai hídon keresztül, amelyet James Michener drámai, alapos kutatásokra támaszkodó, könyvhosszúságú beszámolója tett híressé.¹⁹ Amikor a menekültválság korábban nem várt mértékben eszkalálódott, az osztrák kormány és a társadalom az előző napok előkészületeire támaszkodva akcióba lépett, és élelmszerrel, valamint szükségszállásokkal látta el a rászorulókat. A belügyminiszter, a szociáldemokrata Oskar Helmer elnöklele alatt naponta válságtanácskozás ülésezett a helyzet kezelésére. A tartományi kormányok elnökei egyetértettek azzal, hogy a menekülteket az egész országban kvóták szerint osszák el. Önkéntesek, pénz- és természetbeni adományok áramlottak az ország minden részéből és külföldről is. Helmer azonban – mint kiderült, igen előrelátóan – arra számított, hogy a következő napokban még sokkal több menekült érkezik, ami azzal fenyegetett, hogy az osztrákok tartalékai elfogynak,

15 Cseresnyés, 1998. 43.

16 ÖStA Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten. Sektion II-pol. AdR/01. Karton 380. 1956 [mappa]. Flüchtlingswesen II. Jelentés az ICEM november 13-i genfi találkozájáról.

17 A nem regisztráltak között kisebb számban voltak olyanok, akik szándékosan kerültk el az eljárást, vagy politikai okokból különleges elbánásban részesültek; ennél talán nagyobb volt azoknak a száma, akik a határon átkelve visszatértek Magyarországra. Az ő számukat a magyar kormány később öt- és tízezer közöttire becsülte. MNL OL 288. f. 7/78. A magyar emigráció számszerű megoszlása országonként. A 99/SE/1960 számú előterjesztés melléklete.

18 Schmidl, 2006. 93–115. A rohonci incidensről: Cseresnyés, 1998. 57–58.

19 Michener, 1957. Egy másik, jobban dokumentált, ám kevésbé fordulatos újságírói beszámoló: Bursten, 1958. A harmadik lényeges kortárs elbeszélés: Kern, 1959. A szerző hozzáfért a belügyminisztérium irataihoz, és színes beszámolójában nagy rokonszenvel mutatja be az osztrákokat, különösen hőseit, Oskar Helmert.

és humanitárius katasztrófa következhet be. Ezért már november 4-én sürgönyt küldött az UNREF Végrehajtó Bizottságának és az ICEM képviselőinek. Kérésében ezt írta: *„A legutóbbi politikai események eredményeképpen eddig mintegy tízezer férfi, nő és gyermek érkezett Magyarországról, akik a múlt héten menedékkérelmet kértek. Az Osztrák Szövetségi Kormány minden erőfeszítést megtesz, hogy ezeket a menekülteket a lehető leggyorsabban elhelyezze. A helyzet új, és igen jelentős problémát okoz Ausztriának, nemcsak a pénzsegély miatt, hanem – elsősorban – a következő hónapokra nézvést. (...) Sürgősen kérjük, hogy az európai államok fogadjanak be átmeneti jelleggel minél több embert a menekültek közül. A Szövetségi Kormány a menekültek megsegítése során számít arra a szolidaritásra, melynek a múltban már oly sok tanújele megmutatkozott.”*²⁰

Az UNHCR gyorsan cselekedett, amint azt a november 5-én az ENSZ-nek küldött távirata is mutatja. A táviratot az UNREF Végrehajtó Bizottságának és hat, tagsággal nem rendelkező kormánynak küldték el. Az UNHCR jelentette az osztrák kormány sürgető kérését a pénzügyi támogatásra vonatkozóan, és hozzátette: *„Véleményünk és az osztrák kormány véleménye szerint rendkívül hathatós segítséget jelentene, ha a magyar nép megpróbáltatásaira rokonszenvvel tekintő kormányok legalább ideiglenesen menedéket biztosíthatnának a lehető legnagyobb számú menekültnek. Ezért sürgősen kérjük az Önök kormányát, hogy a menekülteknek nyújtandó pénzügyi támogatás mellett fontolják meg a menekültjog biztosításának kérdését is. Irodánk biztosítja szolgálatait a kiválasztás során. Az ICEM előkészületeket végez, hogy segíthessen a menekültek elszállításában azokba az országokba, amelyek hajlandóak menedékkérelmet adni, és felveszi a kapcsolatot a tagországok kormányaival. Kérésünkre adott gyors válaszukkal nagyban elősegítik az Ausztriában lévő menekültek befogadásának megszervezését.”*²¹

Az UNHCR arról is tájékoztatta a New York-i irodát, hogy az USEP- és az ICEM-szervezetekkel együttműködve koordinálja a menekültek szállítását, továbbá kérte, hogy a fejleményekről tájékoztassák az amerikai külügyminisztériumot. Úgy tűnik, az UNHCR nemcsak az osztrákok kérésének továbbításakor cselekedett önállóan, hanem akkor is, amikor saját és az ICEM segítségét is felajánlotta a menekültek áttelepítésében. Ezzel egyértelművé vált az is, hogy a menekültek áttelepítése, nem pedig visszaküldése a cél.

Másnapi, New Yorkba küldött táviratában az UNHCR már jelezte, hogy egy-négy ezer menekült befogadására ígéretet kapott Svédországtól, Belgiumtól, Hollandiától és Svájcól is.²² Az Európa Tanács Népesedési és Menekültügyi Bizottsága a folyamatosan eszkalálódó menekültválság áttekintésére Ausztriába utazott, és november 12–13-án az osztrák parlamentben sürgősségi ülést tartott. Strasbourg-

20 Idézi: Holborn, 1975. vol. 1. 392.; Kern, 1959. 83.

21 Az UNHCR kérésének szövegét a HCR/125 sz., Alexander a New York-i ENSZ Titkárságán a magyarok segélyezését felügyelő irodának (HICOMREF) írt távirata idézi. (UNARMS S-0445-0198-13185). A kérésről Read jelentett a kormányoknak írt későbbi levelében, ami megtalálható: Kern, 1959. 85. A levélben az előző távirat dátumaként november 6. szerepel, ez azonban tévesnek tűnik, mert a távirat New Yorkba november 5-én érkezett.

22 UNARMS S-0445-0198-13185. Hoveyda to HICOMREF, November 6.

ban a tanács tanácskozó közgyűlésén a bizottság az általa benyújtott jelentésben még az UNHCR kérésénél is hangsúlyosabban szólított fel a cselekvésre. Egyrészt megismételte a menekültek támogatására szolgáló pénzügyi segítségkérést, másrészt hangsúlyozta a betelepítés fontosságát: a Miniszteri Bizottság „*kérjen fel valamennyi tagállamot a lehető legnagyobb számú magyar menekült befogadására, anélkül, hogy követelnék az Ausztriába való visszatérésre jogosító vízumot. (...) A tagállamoknak haladéktalanul biztosítaniuk kell a területükre befogadott magyar menekültek számára (a) tartózkodási engedélyt, (b) munkavállalási engedélyt,*” és számos egyéb módon elő kell segíteniük a menekültek integrációját.²³

Úgy tűnik, az UNHCR gyors reakciója a november 4-i távirat után az ENSZ Titkárságának jóváhagyása nélkül történt, ami nem nyerte el maradéktalanul a főtitkár tetszését. Legalábbis ez lehet az egyik lehetséges interpretációja annak a táviratnak, amelyet Hammarskjöld helyettese, Andrew W. Cordier küldött november 7-én: „*Mivel a főtitkár felelős a Magyarországot érintő határozatok kérdésében, nagyra értékelné, ha az ő elköteleződését is jelentő döntéseknél lehetőség nyílna előzetes konzultációra, különös tekintettel a kormányokkal való kapcsolattartásra, és annak formáira.*” A távirat végére azonban enyhül a kritika: „*Értékeljük ugyanakkor hivatalának gyors reakcióját az Ausztriában tartózkodó magyar menekültek megsegítése során.*”²⁴ Kecskés D. Gusztáv megjegyzi az ENSZ magyar menekültek számára szervezett adománygyűjtéséről szóló tanulmányában,²⁵ mennyire érzékenyen érintette Hammarskjöldöt és munkatársait az a kérdés, hogy a magyarok javára gyűjtött összeget a magyarországi lakosság vagy a menekültek megsegítésére fordítsák-e. Az ENSZ adománygyűjtési kérelmei alapján világos, hogy pénzügyi támogatások felajánlása mellett a tagországokat gyakran arra is felkérték, hogy önkéntes alapon vállaljanak „kvótákat”, és fogadjanak be menekülteket. Az ENSZ-en belüli, Magyarországgal kapcsolatos tanácskozások elemzése azt mutatja, hogy míg a magyaroknak juttatandó humanitárius segítségnyújtás nem volt vita tárgya, a betelepítés kérdésében már nem volt teljes az egyetértés.

A szovjetek második bevonulását követően az ENSZ napirendre tűzte a magyarországi válság megvitatását. Amint az előre látható volt, a Biztonsági Tanácsban a Nyugat határozatát, amely elítélte a szovjet intervenciót, sürgette a csapatok kivonását, elismerte Nagy Imre kormányát és humanitárius segítséget kívánt nyújtani a magyar népnek, a Szovjetunió azonnal megvétózta. A Biztonsági Tanács az ügyet a Közgyűlés elé terjesztette. A Közgyűlés ezért sürgősségi ülésen tárgyalta meg a magyarországi válságot. A november 4-i ülésen a Közgyűlés jelentős nyugati többséggel elfogadta az 1004 (ES-II) határozatot, amely a Biztonsági Tanács több-

23 „Report on aid to Hungarian refugees,” 15th November 1956. In: CoE Consultative Assembly: *Documents*, 1957. 4. Doc. 587. A dokumentumot „a Közgyűlés nevében eljáró Állandó Bizottság fogadta el, 1956. november 19-i gyűlésén”.

24 UNARMS S-0445-0197-12902. Cordier Readez, November 7. A New York-i székház széljegyzete szerint az előzetes konzultációt a Jugoszláviával folytatott, az ottani magyar menekültekkel kapcsolatos levelezés miatt kérték. A táviratból ugyanakkor érzékelhető, hogy Read proaktív reakcióját a főtitkár zavarónak érezhette. Read négy hónapig szolgált ideiglenes biztosként, majd néhány héttel később új felettest kapott.

25 Kecskés, 2014. 33–60.

ségi véleményét ismételte meg. Számunkra ezúttal a határozat humanitárius rendelkezései tartogatják a legtöbb érdekességet: „A Közgyűlés (...) 7. Felkéri a főtitkárt, hogy a megfelelő szakosított intézmények vezetőivel konzultálva sürgősen tájékozódjon a magyar nép élelmiszer-, gyógyszer- és más hasonló ellátmányt illető szükségleteiről, és a lehető leggyorsabban tegyen jelentést a Közgyűlésnek;

8. Felkéri az Egyesült Nemzetek összes tagállamát, és felhívja a nemzeti és nemzetközi humanitárius szervezeteket, működjenek együtt a magyar nép számára szükséges ellátmányok biztosításában.”

A szemelvényekben általában a „magyar népre” történnek utalások, vagyis a szöveg látszólag a Magyarország területén tartózkodó emberekre vonatkozik. A Titkárság ítélete szerint azonban ezek a paragrafusok mind a menekülteknek, mind a Magyarországon maradtaknak nyújtandó segítségre vonatkoznak. Erre vonatkozólag a főtitkár november 5-én közzétett jegyzetében ez áll: „A határozat azon magyarokra is vonatkozik, akik hazájukat a közelmúlt eseményei miatt elhagyni kényszerültek.” Az UNHCR legutóbbi intézkedéseinek kommentár nélküli említése után a szövegben szerepel továbbá, hogy „a főtitkár képviselője közvetlenül konzultáljon a Menekültügyi Főbiztosi Hivatallal”.²⁶

A Közgyűlés november 9-i, 1007 (ES-II) határozatát, amely a magyar népnek nyújtandó általános humanitárius segítségadást sürgette, ellenszavazat nélkül elfogadták. A Titkárság és az UNHCR ezt a határozatot is érvényesnek tekintette a menekültekre is. November 10-én a főtitkár kinevezte Philippe de Seynest, az ENSZ gazdasági és szociális ügyekért felelős főtitkárhelyettesét a magyar segélyezés felelőségévé. Tizenegy nappal később De Seynes hivatalosan is felvette a magyar nép segélyezéséért felelős főtitkárhelyettes címet, és kinevezte Myer Cohent a magyar nép segélyezésével foglalkozó ügyvezető igazgatónak. A segélyezés helyszínének a kérdése – Magyarországon vagy a menekültek között – azonban megint csak nyitott maradt.²⁷

Az, hogy a magyar népnek humanitárius segítséget kell nyújtani, nem képezte vita tárgyát a Közgyűlésben, az azonban már jóval kevésbé volt tisztázott, hogy a Magyarországon történő segítségnyújtás mennyire praktikus vagy politikailag mennyire kívánatos, tekintettel az ország elhúzódó instabilitására. Továbbá fennállt a lehetőség, hogy a segítség az új, elnyomó rezsimet fogja erősíteni. A segélygyűjtés során egyéb problémák is felmerültek.

A Közgyűlés november 9-i, 1006 (ES-II) határozata, az előbbivel ellentétben egy egész szakaszt szentelt a menekülteknek: „A Közgyűlés (...) 1. Felkéri a főtitkárt, szólítsa fel az Egyesült Nemzetek menekültügyi főbiztosát, hogy más megfelelő nemzetközi szervezetekkel és az érdekelt kormányokkal konzultáljon azzal a szándékkal, hogy gyors és hatékony előkészületeket tegyenek a magyarországi menekültek sürgősségi segélyezése érdekében; 2. Sürgeti a tagállamokat, hogy tegyenek különleges hozzájárulásokat e célra.”

26 UNARMS Department of Economic and Social Affairs (DESA) S-1931, ACC 1975/0023-0002. Hammar-skjöld Cordierhez és Philippe de Seyneshez (gazdasági és szociális ügyekért felelős főtitkárhelyettes), 1956. november 5.

27 UNARMS DESA S-1931, ACC 1975/0023-0002. De Seynes emlékirata, 1956. november 21.

A Közgyűlés rendes, tizenegyedik ülésén, november 19-én, meghallgatták James Read jelentését a főtitkár tolmácsolásában. A jelentés szerint 34 ezer magyar menekült érkezett Ausztriába, hatezer pedig már elhagyta az országot az áttelepítési program keretében. A jelentéshez csatolt táblázatban Read összefoglalta a pénzügyi hozzájárulásokat és a menedékjog-felajánlásokat, amelyeket 28 ország nyújtott 65 ezer menekült számára. A kisebb országok felajánlásai közül számos irreális vagy szimbolikus volt (Argentína 3000 gyermek befogadását vállalta; a Dél-afrikai Köztársaság „több száz mesterembert” fogadott volna), más országok azonban igen komoly felajánlásokat tettek.²⁸

A jelentés után az USA és három másik ország egy, csak a menekültekkel foglalkozó határozattervezettel állt elő, és megszavaztak egy nyugati indítványt, amelyben a Közgyűlés kifejezi nagybecsülését a főtitkárnak és a menekültügyi főbiztosnak a menekültekért végzett munkájukért. Ez az indítvány lett az 1129 (XI) határozat, és így folytatódik: A Közgyűlés „3. Sürgeti a kormányokat és a nem kormányzati szervezeteket, adományozzanak a főtitkárnak, az Egyesült Nemzetek menekültügyi főbiztosának és más megfelelő ügynökségeknek a magyar menekültek segélyezése és letelepedése érdekében, továbbá a Menekültügyi Főbiztossággal konzultálva egyeztessék segélyezési programjaikat.”

A határozat nemcsak a menekültek megsegítésére, hanem letelepítésük támogatására is felszólított. A magyar és a szovjet képviselő erős kifogással élt az indítvány szövegezése ellen. A magyar delegátus olyan módosítást javasolt, hogy töröljenek három bekezdést (beleértve a fent idézettet), az utolsó bekezdést pedig így írják át: „*Felkéri a főtitkárt és az Egyesült Nemzetek menekültügyi főbiztosát, intézzenek sürgős felhívást a kormányokhoz, hogy bocsássák rendelkezésre a szükséges segítséget a Magyarországra való visszatérésükre váró menekülteknek.*”²⁹

Vaszilij Kuznyecov szovjet külügyminiszter-helyettes a módosítás mellett foglalt állást: „*Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a népellenes, ellenforradalmi kaland összeomlott, a fasisztabarát puccs számos szervezője és csatlósaik elmenekültek az országból. Ők alkotják az úgynevezett menekültek nagy részét, akiknek sorsa iránt különösen az Egyesült Államok küldöttsége oly nagy érdeklődést tanúsít, csakúgy, mint bizonyos egyéb delegációk, amelyek ezt a határozattervezetet a Közgyűlés elé terjesztették.*”³⁰

Kuznyecov azt is megemlítette (helyesen), hogy az amerikaiak tervezetében nem esett szó a hazatelepülésről, és hogy Magyarország hivatalban lévő külügyminisztere november 12-i táviratában, melyet A/3341 dokumentum néven a Közgyűlés is megismert, a következő kijelentést tette: „*A magyarországi menekültekről szóló határozattal kapcsolatban a magyar kormány kijelenti, hogy azon magyar állampolgárok számára, akik a harcok miatt külföldre menekültek, lehetővé te-*

28 „Interim report by the Secretary-General on refugees from Hungary, transmitting a report from the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees,” 1956. november 19. Document A/3371. In: GAOR Annexes, 1957. vol. II. 8–11. (Agenda item 67.)

29 „Hungary: amendments to document A/3374.” Document A/L. 214. Uo. 12–13.

30 GAOR Plenary Meetings, 1957. 191–192.

szik, hogy szabadon, bántódás nélkül hazatérjenek.”³¹ A törökök képviselője mutatott rá a Kuznyecov kijelentése és a módosításban foglalt gyors hazatelepítés közötti ellentmondásra. Felvetése szerint a vélt fasisztákat „egyszerűen likvidálnák”, ha hazatérnének. A magyar képviselő által javasolt módosítást csak a szovjet blokkból érkező tagok támogatták, és a Közgyűlés végül elutasította. Ezután, november 21-én az amerikai határozatot fogadták el.³²

Amikor Auguste Lindt néhány hét múlva átvette a menekültügyi főbiztos hivatalát, az ICEM igazgatóhelyettesével, Pierre Jacobsennel megvitatták a menekültek szabad hazatérésének problémáját. Jacobsen biztosította Lindtet afelől, hogy „az ICEM senkit nem kíván meggyőzni arról, hogy más országban telepedjen le. (...) A bevándorlás nem a hazatérés alternatívája az ICEM szerint. Az ICEM csak akkor kerül képbe, amikor a menekült határozottan eldöntötte, hogy nem kíván hazatelepülni.”³³

A Közgyűlésen azonban a keleti blokk képviselői kizárólag a hazatelepítést támogatták az áttelepítéssel szemben, az áttelepüléspárti nyugatiak pedig éppen ellenkezőleg. Az áttelepítés egyre nagyobb támogatásnak örvendett nemcsak a nyugati kormányok körében és a Közgyűlésben, hanem az ENSZ Titkárságán is. A New York-i hivatal november 12-én táblázatba rendezte a 19 ezer fő számára felkínált áttelepítési ajánlatokat,³⁴ a november 29-i ENSZ-sajtókiadványban szereplő számok viszont hasonlóak voltak azokhoz, amiket Read csatolt a Közgyűlés számára küldött jelentéséhez.³⁵ A pénzügyi hozzájárulások és az időnként kvótának nevezett menedékjog-felajánlások eloszlása alapján úgy tűnik, hogy az ENSZ bátorította az országok közötti barátságos versengést. November 30-án a főtitkár ismertette a Közgyűléssel 35 ország válaszát, amit a november 15-i segítségkérésére adtak. Bevezetéképpen hangsúlyozta, hogy a választ küldők egy része – beleértve a szovjet blokk országait is – a magyar népnek Magyarországon nyújtandó támogatás mellett foglalt állást, mások a menekülteket támogatták volna, és voltak olyanok, akik mind az otthon maradottakat, mind a menekülteket segítették volna.³⁶ Az Európa Tanács is nyilvánosságra hozott egy jelentésgyűjteményt: a jelentések 16 tagországtól érkeztek a Titkárságra november 5. és 30. között, és a menekülteknek nyújtott segítséget ismertették.³⁷ December közepére az áttelepített menekültek száma elérte a 80 ezer főt.³⁸

31 „Cablegram dated 12 November 1956 from the Acting Minister, Deputy Minister of Foreign Affairs of Hungary to the Secretary-General.” Document A/3341. In: *GAOR Annexes*, 1957. vol. II. 4. (Agenda item 67.)

32 *GAOR Plenary Meetings*, 1957. 191–195.

33 UNARMS S-0445-0198-13174. Telexkonferencia Read (New Yorkban) és Lindt, 1956. december 31.

34 UNARMS S-0445-0200-13411.

35 UNARMS S-0445-0200-13411. UN Department of Public Information, Press Release REF/100. November 29.

36 „Replies from Governments to the appeal by the Secretary-General for contributions in support of relief to Hungary,” November 30. Document A/3405. In: *GAOR Annexes*, 1957. vol. II. 15–23.

37 „Communication from the Committee of Ministers on aid for Hungarian Refugees,” January 11, 1957. In: *CoE Consultative Assembly: Documents*, 1957. Doc. 620.

38 Loescher, 2001. 85.

Az Ausztriába belépő menekültek száma november 23-án érte el a maximumot (8537 fő), az országot elhagyók száma pedig november 30-án tetőzött (5410 fő).³⁹ Ezt követően az Ausztriába érkezők száma a romló időjárási viszonyok és a megerősített határzár miatt csökkent. Bár a menedékjog-felajánlások miatt, valamint az ICEM által végzett gyors regisztrációnak és szállításnak köszönhetően az áttelepítés jó ütemben haladt, az újonnan érkezők még mindig többen voltak, mint a távozók, azaz az ausztriai befogadótáborokban tartózkodó menekültek száma egyre nőtt. A kanadai állampolgárság- és bevándorlásügyi miniszter, J. W. Pickersgill november 26-án részletes jelentést nyújtott be a kanadai parlamentnek.⁴⁰ A kanadai sajtó komoly együttérzésről tett bizonyosságot, és válaszul az ország jelentősen megemelte a befogadási kvótáját. A menekültek körében végzett felmérések azonban azt mutatták, hogy körülbelül ötven százalékuk az Egyesült Államokba szeretett volna menni, és amíg erre volt bármi reményük, vonakodtak elfogadni a más országok által felkínált menedékjogot. Egy kortárs osztrák bosszús szavai szerint „a vágy, hogy az Egyesült Államokba vándoroljanak ki”, úgy terjedt, mint egy „fertőző betegség”.⁴¹ Emiatt a menekültek megtagadták, hogy más országba induljanak, mivel attól tartottak, ha elfogadják az ottani menekültstátuszt, nem mehetnek tovább az USA-ba, és még éhségstrájkba is kezdtek, remélve, hogy így meggyőzhetik az Egyesült Államokat befogadásuk szükségességéről.

Korábban említettük, hogy az érvényben lévő amerikai törvények évente kevesebb mint ezer magyar számára tették lehetővé a bevándorlást. A bevándorlás korlátozásának amúgy is erőteljes hagyományát erősítette az a hidegháborús gyanú, hogy a szovjet blokkból érkező bevándorlók valójában kommunista kémek lehetnek. Az érvényben lévő törvények értelmezése után a Fehér Ház november 13-án bejelentette, hogy az Egyesült Államok 6500 menekültet fogad, majd december 1-jén ezt a számot 15 ezerrel megnövelte, továbbá kilátásba helyezte, hogy szükség szerint még további menekültek számára is lehetővé teszi a belépést az országba.⁴² A menekültek folyamatos áttelepítése szempontjából szerencsétlen volt a 15 ezres szám némiképp önkényes kiválasztása, mivel ez további bizonytalanságot eredményezett az amerikaiak maximális vállalását illetően.

Az amerikai elnök elrendelte egy New Jersey-i lezárt katonai tábor, a Camp Kilmer felújítását a menekültek fogadására, és személyes képviselőjének kinevezte Tracy Voorheest; az ő feladata volt a menekültek szállítása és integrációja az amerikai társadalomba.⁴³ James Read Washingtonban találkozott Voorheeszel nem sokkal annak kinevezése után, majd egy héttel később New Yorkból azt írja neki, hogy „mivel már dolgoztam Önnel korábban hasonló vészhelyzetben, örömmre szolgál,

39 Kern, 1959. 30., 51.

40 ÖStA Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten. Sektion II-pol. Ungarn (9-49) – UN (1). AdR/01. Karton 407. „Special Session – 22nd Parliament. The Situation in Hungary.”

41 Kern, 1959. 53.

42 More Hungarian Refugees Offered Asylum in U.S. In: *US Department of State, Bulletin*, 35. (1956) Jul-Dec, 913.

43 Az Elnöki Bizottság a Magyar Menekültek Megsegítésére feljegyzései közül a Voorhees személyes dokumentumai között fellelhető anyagokat a Rutgers University Libraries digitalizálta és online is közzétette: <https://rucore.libraries.rutgers.edu/portals/hungarian/> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 26.).

hogy Ön koordinálja az Egyesült Államok erőfeszítéseit a jelen válság során is”. Read kétoldalas memorandumot küldött Voorheesnek, amely tartalmazta a Közgyűlés vonatkozó határozatainak szövegét, valamint ismertette az UNHCR szerepét, illetve a menekültek számát és mozgásának irányát. Read szerint december 7-ig 119 029 menekült érkezett Ausztriába; 47 718 távozott onnan más országokba; 2500 fő érkezett naponta és 3000 fő távozott, de elképzelhetőnek tartotta, hogy a távozások aránya a hónap végéig csökkenni fog. Becslései szerint így „legalább 60 000 magyarországi menekült marad határozatlan ideig Ausztriában”.⁴⁴

Elhúzódó válság – az osztrák kormány kezdeményezései

Az elhúzódó válságra való tekintettel és az új bevándorlási törvény előkészítése céljából a Fehér Ház úgy döntött, hogy a helyzet kivizsgálására december 18. és 24. között Ausztriába küldi Richard Nixon alelnököt. Nixon kétszer is ellátogatott az akkor már jól őrzött határra, több mint egy tucat befogadótáborot tekintett meg Ausztriában és Bajorországban, és számos hivatalnokkal találkozott. Hivatalos találkozási során kilenc alkalommal osztrák hivatalnokokkal, tízszer pedig magukkal a menekültekkel is tárgyalt. Találkozott Lindt menekültügyi főbiztossal és az ICEM képviselőivel; hazatérése után egy tízperces beszédben irányt adott egy, a magyar menekültek segítésének szánt televíziós adásban, és január 1-jén benyújtott beszámolójában ajánlásokat tett Eisenhower elnök számára. Nixon nyilatkozataiban és jelentésében egyaránt a pénzügyi támogatás folytatása és több magyarországi menekült befogadása mellett érvelt. Nixon látogatásáról szóló kiváló tanulmányában Glant Tibor meggyőzően bizonyítja, hogy az alelnök alaposan felkészült a témában, és igen aktívan állt hozzá a menekültkérdéshez. A szerző pedig arra a szomorú konklúzióra jut, hogy január 9. után Nixon letett a magyar ügy támogatásáról, miután az elnök úgy döntött, hogy nem követi a bevándorlási törvény módosítására tett ajánlásokat.⁴⁵

Az osztrák kormány a maga részéről örült a lehetőségnek, hogy a menekültek számára nagyobb segítséget és szélesebb körű befogadást biztosíthat. Két, december 12-i keltezésű osztrák memorandum szerint is egyedülálló lehetőséget jelentett az alelnöki látogatás. *„Világossá kell tennünk Mr. Nixon számára, hogy Ausztria nem képes a helyzet kezelésére, mivel országunkban a menekültek száma majdnem elérte a 75 000 főt, és távozásuk egyéb európai országokba majdnem lehetlenné vált a megfelelő befogadási kvóták közelgő teljes kihasználtsága miatt, [valamint] a jelen körülmények között csupán a menekültek tengeren túli országokba történő átszállítása jelenthetne számottevő könnyebbséget”* – ezeken az országokon elsősorban Kanadát és az Egyesült Államokat értették.⁴⁶ Az Egyesült Álla-

44 UNARMS S-445-0198-13174. Read Voorheeshez, 1956. december 7.

45 Glant, 2007. 147–197.

46 ÖStA Sektion II-pol 1957. AdR/01. Karton 404: Ungarn (3d GZl. 791.000-791.999). Folder Ung.791.700-791-999. „Stand der Flüchtlinge aus Ungarn am 10. Dez 1956; Übersicht über den Abtransport in andere Länder.” 1956. december 12. és „Besprechung des Flüchtlingsproblems anlässlich des bevorstehenden

moktól nem csupán azt kérték volna, hogy fogadjon több menekültet, hanem azt, hogy valamennyi magyarországi menekült egy bizonyos százalékát (például 50%-át) fogadja be.⁴⁷ Úgy tűnik, látogatása során Nixon megváltoztatta a hivatalos menetrendet: az osztrák kormánytagokkal történő egyeztetések rovására több időt töltött a tábork látogatásával. A *Wiener Zeitung* „Nixon már érti a menekültproblémát” szalagcímmel megjelent cikke szerint a látogatók december 21-én egyórás találkozó keretében alaposan megvitatták a problémát az osztrákokkal, elsősorban annak gazdasági vonzataira helyezve a hangsúlyt.⁴⁸ Cseresnyés Ferenc tanulmánya megerősíti, hogy a találkozón a hangsúly a költségeken volt, kvótaindítványokról nem tesz említést.⁴⁹

Nixonnak az elnök részére írt jelentésében további utalások találhatóak arra nézve, hogy mit hallott az alelnök az osztrákoktól, illetve a főbiztostól és az ICEM képviselőitől. Nixon elutasította azokat a meg nem nevezett forrásoktól származó véleményeket, melyek szerint az Egyesült Államoknak „további, megadott számú menekültet” vagy „a jelenleg Ausztriában tartózkodó vagy oda Magyarországról a jövőben érkező menekültek bizonyos százalékát kellene befogadnia”. Véleménye szerint nem lenne bölcs dolog kijelölni az amerikai nagylelkűség plafonját, és a menekültek jövőbeli számát lehetetlen megjósolni. Ehelyett – írja – „minden szabad nemzetnek lehetősége szerint osztoznia kell a menekültek áttelepítésének felelősségében”.⁵⁰ Az érvelés azért tűnik némiképp őszintétlennek, mert az Egyesült Államokon kívül senki nem indítványozta az amerikai vendégszeretet korlátozását, és az Ausztriába tartó menekültáradat eddigre már jelentős mértékben lecsökkent.

Az ausztriai befogadótáborokban tartózkodók áttelepítése azonban továbbra sem a megfelelő ütemben haladt. 1957. január közepéig 170 ezer menekült érkezett Ausztriába, és százezer áttelepített fő hagyta el az országot, de még mindig 70 ezer fő élt a táborkban.⁵¹ Emiatt Oskar Helmer belügyminiszter, a menekültválság osztrák koordinátora, és helyettese, Franz Grubhofer államtitkár részt vett és felszólalt az UNREF Végrehajtó Bizottsága 1957. január vége és február eleje között tartott negyedik ülészakán. A belügyminiszter a menekültek magas számára és ellátásuk növekvő költségeire hivatkozva két konkrét indítványt tett: 1. Az első menedékjogot nyújtó országra vonatkozó szabály miatt számos menekült vonakodott attól, hogy másik országba távozzon, nehogy emiatt elveszítse az

Besuches des amerikanischen Vizepräsidenten Nixon.” 1956. december 12. Az egyik tervezetben a „követeli” szót kihúzták és „kéri”-re cserélték.

47 Uo. „Information für den Herrn Bundesminister.” 1956. december 12., toldalék a 791.815-Pol számú irathoz.

48 „Nixon kennt nun das Flüchtlingsproblem. Eingehende Aussprache im Bundeskanzleramt. Österreich tat was es konnte, kann das Flüchtlingsfrage jedoch nicht allein lösen. Herzliche Akklamationen für den Vizepräsidenten.” *Wiener Zeitung*, 1956. december 22.; ÖStA Fach: 408. Bundesministerium f. Inneres. Nixon M. Richard, stellvertretender Praesident der Vereinigten Staaten von Amerika; Besuch in Oesterreich vom 19.–22.12.1956.

49 Cseresnyés, 1998. 67–69.

50 Office of the Vice President, „Report to the President on Hungarian Refugees,” January 1, 1957. Online: <https://rucore.libraries.rutgers.edu/rutgers-lib/33501/> (utolsó letöltés: 2016. szeptember 26.).

51 Kern, 1959. 60–61.

Egyesült Államokba történő belépés jogát. Ezért az USA engedélyezze „az Ausztrián kívüli, egyéb európai országokban tartózkodó magyarországi menekültek számára a belépést az Egyesült Államokba”. 2. „Minden szabadságszerető országnak egy kvóta-rendszer alapján át kellene venni magyar menekülteket, és ugyanezen kvóták alapján azonnal pénzalapot kell létesíteni az ausztriai ellátási költségek megtérítésére. Ausztria sürgősen kéri az UNREF Végrehajtó Bizottságát, hogy a tagországok kormányainak tett ajánlásaiban kérje ezen elvek elfogadását. Az áttelepítésben részt vevő országok kizárólag a számuk alapján fogadjanak menekülteket Ausztriából, nem pedig politikai, szakmai és egészségügyi megfontolások alapján, mivel az ilyen jellegű szelektálás eredményeképpen nagy valószínűséggel csak idős és beteg menekültek maradnának Ausztriában. Helmer úr rámutatott, hogy a helyzet sürgős intézkedéseket igényel, azt megelőzendő, hogy a tábori élet okozta pszichológiai depresszió rossz hatással legyen az Ausztriában tartózkodó magyar menekültekre.” Grubhofer indítványozta (talán annak az elosztási rendszernek a mintájára, amelyet az ő miniszteriuma valósított meg Ausztriában), hogy a menedékjogot nyújtó országok saját lakosságuk alapján 1:1000 arányban fogadjanak be menekülteket. „Érzése szerint egyetlen ország számára sem jelenthet gondot az indítványozott számú menekült asszimilálása.”

Az osztrákok panaszai a menekültek túl magas követelményeket támasztó ellenőrzéséről, a gyors áttelepítés szükségessége, illetve hogy a menekültek továbbmehessenek az általuk választott országba a második menedékjogot biztosító országokból, mind-mind ismerős témák voltak. A későbbi áttelepítési statisztikák alapján elmondható, hogy jelentős mértékben tiszteletben tartották az osztrákok kéréseit. Az ezt követő vita hivatalos jegyzőkönyvei szerint az első indítvány jóval nagyobb támogatásnak örvendett, mint a második. A kötelező kvóták alkalmazását három résztvevő megjegyzései ásták alá. Olaszország képviselője azzal érvelt, hogy a betelepítés során az egyes országok gazdasági lehetőségeit ugyanúgy figyelembe kell venni, mint a lakosságszámot, az amerikai küldött pedig megjegyezte, hogy Eisenhower elnök január 31-i, a Kongresszusnak küldött üzenetében indítványozta, hogy sürgősségi rendelet útján az éves bevándorlási kvótát 65 ezer fővel emeljék meg. Ez az információ ugyan igaz volt, de félrevezető: az indítványban szereplő kvótanövelés ugyanis valamennyi országból érkező bevándorlóra vonatkozott, nemcsak a magyarokra.⁵² Végül az ICEM igazgatója kiszámolta, hogy az Ausztriában lévő menekültek nagy többsége 1957. június végéig fogja elhagyni az országot.

A negyedik ülészen elfogadott határozatok tehát nem foglalkoztak az osztrákok kötelező kvótáról szóló indítványával, mindössze annyit jelentettek ki, hogy a menekültek segítésének terhére „az egész világnak közösen kell viselnie”, és

52 Dwight D. Eisenhower: *Special Message to the Congress on Immigration Matters*. January 31, 1957. Online: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10967&st=&st1=>. (utolsó letöltés: 2016. szeptember 26.) Első megjelenés: Eisenhower, 1957. 110–116.

hogy „azon országok, amelyeknek módjában áll, fogadják el emelt számú menekültnek a területükre történő betelepítését”.⁵³

A rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvek több mint hat hónappal a találkozók után jelentek meg az ENSZ dokumentummegosztó rendszerében, azaz az osztrák indítványokról folytatott vita teljes rekonstrukciójához a képzeletünkre kellene hagyatkoznunk. Úgy tűnik azonban, hogy Ausztria túl messzire ment a kvótaindítványokkal. Nemcsak azért, mert a nyilvános feljegyzésekbe csak kritikus megjegyzések kerültek be az indítvánnyal kapcsolatban, ami végül a szavazáson is elbukott, hanem azért is, mert a Nixon egy hónappal korábbi látogatása alatt felbocsátott „kísérleti léggömbök” sem váltottak ki semmilyen pozitív reakciót. Márpedig egy, az USA támogatását nem élvező indítvány elfogadása kivitelezhetetlen volt, mivel – bár elméletileg le lehetett szavazni – az Egyesült Államok volt az ENSZ és a menekültsegélyezés fő pénzügyi támogatója. Végül az Egyesült Államok körülbelül 40 ezer magyar menekültet fogadott be. Ez a menekültek összlétszámának mintegy ötöde volt, és az USA lakosságának jóval kisebb százalékát jelentette, mint más befogadó országok esetében. Másfelől viszont a Nyugat vezető hatalma állta a magyar menekültsegélyezés számláinak 71%-át az egész világon.⁵⁴

Ahogy az új évben az Ausztriába érkező magyar menekültek száma csökkenni kezdett, Nyugaton is halkulni kezdtek a vészharangok. A menekültszervezetek és a második menedéket biztosító főbb országok eljárásokat dolgoztak ki, amelyek segítségével ellenőrzésük alatt tartották a helyzetet. A gyorsaságuk nem pusztán annak volt köszönhető, hogy az osztrákok folyamatosan hangoztatták, ők vannak a vihar középpontjában, és szükségük van mielőbbi segítségre; annak is szerepe volt ebben, hogy az olyan tapasztalt szakértők, mint Tracy Voorhees, rájöttek, hogy a *befogadás kultúrája* a rendkívüli körülmények terméke volt, és csak korlátozott ideig volt „fenntartható”. A lelkesedők egy része „szabadsággarcost” látott a menekültekben; ez nyilvánvaló túlzás. Talán 15%-uk esetében lehetett igaz ez a feltételezés. Az világos, hogy még ennél is jóval kisebb százalékuk volt kommunista „kém”; néhány amerikai politikus azonban éppen a beszivárgástól való félelmet aknázza ki, hogy megakadályozza az új bevándorlási törvény elfogadását. Amerika – legalábbis – visszatért a nyugtalanság és a külföldi beszivárgástól való félelem hidegháborús normáihoz. Ahogy egy amerikai történész írja: „A hazai és a külföldi ellenségtől való (...) széles körben elterjedt félelem a hidegháború legfontosabb öröksége.”⁵⁵

Az osztrák kvótaindítvány megvitatásának hatása azonban mégis pozitívabb annál, mint amit ez a konklúzió sugallhat. Ausztria ugyan nem érte el a kötelező kvóták elfogadását, a későbbi áttelepítési adatok mégis azt mutatják, hogy kialakult egyfajta hallgatóságos egyetértés abban, hogy a második menedéket nyújtó országokból is lehetséges és elfogadott a bevándorlás az Egyesült Államokba. Az

53 „Annex I: Report of the UNREF Executive Committee (Fourth Session, Geneva, 29 January to 4 February 1957).” „Report of the United Nations High Commissioner for Refugees.” In: *GAOR Supplement*, 1957. 23–42. No. 11 (A/3585/Rev 1).

54 Loescher, 2001. 87.

55 McMahan, 2003. 118.

UNREF negyedik ülészakán felmerülő két másik bonyolult kérdés (a Jugoszláviában tartózkodó 20 ezer magyar menekültnek nyújtandó segítség, valamint Magyarország ragaszkodása a menekültek hazatelepítéséhez) végül kompromisszumos megoldást nyert. A jugoszláv kormány aggodalmainak adott hangot a menekültek életkörülményeit illetően, és lehetővé tette áttelepülésüket Nyugatra, amikor Belgium, Franciaország, az Egyesült Államok és Kanada bejelentkezett több ezer menekült fogadására. Az UNHCR hivatalai is segítettek a hazatelepítési kérdés hatástalanításában. A Kádár-rendszer tagadta, hogy a hazatelepülők bármilyen megtorlásban részesülnének. Bár ez bizonyos esetekben dokumentáltan nem volt igaz, a forradalom harmadik évfordulójáig mintegy húszezer magyar döntött a hazatérés mellett – ami jelentős szám, még ha messze is van attól a negyvenezertől, amit maga Kádár emlegetett a Közgyűlés előtt tartott beszédében, négy évvel a forradalom után.⁵⁶

Az ENSZ tevékenysége a magyar menekültek érdekében maradandó eredményeket hagyott az utókorra. Több közgyűlési határozat született a nyugati világ sürgetésére, az UNHCR pedig gyorsan és hatékonyan intézkedett. Ezáltal bebizonyosodott a nemzetközi szervezet akcióképessége és az UNHCR létjogosultsága. Mindehhez nagymértékben hozzájárult, hogy a befogadó országok önkéntesen vállaltak menekültkvótát.

Fordította: Szőnyi Péter

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

ÖStA

Österreichisches Staatsarchiv (Bécs)

UNARMS

United Nations Archives and Records Service (New York)

2. Kiadott források és szakirodalom

Bursten

1958 Bursten, Martin: *Escape from Fear*. Syracuse, 1958.

⁵⁶ *ICEM Hand-book*, 1960. 20. (táblázat); *GAOR Plenary Meetings*, 1960. 338.

CoE Consultative Assembly: *Documents*

1957 Council of Europe Consultative Assembly: *Documents. Eighth Ordinary Session (Third Part) 8th–11th January 1957. Documents, Working Papers. Vol. V. Docs. 585 to 620. Strasbourg, 1957.*

Cseresnyés

1998 Cseresnyés Ferenc: Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át. In: *Múltunk*, 43. (1998) 1. sz. 42–70.

Eisenhower

1957 Eisenhower, Dwight D.: *Public Papers of the Presidents of the United States. Vol. V. January 1 to December 31, 1957. Washington, 1957.*

GAOR Annexes

1957 United Nations: *General Assembly Official Records. Eleventh Session. Annexes. Vol. II. New York, 1957.*

GAOR Plenary Meetings

1957 United Nations: *General Assembly Official Records. Eleventh Session: Plenary Meetings. New York, 1957.*

1960 United Nations: *General Assembly Official Records. Fifteenth Session: 883rd Plenary Meeting. New York, 1960.*

GAOR Supplement

1957 United Nations: *General Assembly Official Records. Twelfth Session. Supplement. New York, 1957.*

Glant

2007 Glant, Tibor: Vice President Nixon's Refugee Fact-Finding Trip to Austria in December 1956. In: Glant, Tibor: *Remember Hungary 1956: Essays on the Hungarian Revolution and War of Independence in American Memory. Wayne, 2007. 147–197. (Boulder: Social Science Monographs.)*

Holborn

1975 Holborn, Louise W.: *Refugees: A Problem of Our Time. The Work of the United Nations High Commissioner of Refugees. Vol. I–II. Metuchen, N. J., 1975.*

ICEM Hand-book

1960 Intergovernmental Committee for European Migration: *Hand-book 1960. Geneva, 1960.*

Kecskés

2014 Kecskés, D. Gusztáv: Collecting Money at a Global Level: The UN Fundraising Campaign for the 1956 Hungarian Refugees. In: *Eastern Journal of European Studies*, 5. (2014) 2. sz. 33–60.

Kern

1959 Kern, Friedrich: *Österreich: Offene Grenze der Menschlichkeit. Die Bewältigung des ungarischen Flüchtlingsproblems im Geiste internationaler Solidarität. Wien, 1959.*

Loescher

2001 Loescher, Gil: *The UNHCR and World Politics: A Perilous Path. New York, 2001.*

Marrus

1985 Marrus, Michael Robert: *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century. New York, 1985.*

McMahon

2003 McMahon, Robert J.: *The Cold War: A Very Short Introduction. New York, 2003.*

Michener

1957 Michener, James A.: *The Bridge at Andau*. New York, 1957. [Magyarul: *Az andai híd*. Buenos Aires, 1957.]

Puskás

2000 Puskás Julianna: *Ties that Bind, Ties that Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York, 2000.

Schmidl

2006 Schmidl, Erwin A.: Die österreichische Reaktion auf die Ereignisse in Ungarn 1956 und der Einsatz des Bundesheeres an der ungarischen Grenze. In: *Die ungarische Revolution und Österreich 1956*. Hrsg. v. Murber, Ibolya-Fónagy, Zoltán. Wien, 2006. 93–115.

Stanek

1985 Stanek, Eduard: *Verfolgt, verjagt, vertrieben: Flüchtlinge in Österreich*. Wien, 1985.

Zahra

2016 Zahra, Tara: *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*. New York, 2016.

JAMES P. NIESSEN

THE CULTURE OF WELCOME AND THE JANUARY, 1957 AUSTRIAN REFUGEE QUOTA PROPOSAL

On October 2, 2016 Hungary held a referendum on the application of a mandatory quota for the reception of refugees that may be imposed by the European Union. This referendum prompted an examination of refugee quotas for the reception of Hungarian refugees from the 1956 Revolution who fled to Austria and sought asylum in other Western countries. UN archives and official publications show that many countries welcomed the Hungarian refugees and announced voluntary quotas for the number of refugees they would accept for resettlement. Austria failed to secure its more ambitious goal of mandatory quotas, but its call for expeditious resettlement was largely accepted.

A NATO és az 1956-os magyar menekültek

Az 1956-os forradalom szovjetek általi leverését követő magyar menekülthullám, illetve a befogadásukra szervezett nemzetközi segélyakció a magyar és az egyetemes migrációtörténetnek egyaránt kiemelkedő fejezete. Az európai viszonylatban is jelentős, mintegy 200 ezer fős menekülttömeg ellátása, a befogadó országokba szállítása és integrálása a nemzetközi menekültsegélyezés különleges sikere, amelyben a NATO-országok kormányai meghatározó szerepet játszottak. E tanulmány – az 1956-os magyar menekültsegélyezés teljes nemzetközi hátterét bemutató kutatás részeként – azt vizsgálja, hogy e csodaszámba menő eseménysorozat pozitív végeredményében milyen szerepet játszott az Észak-atlanti Szövetség mint a Nyugat legfontosabb politikai egyeztető fóruma.¹

A NATO 1956-os magyar menekültválságra adott válaszáának bemutatásához a NATO Levéltár dokumentumain kívül a francia Külügyminisztérium Levéltárának, az amerikai Nemzeti Levéltárnak, az ENSZ Levéltárának és az ENSZ Genfi Hivatala Levéltárának anyagait is felhasználtuk. Az Észak-atlanti Szövetség reakciójának megértéséhez előbb felidézük, milyen kihívások érték a szervezetet az 1950-es évek közepén, hogyan viszonyult a menekültügyhöz a magyar exodust megelőzően, s végül mely kérdésekkel szembesült a Magyarországról meginduló menekültáradat nyomán.

Az enyhülés hatásai

A Sztálin halálával és a koreai háború lezárásával 1953-tól kibontakozó nemzetközi enyhülés légkörében a NATO-tagállamok kormányainak egyre nehezebb volt fenntartani, hogy országaik erőforrásainak jelentős részét katonai védelemre fordítsák. A békés egymás mellett élésre felhívó szovjet propagandaszólam széles körben visszhangra talált. Az 1950-es évek közepén a nyugati közvéleményben erősödni

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatásokat a *Magyarország és az ENSZ, 1945–1990* című OTKA-pályázat (azonosító: 68767) támogatta. A NATO Levéltár dokumentumainak újabb helyszíni tanulmányozását és összegyűjtését a belga FRS-FNRS Fonds de la Recherche Scientifique és a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíja tette lehetővé.

látszott a NATO-val való szembenállás, ami a szövetséggel kapcsolatos ismeretek alacsony szintjével párosult. A NATO-illetékesek attól tartottak, hogy mindez aláaknázza a katonai szövetséget, eltorzítja védelmi erőfeszítéseit, és olyan légkört terem, amely meggátolja atomfegyver esetleges bevetését a Nyugat által. Egyre sürgetőbbnek tűnt a NATO-t népszerűsítő propaganda hatékonyabbá tétele és ezzel szoros összefüggésben a szovjet blokk részéről érkező ellenséges propagandatevékenység megválaszolása is. Erősödött az igény arra, hogy bemutassák a nyugati lakosságnak a kommunista rendszerek elnyomó természetét, és meggyőzzék a szovjet katonai terjeszkedéssel szembeni felkészülés fontosságáról.² A Sztálin halálát követően a szovjet blokk egyes országaiban megfigyelhető *olvadás*³ szintén hozzájárult ahhoz, hogy a NATO-államok lépéseket tegyenek a szervezet belső kohéziójának és katonai képességeinek megőrzése érdekében.⁴

A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956. februárban lezajlott XX. kongresszusa meglepetésként hatott a nyugati kormányok és a kommunista szuperhatalommal foglalkozó NATO-szakértők számára, akik a *business as usual* elv érvényesülésére számítottak.⁵ Hruscsov Sztálin bűneit feltáró titkos beszédén kívül a fő újdonságnak a harmadik világra irányuló szovjet érdeklődés kinyilvánítása tűnt, ami az érintett afrikai és ázsiai országokban megfigyelhető szovjet gazdasági előretöréssel együtt a Nyugat globális pozícióját fenyegette. A békés egymás mellett élés elvét is ünnepélyesen újra kimondták. A korábbi dilemma – vajon a Nyugatnak elhúzódó politikai és gazdasági hidegháborúra kell számítania vagy inkább a katonai védelmet szükséges hangsúlyoznia – eldőlt: a NATO-nak mindkettőre készülnie kell, ami a korábban említett kihívásokkal együtt szintén erősítette az igényt a szövetségen belüli konzultációra. Ez állt a NATO 1956–1957-ben lezajlott reformjának hátterében is. Az átalakítás előkészítésére 1956. májusban háromtagú bizottságot hoztak létre a NATO keretében folytatandó nem katonai jellegű együttműködés és ennek révén a szövetség egységének erősítése érdekében. A testület leszögezte, hogy a NATO-nak nem csupán a szövetséges országok területét kell védenie, de azt is be kell bizonyítania, hogy a Nyugat „közös kulturális tradíciói, szabad intézményei és demokratikus elvei” a legjobb lehetőséget kínálják „a haladás és az együttműködés számára”.⁶ Hangsúlyozzák továbbá a gyakorlati konzultáció fontosságát: javasolják, hogy az egyeztetéseket a döntéshozatal kezdeti fázisában, a nemzeti álláspont végleges kialakítása előtt folytassák le.⁷ Az egység érdekében teendő lépések drámai aktualitását jelezte az 1956 nyarától a Közel-Keleten kibontakozó válság.

2 Riso, 2014. 65., 75–76.

3 A NATO szakértői behatóan elemezték a szovjet blokkban megfigyelhető olvadást. Lásd: Kecskés, 2000; angolul: Kecskés, 2002.

4 Bozo, 2001. 69.

5 Hatzivassiliou, 2014. 48–51.

6 Hatzivassiliou, 2014. 56–59.; Mélandri, 1979. 104.

7 Hatzivassiliou, 2014. 60.; Mélandri, 1979. 113–114. A hármás bizottságról lásd még: Riso, 2014. 76–80. A NATO-n belüli konzultáció erősítése érdekében tett korábbi lépésekről: Jordan, 1967. 64–70. A közös katonai védelmen túli biztonság és a szövetségen belüli együttműködés fontosságáról történelmi perspektívában: Bozo, 2001. 65–80.

A „három bölcs” jelentésének végleges formába öntésével egyidejűleg zajlott ugyanis két NATO-tagállam, Nagy-Britannia és Franciaország részvételével a szuezi háború.⁸ Az amerikaiak erőteljes rosszallását kiváltó vállalkozás alaposan próbára tette a szövetségi szolidaritást. A NATO főtitkára, Lord Ismay leszögezte, hogy a kérdés nem érinti közvetlenül a NATO-t, hiszen a szerződés csak valamely tagállamot ért fenyegetés esetén ír elő lépéseket, és a szuezi válság során egyik szövetségest sem érte támadás. Mindazonáltal a háborús cselekmények 1956. október végi kezdetétől fogva a szövetség legfontosabb konzultációs és döntéshozó fórumának, a NATO Tanácsának állandó képviselői egy héten át zárt ülésen egyeztettek. A tárgyalások során főként azt hangsúlyozták, hogy az érintett tagállamok kormányai akciójuk előtt nem konzultáltak szövetségeseikkel. Emiatt a NATO Tanácsa 1956. decemberi miniszteri szintű ülésén a hármas bizottság jelentése és a szuezi válság témája szorosan összekapcsolódott.⁹ Az Észak-atlanti Tanács által 1956. december 11-én jóváhagyott jelentés Robert S. Jordan szerint „mérőföldkönek számít a NATO szervezetének történetében”.¹⁰ A nemzeti külpolitikai döntéshozatal korai szakaszában lefolytatott érdemi egyeztetések előmozdítása érdekében a bizottság javaslatára létrehozták a tanács alárendeltségében dolgozó Politikai Tanácsadók Bizottságát (Committee of Political Advisers),¹¹ amely az 1956-os magyar menekültek ügyét is részletesen tárgyalja majd.

A szuezi eseményekkel egy időben, 1956 őszén Lengyelországban és Magyarországon kibontakozó válság szintén hatással volt a nyugati szövetségben folyó politikai egyeztetőmunkára. Reálisabbá tette a csatlós államokkal szemben képviselendő politika átértékelését. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió között kialakuló relatív nukleáris erőegyensúly¹² tovább erősítette az érdekszférák sérthetetlenségének már korábban megfogalmazott elvét. Az 1956-os magyar forradalom nem okozott nagymérvű változást a NATO Kelet-Európa-politikájában. Az 1957 tavaszára kidolgozott koncepció lényegi elemei, így a szovjet befolyás alatt álló csatlós államok békés fellazítása – vagyis a Szovjetuniótól függetlenedő külpolitika és az egyre liberálisabb belpolitika követésére való ösztönzés gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok által¹³ – már az 1956. október–novemberi lengyel és magyar események előtt megfogalmazódott. Csakúgy, mint az az elv, hogy nem szabad a szovjet blokk „rab népeit” „hiábavaló lázadásokra” bátorítani, mivel a Nyugatnak nincs módjában fegy-

8 Miután Nagy-Britannia és Franciaország 1956. október 31-én bekapcsolódott az Egyiptom és Izrael között október 29. óta zajló szuezi háborúba, az amerikaiak nyilvánosan elítélték az akciót, sőt október 30-án az ENSZ Biztonsági Tanácsában a hadművelet azonnali leállítását követelő határozati javaslatot terjesztettek elő, majd az Egyesült Államok képviselője a Szovjetunióval együtt Nagy-Britannia és Franciaország ellen szavazott. Hiába kezdődtek meg az Egyiptom elleni francia–brit légitámadások és dobtak le a szövetségesek november 5-én ejtőernyősöket Port-Szaídra, majd hajtották végre 6-án a partraszállást, az amerikaiak nyomására még aznap be kellett fejezniük a hadműveleteket.

9 Jordan, 1967. 72.

10 Jordan, 1967. 75.

11 Jordan, 1967. 77.

12 Békés, 2012. 95.

13 Békés, 2006. 122.

veres segítséget nyújtani.¹⁴ A Szovjetunióval megvívandó nukleáris háború veszélyét idéznél elő bármiféle nyugati beavatkozás. A magyarországi válság hatására azonban részleges módosulások következtek be a csatlós államok irányában képviselendő NATO-politikában. A magyar forradalom kegyetlen vérbefojtása, illetve az ennek nyomán hatalomra került Kádár-kormány tömeges terrorintézkedései miatt ugyanis még hangsúlyosabbá vált annak kinyilvánítása, hogy a leg gondosabban tartózkodni kell fegyveres lázadások provokálásától.¹⁵ Részben szintén a szovjet blokk felől érkező kihívással álltak összefüggésben a migráció és ezen belül a menekültügy kapcsán a szövetség számára választ igénylő kérdések.

A menekültügy a NATO-ban a magyar exodust megelőzően

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete számára a menekültek kezelése először „elméleti” feladatként merült fel. Mivel a szövetség köreiből az a vélemény alakult ki, hogy a soron következő háború nagy valószínűséggel atomháború lesz, a NATO katonai hatóságai már 1951-ben általános intézkedési tervet fogadtak el a hadműveleteket megelőzően vagy azokkal egy időben kitelepítettek és a háborús helyzet elől menekülők problémájának kezelésére. Noha ideálisnak a jelentős népmozgások megelőzését tartották, valószínűsítették, hogy válsághelyzetben nagy embertömegek kelhetnek útra, amelyek „kanalizálása”, élelmezése és lakhatása határozott lépéseket igényel.¹⁶ Különösen a szovjet blokk országainak szomszédságában, így a várható hadműveletek térségében fekvő Német Szövetségi Köztársaság helyzetét látták veszélyesnek. Mintegy hárommillió menekült Nyugatra áramlásával számoltak.¹⁷ Az éveken át tartó tervezőmunka során még egy menekültekkel foglalkozó központi NATO-ügynökség létrehozásának gondolata is megfogalmazódott.¹⁸

A NATO illetékes szervei számára gyakorlati problémaként jelentkezett, hogy jelzést kaptak a tagállamoktól: a szovjet blokk országai nagyszabású kampányba kezdtek Nyugatra került egykori állampolgáraik visszatérítése érdekében.¹⁹ A CIA 1957. márciusi részletes összefoglaló jelentése a célok között említi a Nyugat felé áramlás megfordítását, a visszatérők szaktudásának hasznosítását, az emigráns cso-

14 Kecskés, 2000. 391.

15 A NATO és az 1956-os magyar forradalom összefüggéseiről lásd: Kecskés, 2001.

16 NA AC/23(RE)D/35. Comité des réfugiés et évacués, Memorandum du sous-groupe des quatre pays (Centre-Europe), Déplacements spontanés massifs de personnes et mesures pour en réduire les effets, note du secrétaire, signé P. Anninos (1954. december 16.).

17 NA AC/23(CD)R/10. Civil Defence Committee, Summary Record of a meeting held at the Palais de Chaillot, Paris, on 12th and 13th March, 1957 (1957. március 22.).

18 NA AC/23(CD/RE) (Sub-Group I) D/9. Civil Defence Committee, Working Group on Refugees and Evacuees (Sub-Group I) Refugees. Ad hoc panel of Sub-Group I (Refugees), note by the Secretary, signed A. Cippico (1959. augusztus 13.). Kísérőlevél: NA AC/23(CD)D/332. Civil Defence Committee, Refugees, note by the Senior Civil Defence Advisor, signed Sir John Hodsoll (1959. augusztus 13.).

19 Például 1955. novemberben Norvégia képviselője jelezte az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottságában, hogy az oslói csehszlovák követség csehszlovák menekültekre próbált nyomást gyakorolni hazatérésük érdekében. NA AC/52-R/43. Committee on Information and Cultural Relations, Summary Record of a meeting held at Palais de Chaillot, Paris, on 25th November, 1955 at 5 p.m. (1955. december 7.).

portok lejáratását, továbbá a „szabad világ” meggyőzését, hogy érdemes elfogadni a kommunizmust. Noha a szovjet blokkba hazatérők számát az amerikai hírszerzés nem tartotta magasnak, mintegy hatezerre becsülte, az ügynek propagandajelentőséget tulajdonított. A repatriálók visszafogadását a szovjet blokk országaiban bevezetett amnesztiarendeletek készítették elő.²⁰ A NATO Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottsága (Committee on Information and Cultural Relations),²¹ a titkosszolgálati ügyekben illetékes Különleges Bizottság (Special Committee)²² és a NATO Tanács is alaposan tanulmányozta a kérdést. Az 1955. augusztus elejére elkészült jelentés szerint a kampányt gondosan előkészítették, abban a külképviseltek és a kommunista irányítás alatt álló egyesületek egyaránt részt vesznek, kihasználva a hangzó és írott sajtó lehetőségeit.²³ Az Észak-atlanti Szövetség illetékesei ugyancsak propaganda-célokra kívánták felhasználni a tagállamoktól a kampányról begyűjtött értesüléseket.²⁴

Több NATO-tagállamban – így Olaszországban és Görögországban – az 1950-es évek közepén népszerűségeleg mutatkozott, amelyet a NATO szakértői a nemzetközi együttműködés erősítésével, a munkaerő-áramlás feltételeinek javításával vélték megoldhatónak.²⁵ Az ENSZ menekültügyi főbiztos (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR), akit az ENSZ Közgyűlése 1954-ben megbízott, hogy egy négyéves program, az ENSZ Menekült Alap (United Nations Refugee Fund, UNREF) keretében végleges megoldást találjon a II. világháború vége óta húzódó európai menekültproblémára, 1956. július 3-án személyesen fordult Lord

20 NARA CIA/RR PR-162. CREST: Provisional intelligence report, The redefection-repatriation campaign of the soviet bloc, 1955-1957, Central Intelligence Agency, Office of Research and Reports (1957. június 28.).

21 Az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottsága 1953-ban jött létre a Felforgató Tevékenységekkel szembeni Együttműködés Munkacsoport (Working Group on Cooperation against Subversive Activities) és a Szociális és Kulturális Munkacsoport (Social and Cultural Working Group) összeolvadásával. Feladata volt annak elősegítése, hogy a közvélemény megértse és támogassa a NATO céljait. A NATO-t népszerűsítő és a kommunizmussal szemben szervezett propagandakampányokat koordináló NATO Információs Szolgálat (NATO Information Service, NATIS) tevékenységét ellenőrizte. A NATO Tanácsa számára fogalmazott meg ajánlásokat. Vitaforumot jelentett a különböző jogi hagyományokkal és biztonságpolitikai prioritásokkal rendelkező tagállamok számára. *Risso, 2014. 5., 63-64.*

22 A NATO Tanácsa 1952 decemberében hozta létre a Különleges Bizottságot (Special Committee) azzal a feladattal, hogy összehangolja a tagállamok hírszerző szolgálatainak tevékenységét. Olyan szenzitív hírszerzési információk megosztására is szolgál, amelyek a szövetség egészére hatással vannak. Magában foglalja a NATO-országok hírszerző szolgálatainak vezetőit. A ma is működő bizottság tevékenységének tudományos tanulmányozását megnehezíti, hogy dokumentumai továbbra is titkosak. Feltételezhető, hogy a hidegháború időszakában a szovjet blokk felől érkező biztonsági fenyegetés elhárításával foglalkozott. Tartottak attól, hogy Nyugat-Európa elleni szovjet agresszió esetén a helyi kommunista pártok tagjai a támadók mellé állnak. *Risso, 2014. 66-67.* Az irattári leírásokból rekonstruálható, hogy a Különleges Bizottság számos dokumentuma foglalkozik az 1956-os magyar menekültekkel kapcsolatos biztonsági kérdésekkel.

23 NA AC/52-D/108. Committee on Information and Cultural Relations, Soviet and Satellite campaign, note by the United Kingdom Delegation (1955. augusztus 1.).

24 NA AC/52-R/62. Committee on Information and Cultural Relations, Summary Record of a meeting held at Palais de Chaillot, Paris, on 11th October, 1956 at 3 p.m. (1956. október 19.); valamint NA AC/52-R/64. Committee on Information and Cultural Relations, Summary Record of a meeting held at Palais de Chaillot, Paris, on 22nd November, 1956 at 10.30 a.m. (1956. november 26.).

25 NA C-M(56)45, section D – Population and refugees. Survey of Article 2 activities, prepared by the International Staff (1956. április 12.). 63-66.

Ismay NATO-főtitkárhoz annak érdekében, hogy a szövetség országai növeljék támogatásukat. Találkozásuk során a holland származású Gerrit Jan van Heuven Goedhart rámutatott a NATO-országok felelősségére, hangsúlyozva, hogy a kormányzati hozzájárulások több mint 80%-át ők biztosítják. A főtitkár kérésére tömör, hatásos érvelő memorandumot készített a fennálló helyzetről, amelyet a NATO Tanácsában köröztettek. Ebben felhívta a figyelmet, hogy az említett négyéves program második évének végén a végrehajtáshoz nélkülözhetetlen összegből mintegy hárommillió dollár hiányzik. Világossá tette, hogy a szükséges anyagi támogatás szinte kizárólag az Észak-atlanti Szövetség államaitól várható. Jó taktikai érzékkel – az ügy humanitárius vonatkozásain túl – a hidegháború propaganda-hadviselésének kontextusát is felvilágosította: *„A táborokban lakó menekültek érdekében végrehajtandó intézkedések halogatása nyilvánvalóan veszélyes. Származási országaik minden lehetséges erőfeszítést megtesznek, hogy meggyőzzék a menekülteket a hazatérésről. Abban természetesen nincs semmi kivetnivaló, ha egy menekült szabad akaratából visszatér, az azonban a szabad országok becsületébe gázol, ha a menekült azért tér vissza, mert reménytelennek találja befogadó országának lehetőségeit. Ha valamely menekült, akiben azt a reményt keltették, hogy egyszer lehetőséget kap emberhez méltó életet élni, visszatér, hatásos propagandaeszközzé válik kormányának kezében.”*²⁶

Az összefoglaló áttanulmányozása után a NATO Tanács augusztus 14-i ülésén döntött arról, hogy az ENSZ Menekült Alap ügyét napirendre tűzi.²⁷ A Tanács szeptember 5-én elhatározta, hogy a kérdés tanulmányozására munkacsoportot állít fel. A megbeszélést elnöklő Lord Ismay a főbiztos memorandumának egyik fő érvét megismételve rendkívül károsnak tartotta, ha a visszatérő csalódott menekülteket a szovjet blokkban Nyugat-ellenes propagandacélokra használják fel.²⁸ Az ENSZ Menekült Alapjával foglalkozó munkacsoport október elejére elkészült jelentésében hangsúlyozta, hogy az európai menekültprobléma megoldása a szövetség egészségének érdeke. Nyilvánvaló veszélynek nevezték a késlekedést, különösen a táborokban lakók esetében, hiszen az növelné a szovjet blokk visszacsábítási kampányának esélyeit.²⁹ A NATO Tanács október 10-i ülése alaposan megvizsgálta a dokumentumot. A francia delegáció javaslatára elhatározta, hogy – a mélyebb tájékozódás érdekében – jelentéseket kér az egyes tagállamok menekültekkel kapcsolatos tevékenységéről és terveiről, valamint javasolta a Menekültügyi Főbiztossággal való további egyeztetéseket is.³⁰ 1956. november 4. után azonban az Észak-atlanti Szövetség a menekültkérdés új dimenziójával volt kénytelen szembenézni.

26 NA C–M(56)94. Memorandum on the United Nations Refugee Fund, submitted by the United Nations High Commissioner for Refugees, Gerrit Jan van Heuven Goedhart (1956. július 6.), kísérelővel: The United Nations Refugee Fund, note by the Secretary General, signed Ismay (1956. július 12.).

27 NA C–R(56)46. Summary Record of a restricted meeting of the Council held at the Palais de Chaillot, Paris, on 14th August, 1956, at 10.15 a.m. (1956. augusztus 17.).

28 NA C–R(56)47. Summary Record of a meeting of the Council held at the Palais de Chaillot, Paris, on 5th September, 1956, at 10.15 a.m. (1956. szeptember 10.).

29 NA C–M(56)113. United Nations Refugee Fund, report by the Chairman of the Working Group (1956. október 4.).

30 NA C–R(56)54. Summary Record of a meeting of the Council held at the Palais de Chaillot, Paris, on 10th October, 1956, at 10.15 a.m. (1956. október 15.). A NATO Nemzetközi Titkárságának politikai ügyekben

A magyar menekültválság kihívása

A magyar forradalom vérbefojtása után – ebben a korabeli publikált nyugati és az 1989-ig titkosan kezelt magyar statisztikák is megegyeznek – mintegy 200 ezer ember hagyta el az ország területét. 1957 nyaráig, élve a Kádár-kormány által meghirdetett amnesztiával, több mint 11 ezren hazatértek.³¹ „A hirtelen és tömeges elvándorlásoknak az országban egyedülálló példája”-ként minősíti az 1956–1957-es menekülési hullámot Puskás Julianna 1985-ben publikált tanulmánya.³² Az ország lakosságának a számítások szerint 1,5–1,7%-át érintő migráció demográfiai hatását jól érzékelteti, hogy az ennek nyomán előállt népességvesztés 70%-kal meghaladta az 1956. évi természetes szaporodást. Megváltozott a lakosság nemek szerinti összetétele: a távozók kétharmada ugyanis férfi volt, és a nőtöbbslet elérte az 1949-es értéket. Érzékelhetően csökkent a fiatal generációk számaránya, mivel az országot elhagyók többségét ők adták.

Az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosságának 1957. március 11-én közzétett statisztikáiból arról értesülhetünk, hogy az emigránsok közül 1957 márciusáig mintegy 173 ezren kerültek első fogadóhely gyanánt Ausztriába és 18 600-an Jugoszláviába.³³ Már 1956 novemberétől megkezdődött az e két államban összezsúfolódottak továbbszállítása, mivel ezeket az országokat a menekültek nagy többsége csak első állomásnak tekintette, és tovább kívánt menni. 1957. április 1-jéig az ENSZ menekültügyi hivatala által nyilvántartott 193 805 kivándorló közül 135 417 személyt (70%) már elszállítottak 29 különböző – ezen belül 14 Európán kívüli – országba. 78 574 fő (40,5%) európai, 56 843 fő (29,3%) pedig Európán kívüli országokba került.³⁴ 1957. december végéig új hazájába érkezett az Ausztriában nyilvántartásba vett menekülők mintegy 90%-a. A legtöbben az Egyesült Államokban (35 026), Kanadában (24 525), Nagy-Britanniában (20 590), az NSZK-ban (14 270), Svájcban (11 962), Franciaországban (10 232) és Ausztráliában (9423) telepedtek le.³⁵

illetékes részlege jelentéstervezetben foglalta össze a vizsgálat eredményeit. Lásd: NA AC/113-WP/2. Working Group on United Nations Refugee Fund, United Nations Refugee Fund, Draft Report to the Council (1956. november 29.).

31 *KSH-jelentés*, 1991. 174–211. Egy osztrák belügyminisztériumi jelentés szerint 1957. április 6-ig 174 704 magyar menekült érkezett Ausztriába; a jugoszláv belügyminisztérium pedig úgy tudta, hogy 1957. május 26-ig 19 181 magyar menekült lépte át Jugoszlávia határát. Az 1961-ig Magyarországra visszatértek számát a magyar hatóságok körülbelül 40 ezerre teszik („A pontos szám megállapíthatatlan, mivel az ellenforradalom utáni néhány hónapban a hazatérésekről nyilvántartás nem készült.”) MNL OL M-KS 288. f. 5/232. ó. e. Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium előterjesztése az MSZMP KB Politikai Bizottságához, Jelentés az emigráció életének főbb vonásairól és javaslatok az emigráció felé irányuló propaganda javítására (1961. június 6.).

32 Puskás, 1985. 247.; Puskás, 1996. 67–102.

33 NA C-M (57)65. Report on Hungarian refugees, note by the Chairman of the Committee of Political Advisers, signed A. Casardi (1957. április 17.). Ez a tanulmány az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1957. március 11-én kiadott statisztikáira támaszkodik.

34 Nations Unies, Comité de l'UNREF (1957. május 8.), A/AC. 79/73.

35 Report of the Intergovernmental Committee for European Migration on the Hungarian Refugee Situation (Ausztria, 1957. december 31.). USA Senate Report, n° 1815.1958. Idézi: Puskás, 1985. 249. Statisztikai

A magyar menekültválság megoldása a nemzetközi humanitárius segítségnyújtás kiemelkedő projektje volt. Ezek az új menekültek sokkal jobb bánásmódban részesültek, mint a korábbi magyar emigránsok³⁶ vagy a többi korabeli európai menekült. Néhány elszigetelt negatív példát leszámítva, az 1956–1957-es magyar menekülttömeg integrálása a nyugati társadalmakba nagyon eredményes akciónak tekinthető! Ennek becsült összköltsége több mint százmillió akkori, vagyis több mint egymilliárd mai dollár, ami messze meghaladja az 1954-ben létrehozott ENSZ Menekült Alapba (UNREF) a II. világháború utáni menekültprobléma megoldására befizetett összeget.³⁷ Pedig az 1950-es évek közepén még több mint 200 menekült-táborban mintegy 70 ezer „hard core” menekült volt Ausztriában, az NSZK-ban, Olaszországban és Görögországban az 1940-es évek vége óta.³⁸

A menekültek problémáinak megoldására irányuló pénzgyűjtési kampányok korábbi eredményei kevés derűlátásra adtak okot: *„Tíz nappal ezelőtt mintegy 15 000 menekült volt Ausztriában. Úgy értesültem, hogy ez most 30 000. Ki tudja, mennyi lesz egy hónap múlva? Az IRO³⁹ nagy ellátási programjának tulajdonképpeni csődje óta a kormányok először szembesülnek a menekültek ellátásához szükséges jelentős pénzalapok biztosításának problémájával”,* fakad ki 1956. november 17-i bizalmas levelében Myer Cohen, a magyar nép segélyezésének koordinálásával megbízott ENSZ titkársági részleg vezetője.⁴⁰

Az Egyesült Nemzetek Menekült Alapjába a kormányok által folyósított hozzájárulások, amint korábban is említettük, rendszeresen alatta maradtak az előirányozottnak, ahogyan ezt a főbiztos is jelezte a NATO főtitkárának. 1955. január 1-jén 293 450 menekült tartozott a Menekültügyi Főbiztosság felelősségi körébe. A helyzetük rendezésére kidolgozott négyéves program megvalósításához mintegy 16 millió dollárra volt szükség. Az 1955–1958. évekre esedékes összegből azonban mindössze 10,2 millió dollár állt rendelkezésre befizetések és ígervények révén, vagyis több mint 36% hiányzott.⁴¹ A szűkös pénzügyi lehetőségek bénító hatását jól érzékelteti, hogy 1956 ősziéig, vagyis csaknem két éves működés után – a francia külügyminisztérium elemzése szerint – „semmilyen probléma nem oldódott meg”, még a görögországi menekültek viszonylag csekély nagyságrendű problé-

adatok az 1956-os magyar menekültek kivándorlásáról, letelepedéséről és hazatéréséről az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1958. január 31-i összesítő adatai alapján: Békés–Kecskés, 2006. 185–187.

36 Borbándi, 1989. 408–409.

37 Loescher, 2001. 87.

38 Loescher, 2001. 89. Az egyes európai országok II. világháború utáni menekülthelyzetének részletes áttekintéséhez lásd: Holborn, 1975. 331–346.

39 International Refugee Organization (Nemzetközi Menekültügyi Szervezet): a II. világháború okozta tömeges menekültprobléma kezelésére létrehozott ENSZ szakosított intézmény, amely 1946-tól 1952-ig működött.

40 UNARMS UN-S-445-0197-3. Letter from Myer Cohen, Executive Director for Relief to the Hungarian People to Pierre Obez, Liaison Officer, Technical Assistance Board (Geneva), Strictly confidential (1956. november 17.).

41 AMAE Nations Unies et Organisations Internationales, carton 300, dossier 3. no. 37/CES. Note de la Délégation française auprès des Nations Unies, New York, Assemblée générale. XIème session. Point 30: Réfugié (1956. október 8.).

mája sem. 1955. január 1-jén 2700 ember élt közülük táborokban, egy évvel később pedig még mindig 2400.⁴²

Ami viszont az 1956-os magyar menekülteket illeti: az amerikai akadémia számításai szerint egyedül a menekült magyar egyetemisták iskolai költségeire csak az USA-ban több mint 30 millió dollárt költöttek.⁴³ A magyar menekültügy megoldására kiadott pénzüsszeg óriásnak tűnik az UNHCR későbbi költségvetéséhez képest is: a menekülteknek nyújtandó nemzetközi segélyezés folytatásával foglalkozó munkacsoport 1958. augusztusi ülésén 1959-re például mindössze négymillió dollárt javasoltak a szervezet rendelkezésére bocsátani.⁴⁴ Mivel magyarázható a magyar menekültbefogadás szinte páratlan sikere?

Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadásának különleges sikerét számos tényező együttesen magyarázza. A II. világháború borzalmaira emlékező humanitárius érzület, ezzel összefüggésben a menekültek jogainak egyre pontosabb és határozottabb megfogalmazása éppúgy hozzájárult, mint a levert forradalommal mélyen együtt érző nyugati lakosság támogató hozzáállása. Az ötvenhatos emigráció munkaerő-piaci szempontból különlegesen kedvező összetétele találkozott a „csodákat” produkáló nyugati gazdasági fellendüléssel. A döntő elemnek mindazonáltal a NATO-kormányok politikai akaratát tekinthetjük, amely – a szovjetekkel vívott ideológiai csata miatt – a közvélemény érzelmi azonosulásának hanyatlása után is erőteljesen támogatta a magyar menekültprobléma felszámolását. A magyar menekültválság megoldásának pénzügyi alapja ugyanis túlnyomó részben kormányzati forrásokból, és elsősorban az Észak-atlanti Szövetség államaiból származott. A kormányzati hozzájárulások jelentőségét jól érzékelteti, hogy a magyar menekültek ausztriai ellátásának költségeit döntően az egyes kormányok által az ENSZ-hez és más szervezetekhez befizetett összegek fedezték.⁴⁵ A magánszervezetek felajánlásai bár jelentősek voltak, de az egészhez képest csupán járulékos jellegűek lehettek.⁴⁶ A pénzgyűjtési erőfeszítések nemzetközi jogi felhatalmazással (az ENSZ Közgyűlés határozatai) rendelkező koordinációja, a humanitárius szükségletek és tevékenységek szakszerű és megbízható dokumentálása, valamint a pénzgyűjtési felhívások támogatására professzionálisan megszervezett és lebonyolított médiakampány révén az ENSZ intézményrendszere jelentősen hozzájárult a nyugati kormányzati akarat kiformalódá-

42 AMAE Nations Unies et Organisations Internationales, carton 300, dossier 3. no. CA3. Note de la Direction des Affaires administratives et sociales pour le Secrétariat des conférences, Réfugiés – Point 30, très urgent (1956. október 29.).

43 Loescher, 2001. 87.

44 AMAE Nations Unies et Organisations Internationales, carton 300, dossier 4. A/AC/79/WP.1/R.10. Comité exécutif de l'UNREF, Rapport sur la première session du Groupe de travail pour la continuation de l'assistance internationale aux réfugiés, du 21 au 27 août 1958, restreinte (1958. szeptember 1.).

45 A magyar menekültek sikeres nyugati befogadásának egyes tényezőiről lásd: Kecskés, 2010. 158–168.

46 AUNOG G. I. 30/2 A/AC.79/53, A/AC.79/PSC/5. (Situation in Hungary, Relief measures, Refugees), Jacket n° 2 (11 January – 11 November 1957). United Nations General Assembly, UNREF Executive Committee, Fourth Session, Standing Programme Sub-Committee, Fourth Session, Report on the Fourth Session of the Standing Programme Sub-Committee, Geneva, 23–28 January 1957, general (1957. január 28.).

sához és sikeres megvalósulásához.⁴⁷ A magyar menekültek hatékony nyugati befogadásának kulcsszereplői tehát a NATO-országok kormányai voltak. A kortársak azonban mit sem tudtak arról, hogy a párizsi Chaillot Palotában, a NATO Nemzetközi Titkárságának akkori központjában mennyire intenzív egyeztetés zajlott.

A NATO válasza

A magyar forradalom szovjetek általi brutális leveréséből következően az Északatlanti Szövetség három sürgősen megoldandó gyakorlati problémával szembesült: a Kádár-kormánnyal kapcsolatban folytatandó taktika kidolgozása, a magyarországi lakosság humanitárius segélyezésének ügye és a magyar menekültek ellátásának kérdése egyaránt politikai döntést igényelt.⁴⁸ A két előbbihez hasonlóan a magyar menekültek ügyét szintén alaposan megvizsgálták a szövetség különféle szerveiben. A NATO Tanács,⁴⁹ a Politikai Tanácsadók Bizottsága, valamint az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottsága egyaránt foglalkozott a kérdéssel. Ez utóbbi testület napirendjén szerepeltette a menekült egyetemisták problémáját is.

A hatalmas magyar menekülthullám által felvetett kérdések közül elsőként az egyetemisták ügyét rendezték. Az Egyesült Államok küldöttsége 1956. december 17-i dátummal egy feljegyzést terjesztett be az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottsághoz, amelyben felhívta szövetségeseinek figyelmét a menekülteknek erre a forradalomban oly nagy szerepet játszó csoportjára. A dokumentum emlékeztet rá, hogy az Egyesült Államok a maga részéről már jelentős erőfeszítéseket tett, hogy ezeket az egyetemistákat a lehetőségek szerint saját egyetemre helyezze el. Washington azt javasolta tehát a NATO-országoknak, hogy tegyenek hasonló intézkedéseket. Az amerikaiak úgy vélték, hogy a tagállamoknak érdekükben áll, hogy a menekült magyar egyetemisták folytassák tanulmányaikat, és hogy a NATO segítse őket ebben, ösztönözve az egyes országok közintézményeit és terjesztve a rendelkezésre álló információkat.⁵⁰

A bizottság 1956. december 18-i ülésén el is határozták, hogy a tagországok kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást. Felhívták továbbá a delegációkat, hogy sürgősen adjanak információkat arról, hogyan fogadták a menekült magyar egyetemistákat országaikban.⁵¹ A francia illetékesek például tudatták: „*A Felsőoktatás Tanácsának Állandó Szekciója (Section permanente du Conseil de l'Enseignement Supérieur) 1957. január 8-án meghatározta, hogy a magyar menekültek milyen*

47 A magyar menekültek segélyezésére az ENSZ által szervezett pénzgyűjtési és médiakampányról lásd: Kecskés, 2012. 109–145.

48 NA AC/119-R/4. Comité politique [Committee of Political Advisers], Compte rendu des décisions prises à la réunion du Comité du 15 février 1957 (1957. február 18.).

49 A NATO Tanács jellegéről és szerepéről: Zorgbibe, 2002. 80–81.; *The North Atlantic Treaty Organisation*, 1989. 41., 44., 321–326.

50 NA AC/52-D/215. Committee on Information and Cultural Relations, Hungarian refugee students, note by the United States Delegation (1956. december 17.).

51 NA AC/52-R/67. Committee on Information and Cultural Relations, Summary Record of a meeting held at Palais de Chaillot, Paris, on 18th December, 1956 at 3 p.m. (1957. január 8.).

feltételek mellett iratkozhattak be a francia fakultásokra: ha az érintettek nem tudták dokumentumokkal igazolni, hogy felsőfokú tanulmányokat folytattak hazájukban, becsületszóra nyilatkozatot írhattak erről alá, ami lehetővé tette számukra, hogy ideiglenesen be legyenek íratva addig is, amíg speciális vizsgákat szerveznek számukra, amelyeken később meg kellett jelenniük.”⁵²

1957. február 6-án a NATO Tanács felhívta a Politikai Tanácsadók Bizottságát, hogy tanulmányozza a maga egészében a magyar menekültek ügyét. A bizottság február 19-i ülésén határozatban kérte, hogy a delegációk vizsgálják meg, milyen fontossággal bír a magyar menekültek problémája a NATO számára, hogy képesek legyenek javaslatokat tenni, figyelembe véve más nemzetközi szervezetek, mint például az Európa Tanács tevékenységét, ügyelve a felesleges intézkedések elkerülésére.⁵³ Hangsúlyozni kellett ezt az elvet, mivel egyes szervezetek már 1956 novembere óta aktívan részt vettek a magyar menekültek befogadásában. Mi lehetett az Észak-atlanti Szövetség szerepe egy ilyen nemzetközi humanitárius akcióban?

A Politikai Tanácsadók Bizottsága jelentésének 1957. március 2-i tervezete megkísérelte felvázolni, milyen kihívást jelent a magyar menekültek kérdése a NATO számára. Hangsúlyozták a Nyugat erkölcsi felelősségét, felhívták a figyelmet arra a veszélyre, amit a Nyugat politikai és pszichológiai kudarca jelentene, ha ezek a menekültek nehéz helyzetük miatt tömegesen visszatérnének Magyarországra.⁵⁴ A bizottságnak az Észak-atlanti Tanácshoz 1957. április 17-én benyújtott jelentése még pontosabban megfogalmazta a NATO érdekeltségét ebben az ügyben. Úgy vélték, hogy a magyar menekültek azért jöttek Nyugatra, hogy ott szabadságban éljenek; többségük a NATO-országok területén tartózkodott. A jelentés írói szerint Kelet-Európa népei éber figyelemmel kísérik, hogy a Nyugat miként kezeli a magyar menekültek ügyét. A dokumentum megállapítja: *„Az exodus első heteiben tapasztalható nagyfokú érzelmi azonosulás mára már szinte teljesen kihunyott. A szabad országoknak – és mindenekelőtt az Atlanti Paktum államainak – újabb tudatos és határozott erőfeszítést kell tenniük annak érdekében, hogy méltányosan megosztva a terheket még az 1957-es év folyamán a probléma megoldást nyerjen.”⁵⁵*

A NATO Tanács 1957. április 24-i ülésén jóváhagyta a jelentés ajánlásait, és felszólította a tagállamok kormányait, hogy növekvő számban fogadjanak be magyar menekülteket Jugoszláviából és Ausztriából, és vállalják azok letelepítésének költségeit is. Továbbá, hogy vegyenek részt azokban a már megkezdett intézkedésekben, amelyek arra irányultak, hogy a magyar menekültek mindegyike 1957 végéig eljusson az általa választott országba. Végül pedig, hogy bőkezűen válaszoljanak az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának és az Európai Migráció Kormányközi

52 AMAE Services des Pactes, carton 257. n° 42. Note de la Direction générale des Affaires culturelles et techniques pour le Service des Pactes, Mesures prises en faveur des réfugiés hongrois (1957. február 11.).

53 NA AC/119-R/5. Committee of Political Advisers, Record of decisions taken at the meeting of the Committee held on 19th February, 1957 (1957. február 20.).

54 NA AC/119-WP/22. Committee of Political Advisers, Report on Hungarian refugees, Draft Outline (1957. március 2.).

55 NA C-M (57)65. Report on Hungarian refugees, note by the Chairman of the Committee of Political Advisers, signed A. Casardi (1957. április 17.).

Bizottságának⁵⁶ a magyar menekültek letelepítéséhez szükséges pénzösszeg összegyűjtésére irányuló felhívására.⁵⁷

A Politikai Tanácsadók Bizottságának a magyar menekültek helyzetével foglalkozó fentebb idézett terjedelmes jelentése alaposan leírta az egyes országokban megfigyelhető körülményeket. Mindazonáltal a kérdés megoldását célzó erőfeszítések ellenére is a bizottság elnökének feljegyzése szerint 1957 júniusában még mintegy 12 ezer menekült volt Jugoszláviában és több mint 30 ezer Ausztriában.⁵⁸ Az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottságának 1957. június 1-i tanulmánya felhívta a NATO Tanács figyelmét a még mindig Ausztriában és Jugoszláviában maradt 1400 egyetemista sorsára is. Úgy vélték tehát, hogy mozgósítani kell a tagországok hatóságait és a magánszervezeteket, hogy kielégítő megoldást találjanak erre a problémára. Hangsúlyozták: *„A nyugati országoknak, főként pedig az Atlanti Szövetség országainak szélesre kell tárniuk egyetemeik kapuját ezek előtt az egyetemisták előtt, hogy mindnyájan ugyanazokat az előnyöket élvezhessék, mint nyugati társaik.”* Aktuális helyzetükön túl jövőjükre is gondolva, emlékeztették a tagországokat, hogy egyetemi képzésük befejezése után is segíteni kell majd őket, hogy képességeiknek megfelelő állásokhoz jussanak.⁵⁹

Megállapíthatjuk tehát, hogy az Észak-atlanti Szerződés Szervezete fontos kérdésként kezelte a magyar forradalom menekültjeinek megsegítését. A szövetség tagjai nagyban hozzájárultak az érdekekben végrehajtott nemzetközi humanitárius akció sikeréhez. Az Egyesült Államok kormánya például az ENSZ felhívására ötmillió dollárt adott erre a célra 1956-ban. A magyar menekültek túlnyomó többsége valamely NATO-országban telepedett le, ahol számos kedvezményben volt részükhöz. Noha az ENSZ és annak szervezetei kezdeményezték és irányították a humanitárius programokat, együttműködve az Európai Migráció Kormányközi Bizottságával, a Nemzetközi Vöröskereszt intézményeivel és magánszervezetekkel, mindenekelőtt a NATO-államok bőkezű adományai tették lehetővé e programok végrehajtását. A NATO szerepe ebben a nemzetközi akcióban tehát abban állt, hogy intézkedésekre ösztönözte a tagállamok kormányait a menekültek segélyezése ügyében, és felhívott e lépések összehangolására. Ugyanakkor a szovjet propaganda esetleges vádjaival szembeni védekezés miatt – egy 1956. decemberi amerikai javaslat ellenére – az Észak-atlanti Szövetség nem hozta nyilvánosságra a magyar menekültügy-

56 Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM): Kormányközi szervezet az ENSZ rendszerén kívül, amelyet az Egyesült Államok és közeli szövetségesei 1951-ben alapítottak és nagyrészt finanszíroztak. Feladata a migránsok és a menekültek elszállítása azon európai országokból, ahol túl nagy volt a menekültek koncentrációja (Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Olaszország, Görögország).

57 NA C-R (57)25. Summary Record of a meeting of the Council held at the Palais de Chaillot, Paris, on 24th April, 1957, at 10.15 a.m. (1957. április 29.).

58 NA C-M (57)94. Report on Hungarian refugees, note by the Chairman of the Committee of Political Advisers, signed A. Casardi (1957. június 18.).

59 NA C-M (57)89. Hungarian refugee students, note by the Committee on Information and Cultural Relations (1957. június 1.).

gyel összefüggő tevékenységét.⁶⁰ A Menekültügyi Főbiztosság is arra kérte a NATO vezetését, hogy együttműködésük maradjon titokban.⁶¹

A Szovjetunió által dominált keleti és az Egyesült Államok vezetete nyugati blokk „hidegháborús” szembenállásának viszonyai között ugyanis a magyar menekültek kérdése is a két tábor „békés ideológiai harcának” része lett. Amikor nyugati oldalon arról beszéltek, miszerint a Nyugat erkölcsi felelősséggel tartozik a menekültek iránt, azt a tényt hangsúlyozták, hogy „a magyar üzemi munkások és egyetemisták alkották a jelenlegi rendszerrel [vagyis a Kádár-kormány] szembeni ellenállás fő központját. Ők álltak az októberi forradalom élén.”⁶² Mint korábban láttuk, a Nyugat politikai és erkölcsi vereségeként élték volna meg, ha a magyar menekültek tömegesen hazatérnek a „szabad világba” való beilleszkedésük esetleges nehézségei miatt. A hidegháborús tényező fontosságát az a tény is bizonyítja, hogy az Információs és Kulturális Kapcsolatok Bizottságának már az 1956. december 18-i, a magyar menekült egyetemistákkal foglalkozó első ülésén Nagy-Britannia képviselője megjegyezte, hogy mivel a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség központja Budapesten van, a Magyarországról menekült egyetemisták kitűnő helyzetben vannak ahhoz, hogy muníciót adjanak az ellenpropagandának ezzel a szervezettel és a következő, Moszkvában tartandó Világifjúsági Találkozóval szemben.⁶³ A nyugati vezetők a magyar menekültek fogadásának bőkezű megszervezésekor figyelembe vették lakosságuknak a levert forradalom iránt tanúsított spontán rokonszenvét és szolidaritását is. Amikor azután ez az érzelmi hullám alábbhagyott, a NATO Tanács felkérte a szövetséges kormányokat, hogy mozgósítsák országaik közvéleményét, és ne hagyják abba a magyar menekültek érdekében tett erőfeszítéseiket.

A „vasfüggöny” túloldalán, a szovjet blokk vezetői a magyar menekültek ügyét szintén a nyugati tömb ellen vívott ideológiai harc részének tekintették. A hazacsábítási kampány folytatásaként mindent megtettek annak érdekében, hogy meggyőzzék a kivándoroltakat, térjenek vissza szülőhazájukba. A magyar diplomataik ennek jegyében igyekeztek kapcsolatba lépni velük.⁶⁴

Az 1956-os magyar menekülteknek a NATO országaiba történt befogadásának értelmezéséhez szükséges leszögezni: a menekültek ügye fontos elemét képezte az Egyesült Államok és a Szovjetunió által vezetett „két tábor” közti konfliktusnak és ideológiai-propaganda küzdelemnek. A kérdés a II. világháború után a hontalan személyeknek (*displaced person*) a kiformalódó szovjet blokkba való hazatérése kapcsán kristályosodott ki. A hidegháború kezdete óta a kelet–nyugati ideológiai szembenállás egyik központi elemévé, jelképévé vált. Érintette az ember

60 NA AC/52-R/67. Committee on Information and Cultural Relations, Summary Record of a meeting held at Palais de Chaillot, Paris, on 18th December, 1956 at 3 p.m. (1957. január 8.).

61 NA AC/113-WP/2. Working Group on United Nations Refugee Fund, United Nations Refugee Fund, Draft Report to the Council (1956. november 29.).

62 NA C-M (57)89. Hungarian refugee students, note by the Committee on Information and Cultural Relations (1957. június 1.).

63 NA AC/52-R/67. Committee on Information and Cultural Relations, Summary Record of a meeting held at Palais de Chaillot, Paris, on 18th December, 1956 at 3 p.m. (1957. január 8.).

64 A magyar vonatkozásokról lásd: Szabó, 2007. 187–213.; Szabó, 2009. 180–221.; Baráth, 2011. 1–16.; Baráth, 2012. 607–620.

jogát lakóhelye megválasztásához, az elnyomás elől való elmeneküléshez és véleményének kifejtéséhez. A szovjet blokk képviselői viszont visszautasították, hogy ezeknek a menekülteknek bármi okuk is lenne, hogy ne térjenek vissza. Úgy nyilatkoztak, hogy akik nem akarnak visszatérni, háborús bűnösök és árulók.⁶⁵

A Nyugatra távozott menekült „a lábával szavazott”, politikai és ideológiai nyereséget jelentett a Nyugat számára. Ahogyan a NATO reformját előkészítő hármas bizottság 1956. decemberben elfogadott jelentése elméleti szinten is megfogalmazta: [A fenyegetés] *„a kommunizmus forradalmi doktrínájából következik, amely a kommunista vezetők sok éven át tartó tervezése folytán elvetette a hazugság magvait a szabad és demokratikus életmódunkkal kapcsolatban. A legjobb válasz ezekre a hazugságokra, ha folyamatosan bizonyítjuk intézményeink felsőbbrendűségét a kommunistákéi felett.”*⁶⁶ Az 1956-os magyar menekültek befogadása erre valóban kiváló alkalmat szolgáltatott.

Forrás- és irodalomjegyzek

1. Kiadatlan források

AMAE

Archives du Ministère des Affaires étrangères (La Courneuve)

AUNOG

Archives of the United Nations Office in Geneva (Genf)

CREST

CIA Records Search Tool (Washington)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

NA

NATO Archives (Brüsszel)

NARA

National Archives and Records Administration (Washington)

UNARMS

United Nations – Archives and Records Management Section (New York)

2. Kiadott források és szakirodalom

Baráth

2011 Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. In: *Betekintő*, 5. (2011) 3. sz. 1–16. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2011_3_barath.pdf (utolsó letöltés: 2016. július 31.).

⁶⁵ Loescher, 2001. 36–37.

⁶⁶ NA CM(56)127 (revised). Report of the Committee of Three (1957. január 10.). Idézi: Hatzivassiliou, 2014. 59.

2012 Baráth Magdolna: Az emigrációs politika új útjai az 1956-os forradalom után. Kísérlet a magyar emigráció megnyerésére és felbomlásztására az 1956-os forradalmat követően. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Szerk.: Baráth Magdolna–Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 607–620.

Békés

2006 Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok.* Az amerikai, angol és francia dokumentumokat ford. és a szerkesztésben közreműködött Somlai Katalin. Második bővített és átdolgozott kiadás. Bp., 2006.

2012 Békés Csaba: *Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika az enyhülés időszakában, 1953–1991.* [Akadémiai doktori értekezés, kézirat.] Bp., 2012.

Békés–Kecskés

2006 *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia.* Szerk.: Békés Csaba–Kecskés D. Gusztáv. Bp., 2006.

Borbándi

1989 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985.* 1. köt. Bp., 1989.

Bozo

2001 Bozo, Frédéric: Defense versus Security? Reflexions on the Past and Present of the 'Future Tasks' of the Alliance (1949–1999). In: *A History of NATO: The First Fifty Years.* Ed.: Schmidt, Gustav. New York, 2001. vol. 2. 65–80.

Hatzivassiliou

2014 Hatzivassiliou, Evanthis: *NATO and Western Perceptions of the Soviet Bloc: Alliance Analysis and Reporting, 1951–1969.* London–New York, 2014.

Holborn

1975 Holborn, Louise W. (with the assistance of Philip and Rita Chartrand): *Refugees: A Problem of Our Time. The Work of the United Nations High Commissioner for Refugees, 1951–1972.* vol. 1. Metuchen, 1975.

Jordan

1967 Jordan, Robert S.: *The NATO International Staff/Secretariat, 1952–1957. A Study in International Administration.* London–New York–Toronto, 1967.

Kecskés

2000 Az olvadás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma. Közli és fordította Kecskés Gusztáv. In: *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban.* Szerk.: Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János. Bp., 2000. 369–391.

2001 Kecskés D. Gusztáv: A NATO és a magyar forradalom. In: *A magyar forradalom eszméi. Eltérésük és győzelmük.* Szerk.: Király Béla–Lee W. Congdon. Bp., 2001. 106–129.

2002 'The Thaw in Eastern Europe', September 24, 1956. Obtained and introduced by Gusztáv Kecskés. In: *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents.* Compiled, edited and introduced by Csaba Békés, Malcolm Byrne and János M. Rainer. Bp.–New York, 2002. 168–177.

2010 Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája. Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 4. sz. 158–168.

2012 Kecskés D. Gusztáv: Pénzgyűjtés és propaganda. Az ENSZ-intézmények információs tevékenysége az 1956-os magyar menekültválság megoldása érdekében. In: *Századok*, 146. (2012) 1. sz. 109–145.

KSH-jelentés

1991 KSH-jelentés az 1956-os disszidálásokról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 2. (1991) 4. sz. 174–211. (Különlenyomat is az 1956-os Intézet kiadásában. Bp., 1992.)

Loescher

2001 Loescher, Gil: *The UNHCR and the World Politics: A Perilous Path*. Oxford–New York, 2001.

Mélandri

1979 *L'Alliance atlantique*. Présenté par Pierre Mélandri. H. n., 1979.

Puskás

1985 Puskás Julianna: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In: *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*. Szerk.: Molnár János–Orbán Sándor–Urbán Károly. Bp., 1985. 236–259.

1996 Puskás Julianna: Magyar menekülők, emigránsok – 'DP-k' és '56-osok', 1944–1957. In: *Aetas*, 12. (1996) 2–3. sz. 67–102.

Risso

2014 Risso, Linda: *Propaganda and Intelligence in the Cold War. The NATO Information Service*. London–New York, 2014. (Studies in Intelligence.)

Szabó

2007 Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. In: *Múltunk*, 52. (2007) 1. sz. 187–213.

2009 Szabó Juliet: Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között. In: *Múltunk*, 54. (2009) 2. sz. 180–221.

The North Atlantic Treaty Organisation

1989 *The North Atlantic Treaty Organisation. Facts and Figures*. Published by the NATO Information Service, Brussels, 1989.

Zorgbibe

2002 Zorgbibe, Charles: *Histoire de l'OTAN*. Bruxelles, 2002.

GUSZTÁV D. KECSKÉS

THE NATO AND THE 1956 HUNGARIAN REFUGEES

For investigating the reaction of the North Atlantic Treaty Organization to the 1956 Hungarian refugee crisis, the paper presents a synthesis based on source material from the NATO Archives (Brussels), as well as from the archives of the French foreign ministry (La Courneuve), the National Archives (Washington) and Archives of the United Nations Secretariat (New York), the European Office of the UN (Geneva). First, the author evokes the challenges of the NATO in the mid of the 1950s. Then he points out its attitude concerning the refugee situation in Europe before the Hungarian exodus. The reception of the 200.000 Hungarians in the Western World was an exceptionally successful international humanitarian action. The paper demonstrates that the most important component of this outcome was the political will of NATO governments, which – in part as a result of the ideological confrontation with the Soviets – ensured continued attention and support for the problem of the Hungarian refugees even once the waves of popular sympathy had receded in the host societies.

A magyar menekültügy az ENSZ vizsgálóbizottsága előtt

Bang-Jensen küzdelme ügynökökkel és bürokratákkal

Bocsássuk előre: a magyar menekültek töredékéről lesz csak szó írásunkban, kicsivel több mint fél ezrelékéről, akiknek a szerepe azonban mégis rendkívülivé vált: az egész nemzetet képviselték a világ közvéleménye – pontosabban az azt megtestesítő szervezet –, az ENSZ előtt. Száztizenegy főről lesz szó a kétszázezerből, akik azonban azokat is reprezentálták, akik nem tudtak, nem akartak vagy nem mertek szólani, amikor az ENSZ azt vizsgálta, hogy mi is történt Magyarországon 1956 októberében és azt követően. Tanúk voltak tehát, és azért tanúskodhattak, mert elmenekültek, s ezt azok nevében is tették, akik otthonról némán követték az eseményeket.¹

Ebbe a némaságba talán reménykedés is vegyült, hogy az ENSZ végre tenni fog valamit. Amit nem tett meg a legdrámaibb napokban, és ma már azt is tudhatjuk, hogy miért és miként maradt tehetetlen az ENSZ október végén és november elején.² Előbb a „magyar belügyekbe avatkozás” tilalmának kormányálláspontja miatt, majd a Biztonsági Tanácsban gyakorolt szovjet vétó hiúsította meg a hatékony lépéseket, végül pedig a szovjet beavatkozás teremtett kész helyzetet, amellyel szemben katonai erőt szegezni reálsan nem lehetett, a nemzetközi jogi lehetőségek pedig – a Közgyűlés nagyon is egyértelmű határozatai ellenére – nem érvényesülhettek. Újabb hozzáférhető dokumentumok pontosan bizonyítják,³ hogy mindennek ellenére az ENSZ igen aktívan próbálta az úgynevezett „magyar ügyet” – amelyet olykor „kérdésnek” is neveztek – kezelni vagy megválaszolni, és míg a közvéleményben érzékelhető csalódottság a politikai megoldás hiánya miatt indokolt volt, más területeken azonban a világszervezet hatékonyan működött: így például a segélyezésben, valamint a menekültkérdés kezelésében.⁴

1 1957. január 10-én az ENSZ Közgyűlése Különbizottság létrehozásáról határozott (1132/XI) a magyar-kérdés tanulmányozására és jelentéstételre.

2 Ennek legteljesebb dokumentációját lásd: Békés–Kecskés, 2006; Kecskés, 2006; Békés, 1996.

3 A korábban feltárt és publikált dokumentumokon túl igen gazdag forrás nyílt meg az ENSZ Archívumában, illetve az úgynevezett „Cordier-iratok” csaknem teljes egészében hozzáférhetővé váltak a New York-i Columbia Egyetem Levéltárában (Rare Books and Manuscripts Department: Andrew Wellington Cordier Papers, 1918–1975: Series V: The United Nations Period And Related Files. Box 182, TN 94083. [továbbiakban: BLCU Cordier Papers]). Mindezért köszönettel tartozunk Bogyay Katalinnak, Magyarország ENSZ-nagykövetének.

4 Lásd erről: Kecskés, 2010; továbbá a már idézett Cordier-iratokat.

De még a politikai megoldás sem tűnt egészen reménytelennek a forradalom leverése után. Az ENSZ főtitkára a második szovjet beavatkozást követő napokban – közgyűlési felhatalmazással – vizsgálatot kezdeményezett, továbbá megfigyelők beengedését kérte, s ezek meghíúsulása pontosan kijelölte mozgásterét, illetve a konfliktuskezelés korlátait. Különösen akkor, amikor egy nagyhatalomról van szó, amelynek szerepe a világszervezetben alapítása óta döntő volt, s a jó viszony fenntartása ekkor – egy másik „ügy”, Szuezi miatt – elengedhetetlen volt.⁵ Az ENSZ főtitkára mindezzel együtt igyekezett nyomást gyakorolni az érintett kormányokra, hogy a közgyűlési határozatokat végrehajthassa, amelyek személyesen őt is kötelezték. Még akár Budapestre is elutazott volna a világszervezet vezetője – ám meghívása nem volt komolyan vehető, és egyes források szerint szándéka sem.⁶ Így mozdult el működése a felelősség vállalásától a felelősség átruházásának irányába, s így vált a világszervezet is a történelmi krízis megoldójából a krízis leírójává. A későbbiekben pedig – és erre is újabb kutatások mutattak rá – az elnyomók megfélemezőjéből azok cinkosává.

És míg nyitott kérdés, vajon Dag Hammarskjöld esetleges személyes és energikus bekapcsolódása a konfliktus megoldásába – mint ugyanekkor Szuezi-ben – hozhatott volna-e bármiféle eredményt, addig látványos kudarcra sokféle összetevőből jött létre, amelyek között kudarcserülő alkata⁷ éppoly fontos volt, mint sebezhetősége,⁸ ravasz félreinformálása és sajátos „megvezetése” ugyanúgy,⁹ mint udvarias közönye.¹⁰

És míg ezrével áramlottak ki a menekültek, és míg tonnaszám áramlott be a segély, addig éppenséggel az ENSZ-határozatok többségének nem sikerült érvényt szerezni. Pedig a késlekedés itt is fatális következményekkel járt, ha nem is olyan kézzelfoghatóan, mint a menekültkérdés zökkenőiben vagy a segélyek elakadásá-

5 A „szuezi válság” ugyanakkor bontakozott ki, amikor a magyar forradalom eseményei peregtek, itt az izraeli, brit és francia agresszióval szemben lépett fel az ENSZ, szovjet és amerikai együttműködéssel. Bővebben lásd: Lefebvre, 1999, illetve annak utószavát: Kecskés, 1999.

6 Számos üzenetváltás tanúskodik erről, lásd Békés–Kecskés, 2006; illetve a Cordier-iratokat (BLCU Cordier Papers). Horváth Imre 1956. november 27-én levelet ír Hammarskjöldhöz: „*The Hungarian delegation is under the impression that its Government is seriously considering the question of your visit.*” UNARMS S/0442-0138. A budapesti rádió be is jelentette a látogatás időpontját (1956. december 8.), majd rövidesen meghatározatlan időpontra módosította. Ugyanakkor a budapesti brit követ, Leslie Fry 1957. január 8-án jelentette Londonnak: „*The Indian first secretary has disclosed that de Seynes told him that the United Nations' Secretary General never wished to come here in december and readily accepted the Hungarian Foreign Minister's reasons why the visit should be deferred.*” NA RFCO 371/128666. A francia követség hasonló értesülésekkel rendelkezett, mint ezt a magyar titkosszolgálatok is pontosan tudták, lásd: ÁBTL BM II/2. „Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös Bizottságával kapcsolatban a budapesti francia követség 1957. január 1. és szeptember 15. közötti levelezése alapján”. 1958. január 4. A külügyminisztériumi dokumentációt lásd: MNL OL MSZMP-iratok 228. f. 5/2.

7 Pragmatizmusáról lásd: Lipsey, 2013.

8 Zsarolhatóságáról (titkolt homoszexualitása miatt) sokféle spekuláció terjedt. Lásd: Copp–Peck, 1961, illetve feljegyzéseiket a könyvhöz. OSZK Kt. Bang-Jensen Iratanyag (BJI) Fond 413. 48. doboz.

9 A forradalom idején Hammarskjöldhöz érkező jelentések sok ponton a szovjet álláspontot képviselték. Például: UNARMS S-0188. Note on Recent Political Developments, 1956. november 2. Minderről bővebben: Kecskés, 2006.

10 A „Message from rebel forces”. BLCU Cordier Papers, DAG 1.1.1.3. dossziéra kézzel volt rávezetve: „*H[Hammarskjöld] does not seem to have been interested in this either.*”

ban járt volna, hanem az ENSZ-be vetett bizalom, a világszervezet presztízse és a nemzetközi konfliktuskezelés ekkoriban alakuló konvenciói szempontjából. A kezdeti reményeket Magyarországon ugyanis táplálta az ország friss ENSZ-tagsága,¹¹ az ezzel járó történelmi-politikai eufória – meg emancipáció és rehabilitáció –, amelyet megelőzött Ausztria semlegessé válása 1955-ben, és amire nem vetett még komoly árnyékot a Varsói Szerződés, amelynek preambulumban ugyancsak az ENSZ Alapokmánya jelentett hivatkozási alapot.¹²

November eleje és január eleje között azonban visszafordíthatatlan politikai változások következtek be Magyarországon, és ennek az ENSZ csak szemlélője lehetett. Amikor pedig január elején közgyűlési határozattal létrehozták a „magyar ügyet” vizsgáló Különbizottságot, annak mandátuma egyértelműen és pusztán a tényfeltárára és jelentéstételre korlátozódott.¹³ Minden ebből, és ami még fontosabb, csak ez után következhetett.

A magyar kormány a kezdetektől Alapokmány-ellenesnek tekintette a bizottság működését,¹⁴ tagjait nem engedte be Magyarországra, ezen a területen megtagadott bármiféle együttműködést a világszervezet Különbizottságával, míg más területen azonban szót értett az ENSZ-szel. Közvetlen információk szerzésére tehát nem volt mód, így a tényfeltárást és a vizsgálat azokra korlátozódott, akik elhagyták az országot: a menekültekre. Mindezeket túl komoly szakirodalom is a bizottság rendelkezésére állt, valamint folyamatos és részletes sajtószemle révén a magyar belpolitikai élet eseményeit is követhették.¹⁵ Továbbá rengeteg irat, dokumentum, bizonyíték került az ENSZ-hez, amelyeket részben a menekültek bocsátottak a Különbizottság rendelkezésére, vagy éppen Magyarországról csem-

11 Magyarország 1947. április 26-án kérelmezte először tagfelvételét a világszervezetbe, majd kétszer megismételte ezt 1948-ban. 1952. szeptember 2-án a Szovjetunió javasolta Magyarország felvételét, de a Biztonsági Tanács elutasította. Megfigyelőként végül Szarka Károly (1923–2005) bebocsátást nyert 1954 szeptemberében a XI. Közgyűlésre, és jelen lehetett 1955-ben is. Magyarországot 1955. december 14-én vették fel az ENSZ-be.

12 „A szerződő felek (...) az Egyesült Nemzetek Szervezete célkitűzéseit és Alapokmányát követve (...) elhatározták, hogy megkötik a jelen barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási Szerződést.” In: Halmosy, 1985. 282.

13 A határozat szerint „a Közgyűlés és valamennyi tagállamát a lehető legteljesebben tájékoztatás” mindarról, ami 1956 októberétől kezdődően történt, és „időről időre további jelentéseket” tegyen. Lásd a már idézett határozatot, amelynek nyomán létrejövő Különbizottság (*Special Committee on the Problem of Hungary*) tagjai voltak: Aising Andersen (elnök, Dánia), K. C. O. Shann (előadó, Ausztrália), R. S. S. Gunewardene (Ceylon), M. Slim (Tunézia), E. R. Fabregat (Uruguay).

14 A forradalom idején, 1956. október 28-án küldött távirat még az események sodrában nevezte belügynek a Magyarországon történeteket. Lásd erről bővebben: Békés, 1996. 88–90. Ezt Nagy Imre később küldött táviratai „felülírták”, ekkor már az ENSZ segítségét kérte Magyarország semlegességének elismerésében és a szovjetekkel való megegyezés szorgalmazásában.

15 Ennek legteljesebb gyűjteménye az úgynevezett Héderváry-iratok. A jelentős gyűjtemény előbb a Hoover Intézetbe került (Stanford University), majd az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának adományozta Héderváry Klára. OSZK Kt. Héderváry-iratok (HI) Fond 523. 19 tk. Feldolgozása Zichy Mihály munkája, akinek segítségéért ezúton is köszönetet mondok, míg a dokumentumok digitalizálását az Open Society Archive (Budapest) végezte. Magam is ott olvashattam, a Visegrád Fund ösztöndíjának támogatásával. Az iratok jelentős része online is elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1543&Itemid=1517&lang=hu (letöltés ideje: 2016. augusztus 7.).

pésztek ki – komoly kockázatot vállalva, mind a vizsgálat során, mind a rá következő években.

A Kádár-kormány szerint az ENSZ-vizsgálat voltaképpen burkolt hírszerzés, akik ezt támogatják, hazaárulók.¹⁶ A politikai kérdéseket még egyszerűbben zárták le: az ellenforradalmárok voltaképpen fasiszták, a szovjet hadsereg a párizsi békeszerződés értelmében avatkozott be.¹⁷ Az ENSZ-vizsgálat kriminalizálásával annak minden résztvevőjét bűntársnak tekintették, ami súlyos következményekkel járt azokra nézve, akikre joghatóságuk valamiként kiterjedt: az otthon maradtokra feltétlenül, a menekültekre már csak feltételesen. Mindezt ugyanakkor tették, amikor Magyarországon az ígért amnesztia helyett megtorlás következett, megbocsátás helyett bosszúállás, pacifikálás helyett terror.

Az ENSZ ebben a bűnügyi terminológiában bűntárs volt, nem felbujtó. A korabeli propaganda szerint a háttérben az amerikai imperialisták mozgatták a szálakat, ők kezdeményezték a vizsgálatot, az ő „szavazógépük” hívta életre a Különbizottságot, hiszen ők viselték a fő felelősséget az „ellenforradalom” kirobbantásáért is. A szemben álló felek hivatkozási alapja azonban ugyanaz volt: az ENSZ Alapokmánya és a párizsi békeszerződés, homlokegyenest eltérő következtetéseket vonva le a kötelező érvényű dokumentumokból.

Fontos mozzanat volt azonban, hogy míg a világszervezet segílyt nyújtott és menekülteket fogadott a táborokba, óvakodott attól, hogy ugyanolyan erőteljes retorikát alkalmazzon a magyar kormánnyal szemben, mint az ővele – szankciókat pedig egyáltalán nem.¹⁸ A magyar ENSZ-képviselő mandátumát elfogadták, amit Szabó János még Nagy Imrétől kapott távirati úton, és érvényesnek tekintették akkor is, amikor már felhatalmazójával szemben lépett fel. „Székely Bertalan” volt a delegátus fedőneve,¹⁹ mint az ÁVÓ titkos munkatársának, közeli kapcsolatban volt az ENSZ-misszióban diplomáciai „fedésben” dolgozó hírszerző tisztekkel²⁰ – így előbb szerzett tudomást a Kádár-kormány megalakulásáról, mint annak miniszterei. Amikor pedig Kéthly Anna sietve New Yorkba érkezett, mint a Szabót törvényesen kinevező kormány képviselője, az ENSZ vezetése nem őt engedte szólni, hanem az immár Kádár-párti delegátust. Az államminiszter asszony a karzatról követhette az

16 Az erőteljes retorika a legmagasabb rangú ENSZ-képviselőket sem kímélte: Philippe de Seynes főtítkárhelyettes 1957. január 4-én érkezett Budapestre Arthur Ewing (Európai Gazdasági Bizottság), Pierre Sinard (FAO) és Willi Meyer (Nemzetközi Vöröskereszt) társaságában, hogy a segélyezésről tárgyaljon. Találkozott Kádár Jánossal és más vezető politikusokkal, bár a külügyminiszter-helyettes jelentése szerint igazi célja a gazdasági hírszerzés volt. (MNL OL MSZMP KB Külügyi Osztály iratai, 288. f. 32-1957-7. ó. e. Sebes István feljegyzése, 1957. október 7.) A Politikai Nyomozó Főosztály munkatársai később közelről kísérték figyelemmel „az UNO Ötösbizottság Magyarország ellen folytatott hírszerző munkáját”, mint erről ügynökünk, Szabó Miklós későbbi könyvében is ír. Szabó, 1958. 236.

17 Ivan Konyev marsall a „Vihar” hadműveletet elrendelő napiparancsában emlékeztetett a fasiszmus feltámadására Európa szívében (egyébként ugyanő vezette a II. világháborúban a szovjet csapatokat Berlinig), érvei a magyar külügyi propagandában is visszhangoztak. MNL-OL XIX-J-1-k 56. doboz.

18 A szuezi válság kezdeményezőivel szemben szankciókat is kilátásba helyezve, igen erőteljesen fogalmazott az ENSZ, amit megerősített a mögötte álló nagyhatalmak konkrét fenyegetése is.

19 „Székely Bertalan” dossziéja: ÁBTL 3.2.6. K-1360/T. Ezúton mondok köszönetet Sz. Kovács Évának rendkívül jelentős segítségéért.

20 Hollai Imre őrnagy (ÁBTL 2.8.2.1. – 91), Rácz Pál főhadnagy (ÁBTL 2.8.1. – 6528).

eseményeket, majd bő két hónap múltán a tanúk között kapott szót, míg hivatalos minőségében New Yorkba utazott a Közgyűlés határozatait semmibe vevő, az ENSZ főtitkárát rágalmazó, majd az ülésteremből sértetten kivonuló Horváth Imre külügyminiszter. Így „konzolidálódott” tovább a helyzet Mód Péter ENSZ-nagykövet érkezésével, akit először menekültnek hitt Dragoslav Protic főtitkár-helyettes, és akitől Hammarskjöld nyilvánosan átvette megbízólevelét, majd szinte akadálytalanul élvezhette a világszervezet kínálta lehetőségeket akkor is, amikor a magyar delegáció mandátumát felfüggesztették.²¹

Menekültek a Különbizottság előtt

Hosszú és nem kevésbé bonyolult folyamat vezetett a Különbizottság mandátumának, feladatának, majd működési rendjének kialakításáig,²² s ezen belül a tanúkihallgatásokig, amelyek végül képet adtak a magyarországi eseményekről, s ezek alapján „jelenthetett” a testület a Közgyűlésnek. Precedens nélküli, ugyanakkor a világszervezet normái szerint érvényes vizsgálatot kellett folytatni, a legfőképpen érintett két kormány, a magyar és a szovjet folyamatos tiltakozása mellett, és – paradox módon – attól is óvakodva, hogy ebből a vizsgálatból precedens lehessen.²³ Maguknak a tanúknak a kiválasztása kiváltképp kényes feladatnak bizonyult, hiszen vallomásukat alátámasztani értelemszerűen nem tudták mással, mint valamiféle közvetett referencialitással, szavahihetőségük sem esküvel, sem egyéb közjogi eszközzel (például büntetőjogi felelősséggel) nem volt kikényszeríthető. A Különbizottsághoz rendelt titkárság feladata volt felkutatásuk, a velük való kapcsolatteremtés, utaztatásuk megszervezése, ami még mindig csak az előválogatásnak lehetett a feltétele, nem a vallomástételnek.

A forradalom külföldre távozott vezetőitől tehát a lehetséges tanúk névsorát kérte az ENSZ Titkársága, akárcsak azoknak az országoknak a kormányától, ahova nagyobb számban érkeztek magyar menekültek. Az együttműködésre hajlamos államokból bőségesen kaptak javaslatokat – bár éppen Jugoszláviából nem, és a rendkívül érzékeny helyzetbe került Ausztriából sem –, a Titkárságnak pedig az volt a fel-

21 Az ENSZ Titkársága Magyarország tagdíját már 1957. februárban beszedte (lásd a Külügyminisztérium levelet 1957. február 26-án), és a személyzeti osztályt vezető Robertson is elfogadta a magyar jelölt, Kerényi László jelentkezését 1957. március 11-én a Department of Economic and Social Affairs munkatársaként. MNL OL XIX-J-24-b 4. doboz (New York 1936–1959). 1957. február 3-án létesül a magyar állandó misszió az ENSZ Európai Irodája mellett, Genfben, míg a magyar mandátum felfüggesztéséről 1957. február 12-én dönt a világszervezet mandátumvizsgáló bizottsága. Mindezekkel együtt Mód Péter például használhatta hivatalos dokumentumai körözésére az ENSZ fejlécét, míg az ezt kérelmező Kéthly Anna nem.

22 A Héderváry-iratok rendkívül gazdagon dokumentálják a módszertani és egyéb kérdések felvetését és megoldását a vizsgálat kezdetétől fogva. Lásd egyebek mellett az előadó (rapporteur), Shann írását: „Future Work of the Committee”, 1957. január 30., továbbá „Draft Working Paper – Tentative Synopsis of Questions”, 1957. február 6. OSZK Kt. HI Fond 523. 1. tk.

23 Az angolok és a franciák – a Különbizottság kezdeményezői – több alkalommal is kifejezték fenntartásaikat azzal kapcsolatban, hogy hasonló testület vizsgálja az ő „belpolitikai” ügyeiket, például Ciprus és Algéria kérdését. Ugyanakkor a görögök éppen ezt szorgalmazták Ciprus miatt, és hasonló szellemben fogalmazott a Különbizottság tuniszi tagja, Mongi Slim.

data, hogy a tanúkkal felvegye a kapcsolatot, felkérje őket a vallomástételre és képet alkosson arról, mivel is járulhatnak hozzá a vizsgálathoz. Mindez a magyarul tudó munkatársak közvetítésével történt – Hámori, Groszman, Héderváry, Duckworth-Barker²⁴ –, tevékenységüket pedig a dán Povl Bang-Jensen fogta össze, a bizottság másodtitkára.²⁵ Szerepe a szervezésen túl is döntő volt, a tanúk nagy része ugyanis komolyan csalódott az ENSZ-ben – még Király Béla is ENSZ-beavatkozásra kérdezett menekülése előtt,²⁶ Kéthly Anna kéksisasosok közreműködésére számított a rend helyreállításában,²⁷ miként Bibó István is erről szólt kiáltványában.²⁸ Voltak szabadságharcosok, akik csak az ENSZ-seregek érkezéséig akartak kitartani, mások a világszervezet határozatainak kikényszerítésében bíztak. És bár sok menekült találkozott az ENSZ munkatársaival, tapasztalataik azonban ellentmondásosak voltak, mert míg csakugyan emberfeletti munkát végeztek az UNHCR²⁹ munkatársai, többnyire sikerrel, sokszor keltettek indulatokat a táborkokban tapasztaltak, a továbbemigrálás bizonytalanságai, vagy az akkumulálódó bizonytalanság, frusztráció, akár kétségbeesés.

Több tanú utalt arra, hogy a világszervezetben megingott bizalom visszaszerzésének záloga Bang-Jensen volt: „Bízhatsz a dánban.”³⁰ Ő volt a meghívólevél vagy távirat aláírója, az előinterjúk vezetője, továbbá a költségtérítés pénztárosa: a tanúknak ugyanis a világszervezet napidíját folyósított.³¹ A különleges feltételekkel kezelt pénzösszeg átvételét a tanúk aláírásukkal igazolták, és ez rendkívüli bizalom kifejezése volt, mert egyébként többségük névtelenséget kért, és erre garanciát is kapott. Sokan voltak persze hősök közülük, de nem mindenki, és ha már túléltek a forradalmat és szabadságharcot, nem akartak volna „szabad földön” mártírrá válni, vagy családjukat, barátait kitenni a kádári vérbosszúnak. Bang-Jensen pontosan érzékelte a tanúk félelmét.

24 Hámori László (1911–1984) 1947-től az ENSZ munkatársa; Groszman azonosságának megállapítása még folyamatban van, Héderváry Klára (1921–) a világháború előtt Belgiumba került, onnan az Egyesült Államokba, ahol igen hamar bekapcsolódott az ENSZ munkájába; Vemon Duckworth-Barker pedig a sajtókapcsolatokért volt felelős (korábban arisztokrata családok tanítójaként élt Magyarországon, és tudott magyarul).

25 Povl Bang-Jensen (1909–1959) jogász, diplomata, 1939-től élt az Egyesült Államokban, ahol bekapcsolódott a washingtoni dán követség munkájába a világháború idején, és döntő szerepe volt abban, hogy a képviselőlet megtagadta az együttműködést a németek által megszállt Koppenhágával. 1949-től dolgozott az ENSZ-nél.

26 Budapestről távozóban Király Béla az amerikai követségi rezidencián érdeklődött esetleges katonai segítségnyújtásról, de csak a kertésszel találkozott. Lásd: MNL OL XX-5-h. A Nagy Imre-per anyagai, Vizsgálati iratok. XXVII. kötet V-150/000.61. Oláh Vilmos vallomása 1957. március 27-én. Martin B. Swartznak adott interjújában Király Béla felidézte ezt a pillanatot. Swartz, 1988. 547.

27 Ezt említette a kíséretében utazó Bujdosó Alpár a szerzőnek, bécsi otthonában készített interjújában (2002. március 17-én). Lásd továbbá: Bujdosó, 2003.

28 Bibó István kiáltványát az ENSZ „bátor és bölcs” döntéséről lásd: Korányi, 1989. 127. Későbbi expozéjában és nyilatkozatában utalt az ENSZ-rendőrségre.

29 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), ENSZ Menekültügyi Főbiztosság.

30 Ezt erősítették meg a Különbizottság előtt tanúskodó menekültek, egyebek mellett Taraszovics Sándor (interjúja az OSZK Történeti Interjúk Tárában található, Bang-Jensen interjúk, 5. lemez). Lásd még: Copp-Peck, 1961.

31 Bang-Jensen jelentős pénzösszeget vett fel különleges elszámolási szabályok szerint az ENSZ gazdasági osztályától, mint az újabb dokumentumok tanúsítják. BLCU Cordier Papers, 182. doboz.

A menekültek meghallgatása New Yorkban kezdődött, nyilvános vallomástételekkel,³² majd pedig – a vizsgálat és az ott elhangzott információk érzékenysége miatt – zárt ülésekkel folytatódott előbb Amerikában, majd Európában: Genfben, Rómában, Bécsben és Londonban.³³ A svájci város az ENSZ európai központjaként logisztikai bázist is jelentett, a többi ország a népes menekültserg miatt került a listára, amelyen egy ideig Párizs is szerepelt, majd mégsem; Bécs pedig – amelyik a legkínálkozóbb volt mind a határ közelsége, mind a menekültek nagy száma miatt – tévovázott a Különbizottság beengedésével kapcsolatosan. Amikor pedig fogadása mellett döntött, nem kevés bonyodalom adódott abból, hogy éppen ott nem sikerült megfelelően előkészíteni a tanúkihallgatásokat.

Módszertani kérdések sorát vetette fel a vizsgálat: miként lehet reprezentatív a minta, miként iktathatók ki az átfedések, hogyan biztosítható, hogy mindenki csak a saját maga által látott eseményekről szóljon, és így tovább.³⁴ A bizottság elé kerültek a forradalom fegyveres és politikai vezetői közül sokan éppúgy, mint a „mellékszereplők”, illetve az események vagy előzmények egyszerű tanúi. Lehetőség volt előzetes írásos vallomástételre, nyilatkozatok vagy dokumentumok becsatolására, akár ezek felolvasására. A tanúvallomások nyelve többségében a magyar volt – ritkán az angol –, amit tolmácsok fordítottak három nyelvre, és ennek nyomán tettek fel kérdéseket a bizottság tagjai.³⁵ A vallomásokat hangszalagon rögzítették, majd jegyzőkönyvekben írták le, angolul, franciául és spanyolul, azonos tagolásban, pontosan feltüntetve a helyszínt, az időpontot, a tanú nevét vagy kódjelt, a feltett kérdéseket és a válaszokat.

A kihallgatások légkörét a vizsgálatról tájékoztatót tartó Duckworth-Barker igen oldottnak nevezte (még dohányozni is lehetett), sokan tettek ünnepélyes nyilatkozatot, mások retorikus fordulatokkal szóltak a nemzetek közösségéhez, volt, aki hetykébben vagy akár nyeglébben feleltetett, és volt, aki megrendítő pontossággal.³⁶ Néhány tanú beszámolt megkínzásáról – egyesek sérüléseiket is bemutatták –, mások csak elmesélték történetüket, amit a bizottság nemegyszer döbbenetesen vagy éppen émelyegve hallgatott – például az ÁVO gyorsírójának borzalmas élménybeszámolóit. Ma már mindez pontosan rekonstruálható, mert a hangfelvételek döntő többsége fennmaradt, miként az úgynevezett „verbatim record”-oké is, és ez máris túlvezet a tanúkihallgatások kérdésén – a tanúk veszélyeztetettsége felé.

32 A Különbizottság sajtónyilvánosság előtt hallgatta meg Kéthly Annát, Király Bélát és Kóvágó Józsefet.

33 New York: 1957. január 28.–március 5., Genf: 1957. március 11–15. és április 3–15., Róma: 1957. március 18–21., Bécs: 1957. március 25–27., London: 1957. március 29.–április 1.

34 Lásd erről a vizsgálat során keletkezett jegyzőkönyveket, amelyek a tanúkihallgatások mellett (*verbatim records*) az úgynevezett ügyrendi kérdésekkel foglalkoztak (*business meetings*). Legteljesebb gyűjteményük a Héderváry-iratok között található. OSZK Kt. HI Fond 523. 1. tk. és 7. tk.

35 Az elnök köszöntötte a tanút és az előzetesen ismert dokumentumok alapján jelezte azt az irányt, ahonnan a Különbizottság információkat vár. A kérdésben legaktívabb Gunewardene volt, illetve Fabregat (főként az emberi jogi ügyekkel kapcsolatosan). A jelentés szerkesztőjeként dolgozó Shann rendre pontosításokat várt, míg Slim rendkívüli politikai érzékkel kapcsolódott be a munkába. Az ülések nyelve az angol volt, bár Uruguay képviselője sokszor éppúgy ragaszkodott a spanyol nyelvhez, mint Tunéziáé a franciához.

36 Az 1957. április 4-i genfi sajtókonferenciáról egy magyar diplomata tudósította a budapesti Külügyminisztériumot. MNL OL XIX-J-24-a (a New York-i főkonzulátus iratai), 2. doboz.

Veszélyeztetettség és kiszolgáltatottság

A tanúk tudták, hogy amit tesznek, azt nemcsak elítéli, de üldözi is a kommunista hatalom, és arról is voltak tapasztalataik – szükségképpen a Rákosi-időkből, amelynek drasztikus restaurációjára emlékeztetett a korai Kádár-korszak –, hogy nem válogatnak eszközeikben.³⁷ Nyugaton többé-kevésbé biztonságban érezhették magukat, de a hidegháború küzdelmeiben ekkor ez nem lehetett teljes,³⁸ miközben aggódtak hozzátartozóikért, barátaikért, harcostársaikért; vagyis az általuk esetleg bajba keverhető otthon maradtokért. Az aggodalom mértékét pontosan mutatja, hogy a 111 tanúból három meghallgatása volt csak nyilvános, a többieket zárt ajtó mögött kérdezték, akik közül 81 kérte nevének titokban tartását.

Ennek a feltételnek a fontosságát mutatja, hogy már a táviratok és levelek megfogalmazása során a névtelenség lehetősége bekerült a szövegbe, majd pedig a Különbizottság elé lépő tanúnak maga az elnök, Alsing Andersen erősítette meg, hogy nevét kérésére titokban tartják. Noha a bizottság tagjai név szerint is megismerhették a tanút – aminek Bang-Jensen listája volt a legautentikusabb forrása –, ennek nem volt jelentősége ott és akkor; később persze lett. Néhány tanú már a kezdetektől álnevet használt, mások azonban névvel vállalták vallomásukat. Jelentős politikusok – Heltai György, Magos Gábor – álnéven szerepeltek, szabadságharcosok – Pongráz Ödön, Buri István – saját nevükön tanúskodtak, de voltak névtelen szabadságharcosok és nevükkel tanúskodó politikusok is.

Az ENSZ működéséről aligha lehetett tapasztalata a menekülteknek, de a kommunista titkosszolgálatokkal kapcsolatosan bőségesen volt. Ezért különösen fontos mozzanat, hogy két Londonban tanúskodó menekült kifejezetten azt kérte a Különbizottságtól, hogy maga a főtitkár ne ismerje meg a nevüket.³⁹ Mások vallomásuk során tértek ki azokra a veszedelmekre, amelyek azonosításukból adódhatnak, míg többen arra döbbsentek rá, hogy maga a vallomás, illetve a kérdésekre adott – egyes részleteket tisztázó – válaszok tökéletesen alkalmasak azonosításukra, így mintha csak hamis megnyugvást keltene bennük a felajánlott inkognitó. Ezzel kapcsolatosan már nem volt felelete a bizottság elnökének, és a későbbiek pontosan alátámasztották az efféle aggályok megalapozottságát.

A veszélyeztetettség érzése a kihallgatások légkörét is meghatározta. New Yorkban és Genfben az ENSZ épülete volt a helyszín, így illetéktelenek aligha láthaták a tanúkat; Rómában igen gondos előkészületekkel zajlottak a tanúkihallgatások, amelyek helyszíne az EUR negyed kongresszusi palotája volt, távol a belvárostól, jól áttekinthető környékkel és biztonsággal megközelíthetően – Edgardo Sogno⁴⁰ pedig

37 A menekültek között elterjedtek titokzatos „hazarablások” történetei, a Gyűjtőfogházban ugyancsak kaptak efféle értesüléseket a rabok. (Mécs Imre személyes közlése, 2004. július 4-én.) A rémhírek és a valószínű információk elválaszthatatlanok voltak.

38 A hidegháború angolszász titkosszolgálati terminológiájában a politikai gyilkosságokat a „wet affairs”, a szovjetben a „мокрые дела” kifejezés jelölte. Ennek hatalmas szakirodalma van, lásd egyebek mellett: Trahair–Miller, 2009.

39 Az ezzel kapcsolatos iratokat lásd: OSZK Kt. BJI Fond 413. 4. doboz.

40 A római kihallgatásokról az Olasz Központi Állami Levéltárban őriznek dokumentumokat. ACS Ungheria, 1956, 54607. Commitato Straordinario ONU 15.2. n. 54607/1. A vizsgálatokba bekapcsolódó Sogno

a katonai és titkosszolgálati konspiráció garanciája volt. Londonban a külügyminisztérium számára kiszemelt épület volt a – kellőképpen biztonságos – kihallgatások helyszíne,⁴¹ Bécsben azonban a Wallnerstrasse 6/a a forgalmas belváros egyik negyedében volt található, az épületben egyébként osztrák–magyar vegyes bizottság működött, és közel volt az – ávosoktól zsúfolt – magyar követséghez. A szemközti épületből néhány tanú szerint fényképfelvételeket készítettek a belépőkről, akik közül ezért többen napszemüveget és homlokba húzott kalapot viseltek – sokan emlékezhetnek rá, hogy a szovjetek innen nem oly régen vonultak csak ki.

A titkos küldetéseken járatos Bang-Jensen⁴² különösnek találta, hogy a sok szempontból nagyon érzékeny vizsgálat biztosítására nem jelöltek ki semmiféle szakembert, így a szóban adott garanciák valódi tartalma kérdéses volt. Nemcsak a tanúk neve volt érzékeny adat, hanem az előzetesen kitöltött adatlapok is,⁴³ valamint azok a levelek, iratok, amelyekben a menekültekről információk szerepeltek, továbbá egyéb dokumentumok, amelyeket követségek vagy nemzetközi szervezetek továbbítottak, vagy éppen titokban érkeztek Magyarországról. Komoly és népes „szakszemélyzet”⁴⁴ állt a bizottság rendelkezésére – gépírók, fordítók, tolmácsok kellettek folyamatosan a munka végzéséhez –, de közülük senkinek nem volt feladata a biztonsági feltételek garantálása. Erre még akkor sem került sor, amikor egyértelművé vált a tanúk sokféle szorongásának közös gyökere, vagy miután a titkárságot vezető Willam Jordan körlevelében rákérdezett a Különbizottság tagjainak szétosztott (pontosabban a szállodai portára letett) jegyzőkönyvek sorsára,⁴⁵ illetve amikor Bang-Jensen hivatalosan is jelezte, hogy ismeretlenek felnyitották fiókját. Voltak egyéb gyanús körülmények: egy jugoszláv ajtónálló, egy orosz tolmács, illetve egy idegen, aki pénzt ajánlott a vallomásokért.⁴⁶

A legfőbb biztonsági kockázat ennél paradoxabb volt: maga a főosztály, amelyhez a Különbizottság tartozott. A Politikai és Biztonsági Tanácsi Ügyek Főosztályáért felelős főtitkárhelyettes ugyanis hagyományosan – az ENSZ alapításakor

(1915–2000) már Bécsben felvette a kapcsolatot a menekültekkel, majd a római tanúkat ő kísérte a kihallgatás helyszínére, és látta el védelmüket. (Antikommunista, antifasiszta múltja miatt jelentős tekintélye volt, titkosszolgálati tevékenysége ugyancsak meghatározó.)

41 Korábban a Brit Akadémia épülete, 10, Carlton House Terrace.

42 Bang-Jensen washingtoni szolgálata során a dán antifasiszta ellenállás támogatásában játszott döntő szerepet.

43 Igen részletes információkat őriztek a tanúkról (vagy lehetséges tanúkról), amik kiterjedtek korukra, nemükre, származásukra, vallásukra, katonai rangjukra stb. Lásd például az Aczél Tamásról szóló „fact sheet”-et: OSZK Kt. HI Fond. 523. 1. tk.

44 A budapesti politikai nyomozó osztály 1957. március 12-i és 1957. április 6-i jelentése szerint. OSZK Kt. BJI Fond 413. 35. doboz. További fontos dokumentumok találhatóak az ÁBTL-ben is, 3.2.3. Mt 499/1-3. Lásd a „Roger” fedőnevű ügynök jelentését 1957. április 9-én. A bécsi magyar követség Puja Frigyes irányítása alatt ugyancsak szemmel tartotta a kihallgatásokat, így azt is tudták, hogy az osztrák fővárosban 47 tanút választottak a jelentkező százötvenből. MNL OL XIX-J-36. 13. doboz (a bécsi követség iratanyaga).

45 1957. március 30. Jordan: „*Verbatim Records of yesterday's meeting has been distributed to members of the Committee at their hotels. (...) I just say this in order to make sure that none of the copies of the reports goes astray.*” OSZK Kt. BJI Fond 403. 3. doboz.

46 Később vizsgálat indul az ügyben, hogy ajánlottak-e pénzt a dokumentumokért a Különbizottság munkatársainak. UNARMS S-0466-0139. Stavropulos-files. Lásd még UNARMS S-0466-0139. Albert Khazoom választát Stavropulos kérdésére, 1958. július 24.

létrejött egyezség szerint⁴⁷ – szovjet volt, és bár a kérdéses időszakban Dragoslav Protić vezette a főosztályt, vagyis egy horvát eredetű és meglehetősen ellentmondásos hátterű jugoszláv diplomata,⁴⁸ ám az ő elődje szovjet volt, utódja is az lett, s ez nemcsak az ő részéről igényelt Moszkvához fűződő lojalitást, de munkatársai részéről is. A vizsgálat teljes dokumentációja tehát ott összpontosult, ahova a keleti blokk diplomatáinak szabad bejárása volt.

Amikor 1959-ben Anatolij Dobrinyint nevezik ki Protić helyére, a „magyar ügy” intézése hivatalosan átkerül a szovjet főtítkárhelyettestől a brit Humphrey Trevelyanhoz, ugyanakkor a Különbizottság szerepkörét részben átvevő különmegbízott⁴⁹ munkatársa Héderváry Klára maradt, aki a Dobrinyin vezette főosztály alkalmazottjaként dolgozott tovább. És ugyanitt gyűjtötte – és mentette meg – a „magyar kérdés” iratainak jelentős részét, amelyeket mindaddig, amíg ki nem tudta szállíttatni az ENSZ épületéből, addig ennek az osztálynak a hivatali helyiségeiben, illetve folyosóin helyezte el, rendkívül lelkiismeretesen és találegyenesen gyarapítva a páratlan történeti forrásgyűjteményt.⁵⁰

Titkosszolgálatok

Magyarország 1955-ös csatlakozása az ENSZ-hez nemcsak külpolitikai siker volt, de titkosszolgálati is, mint erről állambiztonsági dokumentumok híven tanúskodnak.⁵¹ A New York-i „rezidentúra” a forradalom előtti évben létrejött magyar miszsió „fedésében” működött, Hollai Imre ÁVH-őrnagy vezetésével, Rácz Pál ÁVH-főhadnagy közreműködésével – és további tisztekkel, titkos munkatársakkal és szakszeméllyel.⁵² A csatlakozást megelőzően hosszú évek óta bejártak már (diplomáciai „fedésben” működő) titkosszolgák az ENSZ-be, kapcsolatokat kerestek és

47 Az ENSZ első főtítkára, Trygve Lie egyezett meg az alapítókkal 1946-ban Londonban, hogy egy főtítkárhelyettes – mégpedig a Politikai és Biztonsági Tanácsi Ügyek Főosztályáé – szovjet legyen. Lie, 1954. 45.

48 Dragoslav Protić (1902–1974) több mint két évtizedes jugoszláv diplomáciai szolgálat után csatlakozott az alakuló világszervezethez (Londonban, 1945-ben), de még a későbbiekben is ajánlott neki Tito marsall magas külügyi pozíciót. Többen említették ellentmondásos múltját (kapcsolatát az usztasákkal), bár az amerikai szenátus vizsgálata mindössze „tökéletes opportunistaként” („total opportunist”) jellemezte. *The Bang-Jensen Case*, 1961. 8. Lásd még az amerikai követség táviratát Belgrádból: USNARA 315/7-1856.

49 A Különbizottság jelentését követően az ENSZ Közgyűlése különmegbízottat nevezett ki a „magyar ügy” további vizsgálata érdekében, előbb Wan Waithayakon thaiföldi herceget (a Közgyűlés elnökét) 1957. szeptember 14-én, majd Sir Leslie Knox Munro új-zélandi politikusot (a következő Közgyűlés elnökét) 1958. december 12-én.

50 Héderváry Klára nemcsak a munkája kapcsán hozzá kerülő iratokat őrizte, de azokat is megszerezte, amelyeket levéltárazásra vagy selejtezésre vittek, ezeket végül huszonhat whiskyládában fuvarozta ki az épületből egy alkalmas pillanatban (amikor szovjet főnökét amerikai kollégája helyettesítette). Héderváry Klára személyes közlése 2000. augusztus 4-én.

51 ÁBTL 3.2.6. OL-011/11 (II/1. alszt. Szervezési dosszié – washingtoni rezidentúra). A New York-i objektum megszervezése, 1956. január 4.

52 „A rezidentúra számára a titkárságnak, mint legális bázisnak a biztosítása jelentené a legfontosabb szervezeti alapot. (...) A titkárság egy vezetőből, a rezidensből, legalább 3-4 operatív beosztottból és egy diplomáciai ranggal rendelkező titkos munkatársból kell, hogy álljon. (...) rezidens elvtárs tanácsosi rangban legyen kiküldve.” 1956. január 4. „Az ENSZ iroda fedése alatt végezzen hírszerző munkát. (...) Rezidens:

találtak – főként magyar emigránsokkal –, egyebek mellett az ajándékboltban, a titkárságon, az újságírók között;⁵³ és fogást is kerestek rajtuk (elsősorban az otthon maradt hozzátartozók zsarolása révén), hogy együttműködésre bírják őket. A Magyarország ENSZ-felvételével kapcsolatos előkészítő munka oroszlánrészre is a titkosszolgálatoknak jutott, még a csatlakozás történelmi pillanatában is egyedül ők lehettek – volna – jelen; ha az „Arany János” fedőnevű ávós nem megy haza a hajnalig húzódó alkudozások után aludni.⁵⁴

A magyar ENSZ-képviselő munkájának megtervezésekor, majd pedig megkezdésekor tehát már komoly „államvédelmi” csapat van jelen Manhattanben, az FBI által könnyen szemmel tartható Washington helyett a világvárosi New York alkalmasabbnak tűnik munkájuk végzésére, ráadásul a világszervezet munkatársaira nem vonatkoznak azok a megszorítások, amelyek a szovjet blokkból érkező diplomátákat egyébként korlátozták mozgásukban. Az első pillanattól kezdődően napirenden van az ENSZ Titkárságára való „beépülés” is, a különféle hírszerzési lehetőségek felmérése és kialakítása; a cél már ekkor sem csak információk gyűjtése, hanem az ENSZ működésének befolyásolása.⁵⁵ A különféle szakosított szervezetekbe, bizottságokba vagy az ENSZ egyes részlegeibe küldött magyar munkatársak többsége hírszerzői feladatokat is kap, és csak akkor mentesülhet ezek alól, ha egy másik titkosszolgálat foglalkoztatja őket.⁵⁶

Mindez természetesen nem csak kommunista sajátosság volt, a nyugati titkosszolgálatok hasonlóképpen fontos terepüknek tartották a világszervezetet – az FBI egykor irodát is üzemeltetett az épületben, a McCarthy-féle boszorkányüldözés szinte intézményesült az üvegpalatában.⁵⁷ Dag Hammarskjöld főtitkár egyik érdeme éppen az volt, hogy sikerült megóvnia a világszervezetet attól, hogy

Hollai, helyettes: Markotán István, Rácz Pál. (...) Az ENSZ titkárság kérésére egy titkos munkatársat kell küldeni [sic!] az ENSZ apparátusába. 1956. február 3. ÁBTL 3.2.6. OL-011/II.

53 „Bertalan ügye” (feltehetően Hámori László) a washingtoni rezidentúra 1954-es levelezésében is szerepelt, ÁBTL 3.2.6. OL-011/III/A. Beszervezésére több kísérletet tettek (Magyarországon élő nagybátyjának kiengedésével próbálták befolyásolni). Egy „Weisel” nevű izraeli újságíró (Elie Wiesel?) is feltűnik a levelekben: „...érdemes vele foglalkozni (...) sötét formában bizalmas információkat szerezni tőle.” 1956. június 23. ÁBTL 3.2.6. OL-011/III/A. Egy „Csikós” fedőnevű lehetséges ügynök beszerzésével is foglalkoznak, aki a „Gift Center”-ben dolgozik, hat nyelven beszél, és „összekötő ügynöknek” volna alkalmas, őt anyja kiengedésével próbálják rábírní az együttműködésre. 1955. december 19. és 1956. február 18. ÁBTL 3.2.6. OL-011/III/A. (A fiatal hölgy nyom nélkül tűnik el munkahelyéről, címet sem hagy hátra.)

54 ÁBTL 3.2.6. OL-8-011/XII. 1955. december 16. jelentés.

55 „A Washingtonban lévő rezidentúránk nagyobbik részét helyezzük át New Yorkba az ENSZ-hez kiküldendő magyar ügyvezető ENSZ titkárság fedése alatt. Így állandó tartózkodási hellyel New Yorkba Hollai Imre áv. örgy. rezidens vezetésével Markotán István áv. alezr., Rácz Pál áv. fhdgy., Torda Endre áv. szds. hírszerző tiszteket, valamint egy elhárító tiszteket helyezzünk a magyar ENSZ delegáció mellett létesített titkárságra.” 1956. március 1. ÁBTL 3.2.6. OL-011/11. „ENSZ fedése alatt működő hírszerző tiszteket lényegesen nagyobb mozgási lehetőségekkel rendelkeznek.” 1956. március 6. ÁBTL 3.2.6. OL-011/11.

56 Dr. Gömöri Editet küldik ki később az ENSZ Titkárságára, akit kiképzése után „Sásdi” fedőnéven alkalmaztak. ÁBTL 3.1.9. V-146247 MT-14/1. Később Tardos (Triebwasser) Józsefet szemelték ki ügynöki feladatra, aki ugyancsak az ENSZ-képviselő munkatársa lett, beszerzésére terveket dolgoztak ki, majd rövid határozat nyomán irattározták dossziéját, a következő megjegyzéssel: „A katonák ügynöke.” ÁBTL K-207.

57 Az igen szerteágazó és ellentmondásos Alger Hiss-ügy is a kommunista befolyás érvényesüléséről szólt. Hiss jelentős szerepet játszott az ENSZ alapítása során, később megvádolták a szovjetek javára végzett kémkedéssel.

hidegháborús hadszíntérré váljék, míg aligha jelentett számára meglepetést, hogy rendre és sietősen visszahívják egyik-másik szovjet blokkbeli diplomatát, vagy az amerikaiak nyilvánítanak „persona non gratá”-nak kelet-európai ENSZ-alkalmazottakat.⁵⁸

A kommunista titkosszolgálatok közötti együttműködésnek ugyancsak fontos színtere volt az ENSZ, a szovjet hírszerzés befolyásáról mind egy átállt főtitkár-helyettes,⁵⁹ mind a New York-i KGB-rezidentúra vezetője⁶⁰ könyvet írt, illetve utóbbi nyilatkozott a kutatás során. Kritikus pillanatokban az összetartás még erősebb volt – ezért lehetett folyamatos az információáramlás Moszkva és New York között akkor is, amikor Budapesttel kis ideig megszakadt.⁶¹ De a „baráti” missziókon túl kiemelt érdeklődés kísérte a harmadik világ ENSZ-képviselőit is: a Különbizottságban később fontos szerepet játszó Ceylon ENSZ-missziójának kódkönyvét szovjet ügynökök szerezték meg egy fiatal alkalmazott, Dharnapala Samarasekara révén. Az FBI által figyelt, majd leleplezett esemény nyomán⁶² a szovjet tisztet sietve hazarendelték, a ceyloni diplomata azonban mindenféle jogkövetkezmény nélkül távozatott a világszervezettől.⁶³

A titkosszolgálati munka fontos eleme volt a titkos ügynökök felkészítése, kiképzése és beépítése a Nyugatra menekült magyarok közé. Ez a forradalom után újabb lendületet kapott, részben a menekültek nagy száma miatt, részben pedig az események során dekonspirálódott ávósok hálózatainak megszűnése nyomán, illetve „újjászervezése” érdekében.⁶⁴ Az ENSZ-vizsgálat kapcsán a legjelentősebb sze-

58 Huss, 1965.

59 Arkagyij Sevcsenko 1975-ben kért menedéket az Egyesült Államokban, majd könyvében feltárta a szovjet befolyás jellegét és mértékét az ENSZ vezetésében. Shevchenko, 1985.

60 Kalugin, 1994. Mindezt megerősítette vele készített interjúmban is Moszkvában, az 1990-es években. (Az interjút később *A KGB alkonya* című filmben használták fel, kérdező: Kun Miklós, rendező: Tóth T. Tamás, MTV 1996.)

61 „Székely Bertalan” (Szabó János) tevékenységén túl fontos volt Hollai Imre és Mód Péter beszámolója a kritikus napokról a Külügyminisztérium ENSZ Osztálya tagjainak 1957. március 6-án. Hollai szerint „A magyar delegáció nem volt hajlandó ezt a beszédet [Nagy Imre november 1-i nyilatkozatát] felolvasni, mert teljesen világos volt, hogy ez esetben könnyen megtörténhetik, hogy ENSZ-csapatokat küldenek Magyarországra a Szovjetunió ellen.” A Kádár-kormány néhány órával később alakult csak meg, de a magyar delegáció „más forrásból értesítést kapott”, hogy a Kádár-kormány megalakulásával Nagy Imre táviratai érvényüket veszítik. MNL OL XIX-J-24-a 1. doboz (a New York-i konzulátus iratai).

62 Az FBI Vlagyimir Arsenyevics Grusa esetében feltételezett az ENSZ-diplomaták státuszával összeegyeztethetetlen tevékenységet, ezért figyelték. Lásd 1956. május 1-i jelentésüket: OSZK Kt. BJI Fond 413. 55. doboz.

63 1957 áprilisában Grusát hazarendelték, de a szovjet ENSZ-misszió visszautasított minden „rágalmat”. USNARA 611.64/4-857. Az amerikaiak értelmezése szerint ez is a magyar ügygel függött össze (bár a kapcsolatfelvétel megelőzte az eseményeket): „Soviet effort to prevent the publication of the UNO Report on Hungary.” Samarasekara tudta, hogy „tilosban jár”, mivel munkaidő után vitte el a rejtjelkönyvet, majd csempészte vissza (amely egyébként a Brit Nemzetközösség kódrendszerén alapult). *A The New York Times* 1957. április 7-én egyenesen úgy fogalmazott: „Samarasekara turned over the Hungarian data to Vladimir Grusha.”

64 A forradalom során megszerzett dokumentumokból sok esetben kiderült, kik voltak a követségekre küldött ávósok, illetve az események során többen eltávoztak a követségről. A BM Kollégiuma szerint: az ügynöki hálózat „meggyengült” október 23-át követően, de a beszerzések új lendületet vettek. „Az ügynökök megfelelő kihallgatás, leleplezés után kerülnek beszerzésre...”, fontos feladat „beépítésük nyu-

repet Szabó Miklós játszotta, akit – mint sokakat az ügynökök közül – börtönbüntetése során vamzerként (fogdaügynökként) foglalkoztattak előbb, majd kiképzését követően, egy „legenda” révén telepítették Nyugatra.⁶⁵ A börtönviselt, szögesdrótot legyőző hősnek, az antikommunista szökevénynek jelentős lett a presztízse Nyugaton, így könnyen nyerte meg az emigráció vezetőinek bizalmát, és épült be annak vezető testületeibe. És bár Amerika helyett csak Bécsig jutott, ott azonban döntő szerepet játszott a forradalom alatt és után mind a menekültek fogadásában, mind ellátásában, majd az ENSZ-vizsgálattal kapcsolatban.⁶⁶

A képet tovább árnyalja, hogy az 1956-os menekülthullámmal nem kevés állambiztonsági tiszt hagyta el az országot, akár életüket féltve, bűneik napvilágra kerülését megelőzve, vagy új identitásuk megteremtésével kísérletezve a „szabad világban”.⁶⁷ Több tartótiszt, egyebek mellett – az ENSZ-vizsgálatba bekapcsolódó, majd a világszervezetnek folyamatosan információkat nyújtó – Pásztor Tamás „első kapcsolata” is Nyugatra távozott, ezzel pedig hálózatának egy részét a dekonspirálódás veszélye fenyegette. A forradalom után aktivizálódó magyar titkosszolgálatok jelentős sikerrel szervezték újjá hálózataikat a menekültek között,⁶⁸ és folytatták a munkát: hírszerzés, bomlasztás, dezinformálás – olykor ennél jóval több.

Az ENSZ Különbizottságának bécsi vizsgálatai során, a forradalom idején az osztrák fővárosba távozott Pásztor Tamás szerepe rendkívül fontos volt,⁶⁹ és a későbbiekben is az maradt: éveken keresztül továbbított Magyarországról származó információkat, dokumentumokat, nemegyszer „tanúvallomásokat” Bécsből a világszervezetnek. A több nyelven beszélő, megnyerő modorú, doktorátussal rendelkező volt kisgazda politikus a II. kerületi Forradalmi Bizottság tagja volt, aki a Különbizottság bécsi irodájában bukkant fel azután, egyesek az ENSZ munkatársaként jellemezték. Magyarországot még a forradalom alatt hagyta el, távozása előtt azonban – még október 29-én is – instrukciókat kért az államvédelem-

gati ellenforradalmi irányító központokba”. MNL OL XIX-B-1-y. 1. doboz (a Belügyminisztérium Kollégiumának iratai).

65 Kutatásaim elején magam is találkoztam Szabó Miklóssal, akinek „előtörténete” az ÁBTL-ben is dokumentálva volt: ÁBTL 3.2.1. Bt 255/3. és V-111/759. Szabó Miklós vizsgálati dossziéja. Lásd még: Sz. Kovács, 2013. Szabó Miklós képviselte a magyar menekülteket az UNHCR-nél (Kéthly és Kiss Sándor felhatalmazásával), illetve a Különbizottság segítségére is felkérték (Király Béla és Kéthly). MNL OL XIX-J-1-j 71. doboz.

66 Jelentős volt a szerepe a segélyezésben, nyilvántartásba vételben, majd pedig a Strasbourg-i Forradalmi Tanácsban. Ezzel kapcsolatban rendkívül érdekes Kiss Sándorral folytatott levelezése. RL C/243.

67 Az amerikai hírszerzés, a CIC – állambiztonsági dokumentumok szerint – azért alkalmazta például a Rozmaring presszó könnyűvérű és igen tájékozott pincérmőjét, „Faraghó Jutkát”, hogy lebuktassa a Bécsbe szökött ávosokat. Lásd a „Szeles” fedőnevű ügynök (Szennik György) dossziéját, ÁBTL 493/1.

68 Király Béla ellen több kompromittáló akciót is terveztek, illetve hajtottak végre, ebben segítségükre volt – egyebek mellett – a Magyar Szabadságharcos Szövetség vezetőségébe beépült titkos ügynök. ÁBTL Király Béla 1525/1.

69 „Roger” jelentése szerint (1957. június 28.) Pásztor Tamás „állította elő a tanúkat. (...) Rendszeresen bejárt Paul Bank Jansonhoz [sic].” Más dokumentumban „Katona” kódnéven szerepel, aki nemcsak „előállította” a tanúkat, de előkészítette a vallomásukat is. ÁBTL 3.2.1. Bt 910/2. Megszervezte az ENSZ „Magyar ügy” bizottsága részére a tanúk összegyűjtését és jegyzőkönyvezését. 1958. május 23. Lásd a „Szeles” fedőnevű ügynök (Szennik György) dossziéját, ÁBTL 493/1.

től.⁷⁰ Bécsben azonban sokan zárkaügynöki múltja miatt nem bíztak benne, míg a titkosszolgálatok a „Katona” fedőnevű volt ügynök „újjászervezésében” reménykedtek. Ezt az is indokolta, hogy – szervezőképessége és nyelvtudása mellett – férfiúi vonzereje is számottevő volt, így elcsábította a Különbizottság kulcspozi-cióban dolgozó munkatársát, William Jordan titkárnőjét, Ita Glance-ot.⁷¹ A szerelemből később házasság lett, bár a fiatal férj hosszú ideig nem kapott amerikai vízumot, éppen besúgó múltja miatt.⁷² A bécsi „rezidentúra” munkatársai folyamatosan figyelték Pásztort, hazaküldött postáját ellenőrizték, magyarországi telefonbeszélgetéseit lehallgatták, így azt is tudták, felesége távollétében hányféle szerelmi kapcsolatba bonyolódott. Több kísérletet tettek továbbfoglalkoztatására, ezek közül nem egy igen teátrális külsőségek között hiúsult meg – az előbb kész-ségesnek mutakozó Pásztor ugyanis értesítette az osztrák rendőrséget, hogy le-buktathassa a követség „fedésében” dolgozó titkos ügynököket. A magyar ható-ságok ezután idős és beteg édesanyján keresztül próbálták zsarolni, gátlástalanul és sikertelenül.⁷³ Ezt követően taktikát változtattak: ügynöki múltjának felfedésé-vel kompromittálták Pásztort,⁷⁴ egyúttal az ENSZ-szel kapcsolatos egész tevé-kenységét is diszkreditálva, mintegy azt a benyomást keltve, hogy folyamatosan a magyar titkosszolgálatoknak dolgozott.

A Különbizottság különféle állomáshelyeiről több ügynök is jelentett, érde-mi információkhoz is jutottak, és dokumentumokat is továbbítottak a budapesti központnak – egyebek mellett kihallgatási jegyzőkönyveket.⁷⁵ Az emigráció politi-kai vezetői körül is dolgoztak a titkosszolgálatok emberei, a Király Béla mellé telepít-tett ügynök folyamatosan információkkal szolgált, itthon élő, elvált feleségét ugyan-csak beszervezték,⁷⁶ míg Kéthly Anna hírforrásainak jó része – az otthonról érkező vendégek mind – a titkosszolgálatok emberei voltak.⁷⁷ Mivel az ENSZ szerepe ek-

70 ÁBTL 3.2.1. Bt 910/2.

71 Személyes találkozásom során 1993-ban Ita Glance (1917–2014) felidézte találkozásukat, és utalt a férjét övező „rágalmakra”. (Házasságkötésük idején az asszony elmúlt 40 éves.)

72 Az amerikai követség munkatársai egyebek mellett magyar titkos ügynököktől is tájékozódni próbáltak Pásztor múltját illetően, így Szabó Miklóstól és Szennik Györgytől.

73 Anyjának „K”-útlevelet ígértek, ha Pásztor együttműködik velük, az asszony ennek nyomán felkészült az emigrálásra, mindenét pénzzé tette, indulása előtt 24 órával azonban visszavonták kiutazási engedélyét. ÁBTL 3.2.1. Bt 910/3.

74 A róla szóló jelentés hangsúlyozza: „Fogdahálózati munkája alapján kb. 100 év börtönbüntetést foganato-sítottak”, valamint egy kivégzést. Kézírásos levelét Dessewffy Gyuláról ugyancsak felhasználták kompromittálására. ÁBTL 3.2.1. Bt 910/3.

75 OSZK Kt. BJI Fond 413. 35. doboz. „Információs jelentés”, Párizs, 1957. május 27. A jelentést adó „Roger” azonosítása később lehetségesnek bizonyult az ÁBTL iratai alapján, illetve az ENSZ-bizottsággal kap-csolatos további jelentései is kutathatókká váltak, amely előtt tanúként maga is megjelent Genfben, 1957. április 9-én. Akkor már a magyar titkosszolgálat Párizsba „telepítette”. ÁBTL 3.2.3. Mt. 499/1-3. Budapes-ten a hírszerzés sikeres bécsi akciójának eredményeként iktatták a vallomásokat: közöttük az „Ötösbizott-ság” 46. és 47. üléséről felvett jegyzőkönyveket. OSZK Kt. BJI Fond 413. 35. doboz.

76 Első feleségéről van szó, aki egy dokumentum szerint „osztályunk ügynöke”, közeli munkatársa a „Vitéz” fedőnevű ügynök, de „Kerekes” is jelen van számos találkozón, továbbá „Blum”, „Roger” és „Sárosi” is jelent róla. ÁBTL Király Béla 1525/1.

77 Kéthly ugyanis „olyan kiutazó személyekkel beszélget és kér tájékoztatást – írja a Belügyminisztérium II/3-as osztályának jelentése –, akiket korábról ismert. Ezek közül a jelentősebb személyek hálózati tagok. (...)

kor még jelentősnek tűnt, s az emigráció vezetői számára szinte az egyetlen nemzetközi fórum maradt, a világszervezettel kapcsolatos tervekről, üzenetváltásokról a magyar hatóságok tájékoztatva voltak. Az ügynökök feladatai közé pedig nemcsak a hírszerzés, de a dezinformálás, a zavarkeltés és az ellentétek szítása is tartozott – az emigráció története szerint ebben jelentős sikereket értek el.

A magyarországi hírforrások könnyebben ellenőrizhetőek voltak, még ha jelentős akadályokat kellett is leküzdeni – így az elhárítás egy ideig a budapesti francia követség üzenetváltásaihoz is hozzáfért, éppen az ENSZ-határozatok végrehajtásának, Hammarskjöld tervezett látogatásának, majd a Különbizottság működésének kritikus időszakában.⁷⁸ De hogy kétség se férhessen ahhoz, hogy ügynökeik New Yorkban is otthonosan mozognak, birtokukba jutott egy, a budapesti francia követségen tett nyilatkozat is, amit diplomáciai csatornákon továbbítottak az ENSZ-hez; hogy a nyilatkozattevő majd viszontláthassa egy budapesti rendőrkapitányán.⁷⁹

A titkosszolgálatok feladatai a Különbizottság jelentésének publikálása nyomán, majd az ENSZ Közgyűlés időpontjának közeledtével megsokasodtak. Előbb a dokumentum alapját képező tanúvallomások diszkreditálása volt a feladatuk, ennek kapcsán a tanúk azonosítása, lehetőség szerint névsoruk megszerzése, korábbi rendőrségi és egyéb „priuszaik” felhasználása. A Külügyminisztérium kérésére Biszku Béla belügyminiszter kiemelt ügyként kezelte a tanúk azonosítását,⁸⁰ s bár többször is elhangzott, hogy „ismerjük a neveket”,⁸¹ kevésbé valószínű, hogy minden tanú ismert lett volna számukra, Bang-Jensen csakugyan megvédte őket. Több vallomástevőt természetesen azonosítani tudtak, s többükkel szemben „karaktergyilkosság” indult el,⁸² valóságos gyilkosságról csak a hazatért tanúk esetében lehetett szó,⁸³ külföldi akciókról nincs tudomásunk.

Lényeges üzeneteit ismerjük, és az országból kivitt hírek tudomásunkkal, illetve az elhárítás tudomásával történik. ÁBTL K-1919. A BM II/3. összefoglaló jelentése Kéthly Annáról, 1958. november 21-én.

78 ÁBTL BM II/2. Tájékoztató jelentés Hammarskjöld magyarországi utazása és az ENSZ Ötös Bizottságával kapcsolatban a budapesti francia követség 1957. január 1. és szeptember 15. közötti levelezése alapján, 1958. január 4.

79 Földes Péter személyes közlése (1993. június 10.). Minderről lásd az 1956-os Intézet Oral History Gyűjteményének interjúját (készítette Hegedűs B. András és Kovács András 1983-ban és 1988-ban), 150. sz.

80 Biszku Béla belügyminiszter átadott egy listát az MSZMP PB 1957. július 30-i ülésén. MNL OL MSZMP-iratok, M-KS 288. f. 5/37. ő. e. A Külügyminisztérium ugyancsak kapott egy névsort 1957. szeptember 6-án, MNL OL XIX-J-1-j 80.

81 1957. szeptember 2-án Puja Frigyes bécsi magyar nagykövet írta ezt Horváth Imre külügyminiszternek, MNL OL XIX-J-1-j Box 4. (Ausztria). Szabó Miklós is azt állította sajtótájékoztatóján, hogy valamennyi nevet hazahozta. MOL XIX-J-1-k 127. doboz.

82 Számos újságcikkben „leplezték” le a tanúkat, például a *Magyar Ifjúság* 1957. szeptember 7-i számában Sólyom József cikke, illetve a *Népszabadság* 1957. szeptember 15-i számában Pintér István írása. A *Magyar Ifjúság* által „leplezett” két „titkos tanú” a „csepeli gyilkosok vezére”; a *Népszabadság* azonosít még ötöt, „közélről” jellemezve a nyilas, kém, háborús bűnös „hamistanúkat”. Az említett cikkekben szerepel Buri István, Sorn Károly, illetve Bene János, Széchenyi György, Szász Béla, Szöllőssy Endre, Oltványi László.

83 Mink András kutatásai szerint Török István New Yorkban tanúskodott 1957. február 26-án a Különbizottság előtt, majd 1957-ben – az amnesztiában bízva – hazatért, nem sokkal később letartóztatták és elítélték, majd kivégezték. Mink, 2010. 20.

Ennek lehetősége azonban fennállt, s ez is indokolta a tanúk félelmét, hiszen a titkosszolgálatok munkatervében évről évre szerepelt az állambiztonsági szempontból szükséges „likvidálás” éppúgy, mint a törvényes vagy törvénytelen eszközökkel történő hazahozatal: az úgynevezett „határkapukon” kétirányú volt a forgalom,⁸⁴ ügynökök kifelé mentek, balsorsú menekülteket visszafelé cipeltek.

Bürokraták

Nemcsak Budapesten, de világszerte általános volt az érdeklődés, hogy mire is jut a Különbizottság a megszerzett információkkal, miről szól a bizottság jelentése, majd pedig – főként – mi következik mindebből az ENSZ-ben. A jelentés publikálásának időzítése azonban éppolyan különösen alakult, mint azután a „magyar ügy” napirendre tűzése: a korai és indokolt sietség helyét nyárra a körültekintőbb tervezés vette át, amit tovább nehezített az egyeztetések sorozata, valamint az egymással ütköző megbízatásoknak való megfelelés.⁸⁵ A dokumentum, amelyet télen a még ülésező Közgyűlés elé kívántak terjeszteni, csak júniusra készült el,⁸⁶ megvitatása pedig őszre halasztódott.⁸⁷ És nemcsak a sietős tenni akarás helyét vette át az ügymenet lassabb ritmusa, de ahogy lejárt az ENSZ magyarországi segítségnyújtásával és a menekültekkel foglalkozó szervezeteinek ideje, úgy a politikai kérdések tekintetében nemcsak időt adtak a „konszolidációnak” – vagyis a kádári rendszer megszilárdításának –, de az ennél többet is kapott: lehetőséget, hogy napirendre térjenek fölötte.⁸⁸

84 Ügynökök „telepítése” során nyílt meg a határkapu, így például a „Szombathely alatti határszakaszon, pontosan Bozsoknál”, ahol Szennik Györgyöt „tették át” Ausztriába. ÁBTL BT-602/2. 1957. április 25-i jelentés. De a titkosszolgálatok munkatervében még 1958-ban is szerepelt „*jelentősebb személyek önkéntes hazatérésre bírása vagy illegális úton való hazahozatala, esetleg likvidálása*”. ÁBTL 3.2.6. 8-034/1. (Bécsi rezidentúra, levelezési dosszié 1958–1962).

85 Az ötfős bizottságban három nagykövet foglalt helyet, akiknek hazájukat Washingtonban is képviselniük kellett (ha nem éppen Manilában, mint az ausztrál Shann-nak), az elnökölő Andersent lekötötték a dániai belpolitikai küzdelmek, illetve a szociáldemokrata mozgalom teendői, később pedig a Szocialista Internacionálé elnökévé választották. Mindezek mellett többen egyéb – szakosított – ENSZ-bizottságokban is szerepet kaptak.

86 Rendkívül érdekes annak a változásnak a nyomon követése, amelynek során a kezdeti sietség csillapult, majd a jelentés éppen a nyári szabadságolások idejére készült el. A tanúkihallgatások április 15-én befejeződtek (eredetileg ezt is rövidebbre tervezték), a szöveg megírása és publikálása – amelyen a Titkárság munkatársai dolgoztak – azonban bő két hónapig tartott.

87 Bár a jelentés hatására felmerült egy rendkívüli közgyűlés összehívásának gondolata, ezt azonban az ENSZ Titkársága megelőzte azzal, hogy a Közgyűlés elnöki tisztségét betöltő Wan hercegnek többségi álláspontként továbbította a jelentés megvitatására alkalmas őszi időpontot. 1957. június 27-én azt írják: a jelentés „*considered by the GA as soon as practicable*”, ugyanakkor „*fixing of the date as well as the calling of the session is a matter for the president of the General Assembly*”. A főtitkár nevében fogalmazó Cordier szerint pedig „*the views of many members seem to be (...) on suggestion that the Assembly might be reconvened around 10 September*”. Vagyis a jelentés publikálásához képest további tizenegy hetes késlekedést iktattak a magyarkérdés megválaszolására. BLCU Cordier Papers, 82. doboz.

88 A magyar ügy elaltatására szolgáló kifejezés ebben az összefüggésben: „*Peter out.*” Lásd a levelezést az ENSZ Titkársága és a Különbizottság tagjai között: OSZK Kt. BJI Fond 413. 66. doboz. A bizottsági tagok többsége folytatta volna a munkát, William Jordan azonban – összhangban Cordier, illetve feltehetően

A kulisszák mögött született döntés egybeesett a jelentés publikálásának óriási hatásával: számos nyelvre lefordították, az újságok részleteket közöltek belőle, ezres példányszámban adták ki szerte a világon, hiszen az 1956-os forradalom egyik legpontosabb, legjelentősebb leírása volt. És míg a tanúk büszkén érezhették, hogy legalább ezzel hozzájárultak a magyar helyzet érzékeltetéséhez, közben félelmeik éppen nem oszlottak a kommunista propaganda egyre erősödő, mind agresszívabb retorikája és az ennek „fedezetét” jelentő, magyarországi megtorlás miatt.

A budapesti hatalom semmiféle eszköztől nem riadt vissza az ENSZ hivatalos dokumentumának cáfolata során. A legmagasabb szinten született döntéseket egyes minisztériumokra lebontva hajtották végre,⁸⁹ míg egész társadalmat átfogó, szigorúan megtervezett kampány tiltakozott az ENSZ „belügyekbe való beavatkozásával” szemben.⁹⁰ Hatalmas apparátus dolgozott hónapokon keresztül a „vádak” visszautasításán – indirekt módon éppen ezzel ismerve el az egyébként folyamatosan gyalázott ENSZ jelentőségét. A budapesti politikusok végletes retorikával kriminalizálták a jelentés „adatközlőit”, az ENSZ ellenséges nagyhatalom volt ebben az összefüggésben, a számára szolgáltatott információ hazaárulás. Míg az „ellenforradalomról” megszülető párthatározat felelőssé tette a sztálinista vezetést az események kialakulásáért, bírálta az ÁVÓ-t, és közvetetten elismert az események mögött bizonyos demokratikus és szocialista törekvéseket; a kormánynyilatkozatban, majd a megszülető állásfoglalásokban már csak fasiszták, imperialista zsoldban álló kalandorok, köztörvényes bűnözők, régi nagybirtokosok és háborús bűnösök szerepeltek. A konstruált perek nyomán korábban rehabilitált ENSZ-tanúkat – egyebek mellett Királyt, Kéthlyt, Kővágót⁹¹ – ismét elmarasztalták el nem követett bűneikben, ugyanazokat a retorikus fordulatokat használva, mint vádirataikban. A tanúk diszkreditálása révén vallomásaik – vagyis a jelentés alapját képező forrás – ellen is frontális támadás indult, a ravasz jogi érvelés szerint a bíróság elfogult,⁹² csak a bűnözők beszélnek itt saját bűneikről, az állításokat nem lehet számon kérni az inkognitó mögött rejtőző tanúkon, no és a vizsgálók az események helyszínének a „közéletben sem” jártak. És bár Kádár óvott attól, hogy egy több ezer oldalas „rémregényt” követeljenek ki az ENSZ-től,⁹³ mind élesebben merült fel annak kérdése,

---

Hammarskjöld instrukcióival – egyenként „győzte meg” a diplomatákat, hogy szüntessék be tevékenységüket.

89 Az MSZMP PB több alkalommal is tárgyalta a Különbizottság jelentését, egyebek mellett 1957. július 30-án. A vitában igen érdekesen és erőteljesen tükröződtek az eltérő álláspontok (Marosáné, Münniché, Kádáré). MNL OL MSZMP-iratok M-KS 288. f. 5/37. ő. e.

90 A Külügyminisztérium 1957. augusztus 8-án adta ki nyilatkozatát a jelentésről, ezt követte a Külügyminisztérium szóvivőjének nyilatkozata az ENSZ Közgyűlés összehívásáról augusztus 31-én, majd pedig szeptember 11-én adta ki nyilatkozatát a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány (hosszú egyeztetések nyomán készült el, a végső vázlaton Kádár kézírásos javításai szerepelnek). MNL OL XIX-J-1-j 00180/46/1957.

91 Ez vonatkozott a többi elítélre is, aki tanúskodott a Különbizottság előtt, mint például Szász Béla vagy Pálóczy-Horváth György.

92 A nemzetközi jogi kérdések szakértője Eörsi Gyula (1922–1992) volt, korábban a washingtoni követség munkatársa, később titkos ügynök; egyébként jelentős jogász. Támadási felületet jelentett egyebek mellett Alsing Andersen múltja is, aki Dánia hadügyminisztere volt a német megszállás idején, és bírálta az antifasiszta dán ellenállást is.

93 Lásd az augusztus 21-i PB-ülés jegyzőkönyvét. MNL OL MSZMP-iratok 288. f. 5/40.

hogy miféle bizottság az, amely eltitkolja a vallomástevők nevét, s ennek kapcsán a bizonyítékok hitelessége ellenőrizhetetlenné válik.

És talán nem véletlen a névsor kérdésének ismételt felvetése, ami a későbbiekben mind fontosabb szerepet játszott. Ekkor még az ENSZ-ben sem tűnik fel senkinek, hogy ez a dokumentum egy munkatársuk birtokában van, nem pedig a Különbizottság iratai között, amelynek biztonságos őrzésében Bang-Jensen nem bízott. Ugyanekkor egy kiutasítási eljárás kapcsán az amerikai hatóságok információt kértek egy magyar menekültről,⁹⁴ s ennek nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy azonosítására egyedül a dán másodtitkár képes. Rendben megtörtént, és egyelőre semmi egyéb nem következett belőle.

Szeptemberben kezdődött a „magyar kérdés” vitája a Közgyűlésben, amely immár alapos vizsgálat dokumentumaira építve ítélte el a szovjet beavatkozást, és szólította fel az érintetteket az ENSZ-határozatok betartására. A magyar kormány agresszív taktikája komoly rettegésre épült, Mód nagykövet minden eshetőségre felkészült, akárcsak a mellé rendelt titkosszolgák, de az Elnöki Tanács is tervet dolgozott ki arra, hogy miként vonhatja vissza villámgyorsan a delegáció mandátumát, mielőtt megfosztanák tőle. A vita idejére rendkívüli rendőri és karhatalmi készültséget rendeltek el Magyarországon, géppuskások helyezkedtek el a Külügyminisztérium tetején, ahonnan elszállították a bizalmas iratokat.⁹⁵

A hivatalos pánik is okozhatta, hogy a lakosságban feltámadt a remény: most már ki kell vonulniuk a szovjeteknek, ha egyszer a világszervezet a vizsgált bizonyítékok alapján írt jelentést elfogadva határozatot hoz.⁹⁶ Az ENSZ azonban ismét nem kívánt szankciókat alkalmazni, megelégedett a retorikus fordulatokkal, nem zárta ki az Alapokmányt megsértő országokat – egyedül a magyar mandátum maradt továbbra is függőben.

Meglepo fordulatként egyszer csak Bang-Jensent utasították a tanúk névsorának átadására.⁹⁷ Ellenkezése és ezt alátámasztó érvei nyomán egyre erőteljesebben követelték felettesei a névsort, s amikor átadását kereken megtagadta, vizsgálat, fegyelmi eljárás indult ellene, igencsak különös epizódokkal.⁹⁸ A konfliktus sajátos kompromisszummal zárult: égessek el a listát, amely amúgy is „elveszítette

94 Szabó Károly elhallgatta kommunista párttagságát a bevándorlási hatóság előtt, kiutasítását azzal kívánta megelőzni, hogy jelezte: tanúskodott az ENSZ előtt. Az amerikai ENSZ-misszió (J. Barco) távirata nyomán (1957. augusztus 23-án, USNA 320.5764/8-2357) a hatóságok pontos választ kaptak, Bang-Jensen listája alapján. Lásd még Jordan levelét Protićnak 1957. november 19-én, majd a Bevándorlási Hivatalnak november 20-án. OSZK Kt. BJI Fond 413. 3. doboz.

95 A készültség elrendelése 1957. szeptember 5-től a belügyminisztériumi parancsgyűjteményben olvasható. 43. számú parancs, MNL OL XIX-B-1 31. doboz.

96 Az úgynevezett hangulatjelentéseket és egyéb forrásokat feldolgozta és idézi Poór-Cseh, 1995. 88.

97 Bang-Jensen történetét – amely ennek a kutatásnak is kiindulópontja volt – többen elmondták már. Copp-Peck, 1961; Lidegaard, 1998 (magyarul: Lidegaard, 2000); Nagy, 2005. Amerikai szenátusi vizsgálat is folyt a dán diplomata szerepéről és rejtélyes haláláról. Lásd: *The Bang-Jensen Case*, 1961.

98 Az újabb dokumentumok azt sugallják, hogy a Bang-Jensen ellen indult fegyelmi eljárások során a meghallgatott tanúk alátámasztották a dán alkalmazott érveit, a vizsgálat konklúziója mégis az ellenkezője lett. BLCU Cordier Papers, 84. doboz. Meghurcolásához hozzátartozott, hogy a biztonsági személyzettel vezették ki az ENSZ-ből, orvosi (elme)vizsgálatra utasították, irodájának zárját kicserélték, íróasztalát kiürítették stb.

hitelességét” a másodtitkár „hanyag iratkezelése” miatt.⁹⁹ De ami lezárásnak tűnt, voltaképpen egy újabb meghurcolás kezdete volt, amelyben a jogi képzettségű, kitűnő amerikai ügyvédek segítségét is élvező Bang-Jensen nem érvényesíthette igazát. Részben az ENSZ belső szabályozása miatt, részben mert a vizsgálat nem a kérdés érdemi részére irányult – a biztonsági feltételekre és kockázatokra az ENSZ-ben –, hanem formai vétségre, hogy az alkalmazott nem tartotta be a világszervezet munkatársainak előírt működési rendjét, a „*Staff Rule*” előírásait.

A menekültek félelmét pontosan jelzi, hogy drámai nyilatkozatokban álltak ki Bang-Jensen mellett, érzékeltetve, hogy csak benne bíztak, ő garantálta, hogy nem tudhatja meg a nevüket senki – különben nem tettek volna vallomást.¹⁰⁰ Hogy az alaki fegyelem betartásán túl más indoka is volt-e ennek az öngerjesztő folyamatnak, még nem sejthető, ahogy az sem, miért nem keresett kompromisszumot az ENSZ vezetése: Bang-Jensent nem helyezték át egy másik osztályra, nem adtak neki új feladatot, nem küldték el egy távoli misszióra – lehetett volna sokféle kiút. A sajtó túlnyomó többsége rokonszenvezett a dán alkalmazottal, Hammarskjöld több sajtókonferencián érzékelhető irritációval felelt az ügyet firtató kérdésekre¹⁰¹ – míg a kommunista lapok a bizonyítékok alaptalanságának beismeréseként értelmezték a névsor megsemmisítését, ezzel pedig a jelentés egészét vonták kétségbe.¹⁰² Az ENSZ vezetésének több kommunikét kellett kiadnia az ügyben, rengeteg levelet kellett megválaszolnia; Bang-Jensen elbocsátásának időpontja pedig megegyezett Nagy Imre és társai kivégzésével – gyorsan fiókba kellett tehát tenni a tizenkét oldalas felmondást, átdátumozni és két héttel később kézbesíteni.¹⁰³

Andrew Cordier főtitkár-helyettes – a Bang-Jensennel szembeni eljárás motorja – nyilatkozatban utalt az ENSZ iratkezelésének szigorú szabályaira és garantált biztonságára, amit számára a világszervezet alapítása óta eltelt 12 év

99 Ennek dokumentációját lásd: OSZK Kt. BJI Fond 413. 33. doboz. Cordier szavai szerint az iratok Bang-Jensen gondatlansága („*carelessness and injudiciousness*”) miatt veszítették el értéküket, mivel megbízatása hat hónapja alatt nem gondoskodott megfelelően a biztonságról („*security was not properly preserved by him for the six months of his responsibility*”). Lásd 1958. január 17-i levelét Andersenhez a Dán Nemzeti Levéltárban. RA G. 3/19 Pakke Nr. 1.

100 Az Európai Magyar Tanúk nevében Jankovich István írt levelet az ENSZ főtitkárának, hangsúlyozva, hogy vallomástételük feltétele éppen az ígért és garantált névtelenség volt. (A levelet a zürichi amerikai konzulátus továbbította 1958. január 7-én, USNA 764.00/1-758.) 1958. január 15-én Tibor von Pásztor örömeét fejezte ki, hogy a főtitkár Bang-Jensent bízta meg a lista őrzésével, és utalt egyben a Kádár-kormány bosszúhadjárata. BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Cordier files.

101 Lásd Hammarskjöld 1958. január 21-i sajtókonferenciáját. OSZK Kt. BJI Fond 413. 34. doboz.

102 A magyar külügyi szóvivő, Gyáros László diadalmasan idézi az ENSZ főtitkárát: Bang-Jensen felelőtlen-sége megrendítette a dokumentumok hitelességét. Ami pedig azt jelenti, hogy maga Hammarskjöld is megkérdőjelezi a források érvényességét – mindazt, amire a jelentés következtetései épültek. A magyar külügyi szóvivő 1958. január 25-i nyilatkozatát lásd: BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Cordier files. „*A bizottság törvénytelen működésére jellemző, hogy a szolgálatára rendelt titkársági alkalmazott önkényes eljárását maguk az ENSZ hatóságok voltak kénytelenek megbélyegezni.*” A nyilatkozatot tárgyaló PB-ülés anyagát lásd: MNL OL MSZMP-iratok 288. f. 5/93.

103 A Szenátus jelentését lásd: *The Bang-Jensen Case*, 1961. 87–88. Másolatát lásd a dán külügyi archívumban, Hammarskjöld levelével a dán miniszterelnökhöz, H. C. Hansenhez. RA 119. G. 3/19. Pakke Nr. 1.

története is bizonyított.¹⁰⁴ Ugyanakkor, amikor a vizsgálat dokumentumai, közöttük számos érzékeny irat, így például több „*verbatim record*” különféle külügyi akták mellékleteként került Londonba vagy Washingtonba, illetve titkosszolgálati jelentések kíséretében Budapestre és feltehetően Moszkvába.¹⁰⁵ A Különbizottság titkárságán dolgozó Héderváry Klára pedig szorgalmasan gyűjtötte mindezek alatt is a számára elérhető dokumentumokat, így maradt fenn a jegyzőkönyvek csaknem teljes gyűjteménye és a hangfelvételekből hetvenórányi anyag, továbbá levelezések, adatlapok, utasítások, a jelentés fejezeteinek vázlatai, sajtószemlék és számos egyéb irat, ezek száma az évek során 8633-ra rúgott.¹⁰⁶ A már említett Ita Pasztor pedig, amikor azt a feladatot kapta, hogy iratmegsemmisítőbe küldje a vizsgálat során keletkezett, már szükségtelen iratokat, üzent az Amerikai Magyar Alapítvány elnökének,¹⁰⁷ hogy egy megfelelő méretű autóval jöjjenek a világszervezet hulladékkezelő udvarába, ahonnan elszállították az ugyancsak tetemes mennyiségű dokumentumot. Felbecsülhetetlen szolgálatot tettek ezzel a múlt kutatóinak – és egyben pontosan demonstrálták, hogy milyen könnyű volt a hozzáférés ezekhez az iratokhoz, és a világszervezet épületéből való kijuttatásuk sem okozott gondot.

De nemcsak a lezárt vizsgálat iratai kerültek illetékes és illetéktelen kezekbe, de olyanok is, amelyek folyamatosan tájékoztatták a világszervezetet a nemegyszer drámaian romló magyar helyzetről. Hiszen az ENSZ napirenden tartotta a „magyar ügyet”, és az 1957-es határozat „további jelentések” publikálását írta elő.¹⁰⁸ Volt miről írni: az ígért amnesztia helyett megtorlás, a konszolidáció nevében boszszú, az ENSZ-határozatok betartása helyett ezek megszegése zajlott. Az otthon maradtak szinte egyetlen reménye a világszervezet figyelme, esetleges beavatkozása lehetett. Ennek jegyében folyamatosan áramlottak a levelek, titokban kicsempészett jelentések, különféle dokumentumok New Yorkba, mind Magyarországról, mind a világ más pontjain élő emigránsoktól, mégpedig olyan mennyiségben, hogy ezeket nem is köröztették az 1957 őszt követően már amúgy is csak formálisan létező Különbizottság tagjai között, hanem egy listát bocsátottak a rendelkezésük-

104 A tárgyalás teljes anyagát és benne Cordier nyilatkozatát lásd: OSZK Kt. BJI Fond 413. 34. doboz. UN Administrative Tribunal, 15th Panel Session, 1958 November 20. Case No. 80. Bang-Jensen, Applicant.

105 Noha erre még pozitív bizonyíték nincs, feltételezhető, hogy a „tanácsadó elvtársak” – vagyis a szovjet kollégák – mindenről értesültek, sok dokumentumon egy „T” betűjel utal rájuk, illetve a javaslat az irat fordítására.

106 Az irategységek pontos számát a Héderváry-iratok digitalizálását végző Open Society Archive adatbázisa alapján közlöm. (Ezek nem tartalmazzák a sokáig Héderváry Klára brüsszeli lakásán őrzött, majd a pécsi Csorba Győző Könyvtárba került tizenöt doboznyi iratot, amelyet 2016 áprilisában áttanulmányozhattam. A lehetőséget köszönöm Miszler Tamásnak, a könyvtár igazgatójának és Füzes Barnabásnak.)

107 Az alapító Molnár Ágoston személyes közlése (1993. július 1.), amit megerősített Ita Pasztor visszaemlékezése. Az iratokat 2014-ben áttekintette Deák Nóra, majd magam is belepillantottam a tetemes mennyiségű dokumentumba a New Brunswick-i Amerikai Magyar Alapítvány (AHF) levéltárában 2015. április 30-án.

108 Az eredeti ENSZ-határozat fogalmazása szerint „*supplemental reports*”.

re, amely különféle „fogadott közlések” tételeire való pusztán utalást tartalmazott.¹⁰⁹ A dokumentum bürokratikus terminológiájából nemigen volt sejtethető, hogy esetleg Nagy Imre vagy éppen Maléter Pál titkos perének előkészítése folyik, újságírókat bocsátottak el, vagy drágult a kenyér. Ezek is irattárba kerültek, iktatva, lényeges a lényegtelenrel keveredve.

Nagy Imre kivégzésének híre azért érte tehát váratlanul a világszervezetet, mert senki ezeket a dokumentumokat alaposan nem olvasta, az egyéb figyelmeztetéseket nem vette komolyan,¹¹⁰ s amikor hirtelen össze kellett hívni a tetszhalott Különbizottságot, hogy elítélje a kivégzést és szembesítse ígéreteivel a Kádár-kormányt, csak komoly nehézségekkel sikerült, s később kiadott jelentésük hosszasan próbálta bizonyítani, mi mindent tett az ENSZ – formálisan, amit tartalmilag elmulasztott.¹¹¹ És talán nem véletlenül.

A pragmatikus közöny – amit a helyzet egészének ismeretében cinizmusnak is nevezhetünk – további tragikus következményekkel járt. A meghurcolt, megálázott, majd kirúgott Bang-Jensen nem adta fel küzdelmét, de amikor végső bizonyosságot ígértek neki az ENSZ-beli szovjet befolyásról, „eltűnt”, és három nap múlva holtan találták rá.¹¹² Hogy halála gyilkosság vagy öngyilkosság volt, még nem tudható. Magyarországon másként szedett újabb áldozatokat a világszervezet vezetőinek közönye: amikor például a tanúvallomást tett Lengyel Alfonz kérésére néhány egykori zárkatársa adatokat gyűjtött az ENSZ részére, ügyetlen, ám lelkes munkálkodásukat „összeesküvésné” kísérték figyelemmel a hatóságok,¹¹³ amelyek ügynököket állítottak rájuk és provokációktól sem riadtak vissza. Összességében négy halálos ítélet következett az ENSZ számára végzett „hazaárulásból”,¹¹⁴

109 A Héderváry-iratok egyik legerjedelmesebb gyűjteménye éppen az úgynevezett „Communications received”.

110 A folyamatosan érkező információk között volt például a budapesti amerikai követség pontos kimutatása a perekről, tételesen felsorolva a vádat, az ítéletet, a fellebbezés státuszát stb. Ugyanilyen híreket továbbított az International Commission of Jurists, amelynek rendszeresen kiadott összesítései is megtalálhatók az iratok között. Mindezek mellett a Magyarországról titokban kiszivárgott információk is pontosan jelezték, mikor szállították át Nagy Imrét vagy Malétert az egyik börtönből a másikba, mikor kezdődött, majd maradt abba a per. Az amerikai magyar emigráció vezetői is jelezték ezeket a drámai fejleményeket, telefonhívásokkal, levelekkel. Az egyik legfontosabb távirat, Heltai Györgytől (Nagy Imre „külgyminiszterétől”) mint „Item 34.” jelent meg egy listán: „Cable dated 6 August 1957, from Mr. George Heltai suggesting the hearing of a witness by the Committee.” BLCU UNA DAG 1.1.1.3. Trevelyan fíles; noha éppen a Maléter-ügyben kereste az ENSZ Különbizottságát Heltai, drámaian fontos új információk közlése érdekében (megszökött Maléter sofőrje és testőre, aki hosszú ideig volt együtt a Nagy Imre-kormány honvédelmi miniszterével).

111 1958. július 14-én „Special Report”-ot adott ki a Különbizottság Nagy Imre és társai kivégzése nyomán.

112 1959. november 25-én találták meg holttestét, de a halál beálltának időpontját nem sikerült egyértelműen megállapítani.

113 Lukács László, Tumbász Ákos és Czermann Alajos kíséreltek meg információkat gyűjteni, majd továbbítani az ENSZ számára. Őket kezdetől figyelte a titkosszolgálat, mivel az emigrációval kapcsolatot tartó hírvivő (és testvére) is ügynök volt: Füzeséry Nagy Csaba, illetve György. Még két ügynököt (László György Béla és Horváth Dezső) vont be a titkosszolgálat az „összeesküvésbe”, amelynek nyomán halálos ítéletek születtek (kettejük esetében az életfogytiglanit kivégzésre változtatták). Ennek iratait lásd: ÁBTLL 3.1.5. 0-1311, továbbá ÁBTLL V-146.247., illetve ÁBTLL 3.1.5. 0-12132, „Laci és társai”.

114 A negyedik elítélt Angyal Józsefné Friedli Valéria ugyancsak tájékoztatta a külföldet a magyarországi eseményekről, hűtlenségért elítélték és kivégezték.

aminek híre egy lista tételeként végezte valamelyik mappában, akárcsak azok az információk, amelyeket korábban eljuttattak New Yorkba, s amiért életükkel fizettek. Mindennek egyedüli haszonélvezői a bosszúálló magyar hatóságok voltak. A világszervezet pedig a megmentés esélye helyett előbb a tanú szerepét választotta, később a szemlélőét, végül, úgy tűnik, a cinkosét.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

ÁBTL

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)

ACS

Archivio Centrale dello Stato (Róma)

AHF

American Hungarian Foundation (New Brunswick)

BLCU

Columbia University, Butler Library (New York)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

NA RFCO

The National Archives – Records of the Foreign and Commonwealth Office (London)

OSZK Kt.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (Budapest)

RA

Rigsarkivet (Koppenhága)

RL

Ráday Levéltár (Budapest)

UNARMS

United Nations – Archives and Records and Management Section (New York)

USNARA

United States National Archives and Records Administration (Washington, D. C.)

2. Kiadott források és szakirodalom

Békés

1996 Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok.* Bp., 1996.

Békés–Kecskés

2006 *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963.* Szerk.: Békés Csaba–Kecskés D. Gusztáv. Bp., 2006.

Bujdosó

2003 Bujdosó Alpár: *299 nap*. Bp., 2003.

Copp–Peck

1961 Copp, DeWitt–Peck, Marshall: *Betrayal at the UN: The Story of Paul Bang-Jensen*. New York, 1961.

Halmosy

1985 *Nemzetközi szerződések, 1945–1982*. Szerk.: Halmosy Dénes. Bp., 1985.

Huss

1965 Huss, Pierre J.: *Red Spies in the UN*. New York, 1965.

Kalugin

1994 Kalugin, Oleg: *The First Directorate: My 32 Years in Intelligence and Espionage against the West*. New York, 1994.

Kecskés

1999 Kecskés D. Gusztáv: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom. Utószó. In: Denis Lefebvre: *A szuezi ügy*. Bp., 1999. 135–148.

2006 Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Titkárság belső feljegyzései az 1956. őszi magyar válásról. In: *Történelmi Szemle*, 48. (2006) 1–2. sz. 171–191.

2010 Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája. Az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 4. sz. 158–168.

Korányi

1989 *Egy népfelkelés dokumentumai, 1956*. Szerk.: Korányi Tamás. Bp., 1989.

Lefebvre

1999 Lefebvre, Denis: *A szuezi ügy*. Bp., 1999.

Lidegaard

1998 Lidegaard, Bo: *Den højeste pris. Povl Bang-Jensen og FN 1955–59*. København, 1998.

2000 Lidegaard, Bo: *A legmagasabb ár. Povl Bang-Jensen és az ENSZ, 1955–1959*. Bp., 2000.

Lie

1954 Lie, Trygve: *In the Cause of Peace: Seven Years with the United Nations*. New York, 1954.

Lipsey

2013 Lipsey, Roger: *Hammarkjöld: A Life*. Ann Arbor, 2013.

Mink

2010 Mink András: A forradalom tanúi az ENSZ-ben. In: *Tanúságtevők az ENSZ előtt – 1957*. Szerk.: Mink András. Bp., 2010. 9–29.

Nagy

2005 Nagy András: *A Bang-Jensen ügy, '56 nyugati ellENSZélben*. Bp., 2005.

Poór–Cseh

1995 Poór Edit–Cseh Gergő Bendegúz: Az ENSZ és Magyarország 1957. In: *Társadalmi Szemle*, 50. (1995) 5. sz. 80–90.

Shevchenko

1985 Shevchenko, Arkady N.: *Breaking with Moscow*. New York, 1985.

Swartz

1988 Swartz, Martin Ben: *A New Look at the 1956 Revolution: Soviet Opportunism, American Acquiescence*. [PhD dissertation, Manuscript.] Tufts University, 1988.

Sz. Kovács

2013 Sz. Kovács Éva: A magyar hírszerzés tevékenysége Ausztriában (1945–1965). In: *Betekintő*, 7. (2013) 2. sz. <http://www.betekinto.hu/en/node/236> (letöltés ideje: 2016. augusztus 7.).

Szabó

1958 Szabó Miklós: *Foglalkozásuk: emigráns*. Bp., 1958.

The Bang-Jensen Case

1961 *The Bang-Jensen Case: Report to the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Eighty-seventh Congress, First session*. Washington, D. C., 1961.

Trahair–Miller

2009 Trahair, Richard C. S.–Miller, Robert: *Encyclopedia of the Cold War Espionage: Spies and Secret Operations*. New York, 2009.

ANDRÁS NAGY

THE SPECIAL COMMITTEE ON THE PROBLEM OF HUNGARY, 1957–1958

BANG-JENSEN'S STRUGGLE WITH EASTERN SPIES AND WESTERN BUREAUCRATS

The article focuses on those Hungarian 1956 refugees who gave testimonies in front of the Special Committee on the Problem of Hungary, established by the United Nations in January 1957 under the direction of Danish diplomat Povl Bang-Jensen to investigate and submit a comprehensive report on the 1956 Hungarian revolution. The Committee was charged to provide the UN with “the fullest and best available information regarding the situation created by the intervention of the Union of Soviet Socialist Republics, through its use of armed force and other means, in the internal affairs of Hungary....” After shortly reviewing the events preceding the formation of the Committee and pointing out both the failures and the achievements of the UN during the crisis, the author examines how this temporary UN body worked until the second half of 1958. New archival evidence casts light on a series of strange episodes occurred to members of the Committee as a result of the hostile activity of the Soviet and Hungarian intelligence. The climate of fear and suspicion around the Hungarian witnesses was worsened by the ambiguous attitude of the UN staff. Pressed by the Soviet Union and its satellite, the UN only gave half-hearted support to the finding activity of the Committee, and left many of its members without adequate protection. The study is based on recently available archival files; the documents and conclusions may be surprising even for those familiar with the history of the Cold War.

„Operation Mercy” – lehetetlenek tűnő küldetés?

Az 1956-os menekültek fogadtatása az Egyesült Államokban

Kik és hogyan kerültek a kétszázezernyi 1956-os magyar menekült közül az Egyesült Államokba, és milyen fogadtatásban részesültek a katonai hadműveletnek is beillő regisztrációs és letelepítési folyamat során? Kik és hogyan segítettek, és milyen tényezők hátráltatták a menekültek fogadását? A II. világháborúban behajózási katonai bázisként használt *Camp Kilmer* (New Jersey államban) szinte pillanatok alatt alakult át ideiglenes menekülttáborrá, úgynevezett befogadóközponttá, és néhány hét elteltével megalakult az Eisenhower elnök által felállított Elnöki Bizottság a Magyar Menekültek Megsegítésére, amelynek feladata a katonaság, az állami és a civil segítség szervezetek, valamint a helyi önkéntesek koordinálása volt. A szervezetségre jellemző volt, hogy 1956 novembere és 1957 áprilisa között közel 32 ezer menekültet fogadtak, regisztráltak és segítettek a letelepedésben, elhelyezkedésben. Közülük 31 225 menekült adatainak feldolgozásával próbálom meg – egy folyamatban lévő kutatási projekt bemutatásán keresztül – rekonstruálni az átmenetnek tekintett körülmények megpróbáltatásait.¹ Az adatok feldolgozása és értékelése fokozatosan, a Camp Kilmerben megfordult menekültek végleges és teljes körű adatbázisának létrehozásával párhuzamosan történik. Terepmunkám során volt alkalmam megismerkedni számos egykori menekülttel, családjukkal, valamint néhány önkéntessel (egy esetben közvetlen leszármazottjával) New Brunswickban (New Jersey állam) és New Yorkban éppúgy, mint a környező településeken.

Emigráció: disszidáltak és/vagy menekültek?

A kibocsátó Magyarország szempontjából az országot elhagyók nagy többsége illegálisan távozott. „1957 májusáig a Belügyminisztérium 12 345 főnek – főként családegyesítés címén – engedélyezte az ország elhagyását, ők tehát törvényesen vándoroltak ki” – írja Lénárt András.² A 2/1957. B. M. sz. rendelet értelmében

1 A kutatási projektet a Fulbright Bizottság, az Amerikai Magyar Alapítvány (New Brunswick, NJ) és a Rutgers University Libraries támogatta. Ezúton szeretném megköszönni Frank Tibor professzornak, akadémikusnak (ELTE), Kovács Ilonának (OSZK), August J. Molnarnak (AHF), James Niessennek (RUL) és Melissa Katko Pepinnek (AHF) munkámhoz nyújtott segítségét.

2 Lénárt, 2011. 104.

1957. február 20-ig be kellett jelenteni azon 15 éves vagy annál idősebb személyek adatait, akik 1956. október 23. után illegálisan külföldre távoztak (vagy eltűntek, illetőleg meghaltak), amiről például a Budapesti Rendőr-főkapitányság hirdetménye alapján is tudomást lehetett szerezni.³ A kijelentőlapok alapján a Statisztikai Hivatal összesen 151 731 külföldre távozott személy adatait dolgozta fel 1957. május 10-ig bezárólag, ám ennek a jelentésnek a tartalmát több mint 30 évig homály fedte, és csak 1991-ben hozták nyilvánosságra teljes terjedelmében.⁴

A végleges – ám továbbra is hozzávetőlegesnek tekintett – statisztikai összesítések azonban a sokak számára csak átmeneti tartózkodást biztosító tranzitországok, vagyis Ausztria és Jugoszlávia hivatalos bevándorlási statisztikáiból, valamint a menekültügyi szervezetek jelentéseiből ismertek. A leghitelesebb nemzetközi forrásoknak az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (*Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM*), illetve az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság (*United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR*) által különböző időpontokban közzétett és eltérő időszakokra vonatkozó jelentései, összesítései tekinthetők.⁵ Egyrészt az okozza a nehézséget a számok pontos meghatározásában, hogy a jelentések, statisztikák különböző időben és céllal készültek, az ICEM jelentése – amelyre például Puskás Julianna támaszkodik⁶ – 1957. december 31-i összesítésű, míg a Lénárt által használt UNHCR-jelentés 1960 júniusáig tartalmaz adatokat.⁷ Másfelől az ide-oda vándorlások, a tovább- és visszavándorlás követése, valamint a dokumentumok és a nyilvántartások hiányosságai, hozzáférhetőségének korlátai miatt eleve lehetetlen pontos számok megadása. A Központi Statisztikai Hivatal összesítéséből például teljesen hiányoznak a 15 évesnél fiatalabb korúak adatai. Ezeknek a statisztikáknak az összehasonlítását és elemzését már többen elvégezték,⁸ célom azoknak a menekülteknek a vizsgálata, akiket az Egyesült Államok fogadott be. Ahogyan a Magyarországot elhagyó összes menekülthez vonatkozó statisztikai összesítésekben is nehéz eligazodni, az Egyesült Államokba került és ott letelepedett ötvenhatos emigránsok összlétszámát sem könnyebb megállapítani. A rendelkezésre álló különböző nemzetközi és amerikai kimutatásokra és forrásokra támaszkodva lehet megkísérelni a véglegesnek tekinthető létszámot meghatározni, valamint a menekültek befogadásának menetét áttekinteni.

Mind az ICEM, mind az UNHCR részére készültek időszaki jelentések, amelyekből nyomon követhető a továbbvándorlás, az áttelepülés üteme. Valamegyest érzékelhető a dokumentumokból a bevándorlási, menekültügyi szabályozásra vonatkozó kapkodás, ugyanakkor a kezdeti segélyezési és logisztikai nehézségek gyors áthidalására tett erőfeszítések is. Míg az ICEM jelentése szerint 1957. decem-

3 A Budapesti Rendőr-főkapitányság hirdetménye, 1957. február 11. Lásd: http://www.mek.oszk.hu/04000/04056/html/plakat/pdf/plakat1956_0308.pdf címen (a letöltés ideje: 2016. augusztus 1.)

4 *KSH-jelentés*, 1991.

5 ICEM-jelentés, 1957; ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Statisztikai Iroda jelentése. Vö. Lénárt, 2011. 104–105.

6 Puskás, 1985.

7 Hidas, 2010. 233. nyomán közli Lénárt, 2011. 104–105.

8 Lásd például: Lénárt, 2011; Habclicsek–Illés, 2007.

ber 31-ig 35 026 menekült érkezett az Egyesült Államokba (a 172 732 összes menekült 20%-a),⁹ addig az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság időközbeni jelentése alapján 1959 júniusáig 40 650 fő (ez 23%-a az összes regisztrált 176 409 menekültnek).¹⁰ A legteljesebbnek mondható UNHCR-jelentés szerint, amely az 1960. június 30-i állapotot tükrözi, figyelembe véve a továbbvándorlást más országba és a visszavándorlást Magyarországra, valamint a természetes szaporulatot is, 44 070 azoknak a menekülteknek a száma, akik az Egyesült Államokba vándoroltak ki a forradalom leverése után. Ez a jelentés az európai (64 180 fő) és a tengerentúli országokban letelepedett menekültek (110 440 fő) összlétszámát 174 620 főben adja meg, tehát az Egyesült Államokba kicsivel több mint 25%-uk emigrált.¹¹

Abban tehát minden forrás és szakirodalom egyetért, hogy a 37 befogadó ország közül abszolút értékben a legtöbb ötvenhatos menekültet az Egyesült Államok fogadta be. Viszont a korabeli népességhez képest a legnagyobb befogadónak Kanada bizonyult (0,25%), míg az Egyesült Államok esetében ez az arány mindössze 0,029% volt.¹² Az általam vizsgált minta a Camp Kilmerben regisztrált 31 225 menekültről a teljesnek vélt vagy tekinthető befogadott létszámnak mintegy a 70%-a. S ha ezek a kimutatások nagyságrendileg nem is változtatják meg, ám kiegészít(het)ik és pontosít(hat)ják tudásunkat erről a témáról. Érdekes és tanulságos lehet például összehasonlítani a teljes menekültszámra vonatkozó egyes mutatókat az Egyesült Államokba került menekültekével.

A Magyarországot illegálisan elhagyókat megbélyegezték (disszidáltakként említették), vagyonukat, lakásukat lefoglalták, elkobozták, beszélni róluk a családban és a szélesebb társadalomban sokáig tabunak számított. Ugyanakkor a tranzit- és befogadó államok a politikai menekülteket szabadságharcosként, hősként fogadták – eleinte tárt karokkal –, átmeneti menekülttáborokban kaptak elhelyezést, és letelepedésükhöz vagy továbbvándorlásukhoz segítséget magánszemélyektől adománygyűjtések formájában éppúgy, mint segélyszervezetektől, egyházi közösségektől és önkéntes segítőtől.

A küldetéssel felérő feladat már-már lehetetlennek látszott a két szomszédos tranzitország és az ENSZ többi országa részére, mivel a II. világháborút követően Európában a menekülthelyzet éveken keresztül megoldatlan maradt, a menekülttáborok még mindig tele voltak hontalanokkal, akikre a *displaced person*, röviden a *dípi* elnevezést, illetve a DP rövidítést alkalmazták. Ausztriában például még 114 ezer hontalan tartózkodott, amikor 1956 őszén Magyarországról elindult a menekültek áradata.¹³ 200 ezer újabb menekültről kellett gondoskodni néhány hónap leforgása alatt. Sokan közülük a tengerentúlra szerettek volna kivándorolni, ám az akkor érvényben lévő szigorú bevándorlási kvóták miatt erre kevés lehetőség mutatkozott addig, amíg az Egyesült Államok az első lépést meg nem tette a kapunyitásra – de

---

9 Puskás, 1985. 249.

10 Eredeti forrás: UNHCR Progress Report to General Assembly, 14 September 1959. Közli: Colville, 2006. 4–23.

11 Lénárt, 2011. 104–105.; Hidas, 2010. 233.

12 Az 1950-es népszámlálási adatok alapján az összlakosság az Egyesült Államokban 151 325 798 fő volt.

13 Puskás, 1996. 91.

még mindig alapos kontroll alatt. Az 1948. július 1-jén életbe lépett sürgősségi törvény, az úgynevezett *Displaced Persons Act*, a hontalan személyek befogadásáról szóló törvény a következő két évben 205 ezer hontalan és menekült bevándorlását tette lehetővé a „kvótakeretek előzetes megterhelésével”.¹⁴ Két évvel meghosszabbították, és több mint duplájára emelték a kvótát, majd 1952-ben átfogó szabályozásra került sor az *Immigration and Nationality Act (McCarran-Walter Act)*, vagyis a bevándorlási és állampolgársági törvény megalkotásával. Ez a törvény fenntartotta ugyan a kvótarendszert, de egyszerűsítette is kiszámítását.

Tekintsük át röviden, hogy miként változott a bevándorlási kvóta Magyarországon esetében,¹⁵ és miért is volt szükség a bevándorlási szigor enyhítésére az adott körülmények között. A legszigorúbbnak számító 1924-es *Immigration Act (Johnson-Reed Act)*, vagyis a bevándorlási (kvóta) törvény szerint a magyar származású bevándorlók részére 473-ban állapították meg a kiadható vízumok számát. Az 1872. sz. elnöki proklamáció 1929-ben bevezette a nemzetiségi arányt, amelynek alapján majdnem duplájára, 869-re nőtt a kvóta. Nagyságrendileg ugyanez a szám (865) maradt érvényben az 1952-es törvény hatályba lépésével. Az USA bevándorlási statisztikái szerint Magyarországról 15 827-en érkeztek az 1948. évi *Displaced Persons Act* alapján, és 9659 magyarországi személy bevándorlását tette lehetővé az 1952-es törvénynek a *refugee*-kre (menekültekre) vonatkozó *parole* (ideiglenes bevándorlási engedély) feltétele.¹⁶

Harry Truman, az Egyesült Államok elnöke 1952-ben több alkalommal is felszólította a Kongresszust a menekülthelyzet kezelésére, hangsúlyozva a menekültek és hontalanok részére nyújtandó segély fontosságát. Ám nemcsak ő tartotta fontosnak, hogy a kelet-európai menekültek előtt megnyissák a kapukat. John Foster Dulles frissen megválasztott külügyminiszterként első nyilvános szereplésekor, 1953. január 27-én így fogalmazott: „*Mindazoknak, akik kommunista szolgálat alatt szenvednek (...), azt üzenjük: számíthatnak ránk.*”¹⁷ Ez az idézet azonban akár Eisenhower elnöktől is származhatott, amint azt Andor C. Klay, azaz Sziklay Andor magyar származású amerikai diplomata, az *Office of Strategic Services* (a CIA elődjének) munkatársa és az 1956-os forradalom idején a Külügyminisztérium Magyar Osztályának vezetője visszaemlékezéseiben olvashatjuk: John Dulles „sugallatára jelentette ki »Ike« [Dwight D. Eisenhower] a választási kampány során, hogy *To all who suffer under Communist slavery, we say: you can count on us!* (Mindenkinek, aki kommunista szolgálat alatt szenved, ezt üzenjük: számíthatnak ránk!).”¹⁸ Mint utóbb bebizonyosodott, az „üzenet” alatt ők is és az érintettek is más-mást érthettek.

14 Puskás, 1985. 240.

15 *Statistical Abstracts*, 1960. 89–91.

16 Puskás, 1985. 243.

17 Brown, 2015. 90. „*To all those suffering under Communist slavery (...) let us say: you can count on us.*”

18 Klay, 1993. 168.

Amerikai menekülttörvények

A Nyugat-Európában még mindig fennálló menekültválság enyhítésére és a hidegháborús hangulatban a kommunizmus terjedésétől való félelem hatására az 1950-es években újabb ideiglenes törvényekre volt szükség, hogy elősegítsék a menekültek befogadását. Az 1953. augusztus 7-én hatályba lépett *Refugee Relief Act* (menekültsegélyezési törvény) 214 ezer különleges, kvótán kívüli vízum kiadását engedélyezte 1956 végéig főleg olasz, német, görög, holland menekültek, valamint kommunista jellegű országok „szökevényei” számára. Végül összesen 38 ezer magyar ötvenhatos menekültet fogadott be az Egyesült Államok, 6130 személyt az 1953. évi *Refugee Relief Act* alapján még felhasználható kvótán kívüli vízumokkal, a többiek pedig ideiglenes bevándorlási engedéllyel (*parole*), amire az 1952. évi *Immigration and Nationality Act* nyújtott lehetőséget.¹⁹

Ahogy a menekültek száma napról napra ijesztő sebességgel nőtt az ausztriai menekülttáborokban és ideiglenes szállásokon, az amerikai diplomácia és törvénykezés is gyors egymásutánban intézkedéseket léptetett életbe. 1956. november 8-án az Egyesült Államok jóváhagyta 6200 magyar menekült befogadását a *Refugee Relief Act* fel nem használt vízumainak terhére, majd december 1-jén 21 500-ra emelték ezt a számot. A többiek pedig az 1952-es *Immigration and Nationality Act* erre vonatkozó kitétele alapján juthattak be az Egyesült Államokba: „A főügyész²⁰ saját hatáskörben ideiglenes bevándorlási engedélyt (*parole*) adhat feltételes jelleggel a benyújtott bevándorlási kérelmező részére az általa vészhelyzetnek vagy szigorúan közérdeknek ítélt esetekben.”²¹ Guy E. Coriden, aki a CIA-nak dolgozott és 1958-ban beszámolót készített a magyar menekültekről, felhívva benne a figyelmet a kezdeti időszak kaotikus jellegére is, megállapította: „Csak 6500-an feleltek meg bármilyen rendelkezésre álló bevándorlási kvótának. A többiek az igazságügy-miniszter diszkrecionális jogköre révén nyertek bebocsátást, a szabályokat pedig többször is lefektették és megváltoztatták. Sőt a művelet első napjaiban a módszereket és eljárásokat számos alkalommal továbbfejlesztették, elhagyták, majd újra visszaállították.”²²

A nem sokkal előbb újraválasztott Eisenhower elnök 1957. január 31-én a bevándorlásról szóló üzenetében sürgette a Kongresszust az átmeneti jellegű szükségintézkedések átgondolására és a végleges megoldás meghozására. Így kezdte beszédét: „A szabad világ tekintete Magyarországra szegeződött az elmúlt két és fél hónapban. Férfiak, nők és gyermekek ezrei menekültek el otthonaikból a kommunista elnyomás elől. Olyan országokban kérnek menedéket, amelyek szabadok. A kommunista zsarnoksággal szembeni fellépésük bizonyíték a világban egyre növekvő ellenállásra. Helyünk a világ vezetésében megkívánja, hogy a szabad világ többi nemzetével együttműködve menedéket nyújtsunk.” Majd a továbbiakban így folytatta az

---

19 Puskás, 1993. 167. részletesen ismerteti a bevándorlási törvények a vonatkozó részleteit. Az említett törvény elérhető a http://www.fairus.org/facts/us_laws címen (a letöltés ideje: 2016. április 17.).

20 Az eredeti szövegben *Attorney General* szerepel, aki az Egyesült Államok kormányának tagja, az Igazságügyi Minisztérium vezetője, funkcióját tekintve tehát igazságügyi miniszter.

21 RRP, 1957. 48–49.

22 Kecskés, 2016. 4. A teljes dokumentumot Péterfi András fordításában közli.

addig meghozott kényszerintézkedésekre utalva: „A legtöbb menekültet eddig ideiglenesen, szükséghelyzetre hivatkozva engedték be az Egyesült Államokba. Lehetnek olyanok köztük, akik végül máshol szeretnének letelepedni. De sokan közülük végleg az Egyesült Államokban kívánnak majd maradni. Próbaidejű (parole) státuszuk miatt azonban nem szerezhetnek állandó tartózkodási engedélyt vagy állampolgárságot. Azt gondolom, meg kellene adni ezt a lehetőséget egy olyan törvény alapján, amely kezeli a jelenlegi menekültproblémát és egy jövőbeli vészhelyzetet, amivel a szabad világ bármikor szembesülhet.”²³

Eisenhower javaslata azonban felemás volt, hiszen olyan törvény megalkotását sürgette, amely felhatalmazza őt, hogy belátása szerint járhatson el, engedélyezze a Kongresszus a főügyésznek (igazságügyi miniszternek), hogy az elnök által megszabott feltételek mellett ideiglenesen *parole*-t adhasson az USA-ba való belépésre azoknak a menekülteknek, akiket a külügyminiszter válogat ki, akik a kommunista üldözés és rémuralom elől szöktek el vagy a jövőben el fognak szökni.²⁴ Az 1957. szeptember 11-én elfogadott törvény, amelyet *Refugee-Escapee Act*nek (menekült-szökevény törvénynek) is szoktak nevezni, menekültstátuszt biztosított a kommunista elnyomás elől, valamint a közel-keleti országokból menekülőknél, így további mintegy 29 ezer magyar, koreai, jugoszláv és kínai személynek. Utóbbiak nemzetiség szerinti pontosítása azonban még további kutatást igényel, valószínűsíthető, hogy a már korábban hivatkozott 1960-as UNHCR statisztikai összesítésben szereplő 6000 főnyi többlet a befogadott magyar menekültek összlétszámában ennek tudható be.²⁵ Ezeknek a sürgőstörvényeknek a legnagyobb jelentősége talán abban rejlett, hogy menedéket kérő bevándorlók ilyen tömeges beengedésére korábban nem volt példa. Az 1958. július 25-én hozott törvény tette azt lehetővé, hogy két év letelte után az átmeneti státusz megváltozzon, az ideiglenes tartózkodási engedély állandó tartózkodásra változhasson.

Mi motivál(hat)ta az Egyesült Államok vezetőit arra, hogy az érvényben lévő bevándorlási törvény kötöttségei ellenére lényegesen megemelték a magyarok bevándorlási kvótáját és felgyorsították befogadásukat? A nemzetközi és a hazai közvélemény csalódott volt a közvetlen amerikai katonai segítségnyújtás vagy legalábbis megfigyelői szerep elérésének elmaradása miatt, s ezért igyekeztek nyomást gyakorolni a döntéshozókra, hogy legalább minél többen kapják meg az ideiglenes menekültstátuszt. A döntések hátterében állhatott az a szándék is, hogy információszerezésre használják fel a menekültek beszámolóit.²⁶

Már az 1948-as *Displaced Persons Act* is előírta, hogy a hontalannak (DP) rendelkeznie kell egy amerikai támogatóval, akitől biztosítékot, illetve ígéretet kért a törvény arra vonatkozóan, hogy a pártfogásába vett személynek és családjának lakást és alkalmazást biztosít, ez azonban inkább morális, mint jogi kötelezettség-

23 *Special Message to the Congress*, 1957.

24 Puskás, 1996. 94.

25 Ezt erősítette meg Novák Ferenc szóbeli közlése 2015. szeptember 25-én, amelyért köszönettel tartozom.

26 Kecskés, 2016.

vállalás volt.²⁷ Az ötvenhatos menekültek esetében is szükség volt ilyen *affidavit* támogatásra (eskü alatti írásbeli nyilatkozat), amelyet családtag vagy szponzorszervezet, például valamelyik egyházi felekezet állít(hat)ott ki. Már Ausztriában kialakult egy hallgatólagos megállapodás, hogy melyik önkéntes segélyszervezet milyen felekezetű menekültek csoportjáért vállal felelősséget, bár szükség esetén mindegyik ügynökség befogadott ettől eltérő vallási meggyőződésű menekülteket is.²⁸

Az ügyintézés, bár bizonyos szempontból itt is nehézkesen haladt, a szponzorációs adminisztrációt tekintve gyorsított ütemű volt a korábbi menekültsegélyezési törvény előírásaihoz képest: itt nem álltak rendelkezésre részletes, fényképes dossziék egy-egy menekültről, amely már a szponzorra vonatkozó információt is tartalmazta jóval a megérkezés előtt. A magyar menekültek „anyaga” mindössze egy rövid interjúkivonatból és a menekülttáborban kiállított egyszerűsített „biztosítékból” állt, amelyet valamelyik felekezet vállalt. Az egyházi és önkéntes szervezetek pedig cserébe ígéretet tettek a kormánynak, hogy minden tőlük telhetőt megtesznek a menekült elhelyezése érdekében.²⁹

Az Operation Mercy³⁰ krónikája

A befogadó ország – ez esetben az Amerikai Egyesült Államok – szempontjából vizsgálva az eseményeket, az 1956-os elnökválasztás napján, november 6-án, kedden a második, végzetesnek bizonyult szovjet katonai beavatkozás Magyarországon már megtörtént. Az országot elhagyók száma október utolsó hetében és november első napjaiban (november 1–3-án naponta 400–600 fő) fokozatosan nőtt, a menekülési hullám a szovjet invázió után viszont hirtelen magasra csapott. November 4-én már körülbelül hétezer lépték át Magyarország határát. November 5. és 9. között naponta 1000–1100-an hagyták el hazájukat, majd november 21-re a távozók száma elérte a napi 4600 főt.³¹

November 8-án az újraválasztott Eisenhower elnök bejelentésében ötezer menekült gyorsított befogadását kezdeményezte: *„Lelkesítő az a gyorsaság, amellyel a szabad nemzetek kinyitották a kapukat a zsarnokságból menekülők részére. Nemzetünknek is részt kell vennie ebben a humanitárius erőfeszítésben. Ezért utasítottam a menekültsegélyezési törvény végrehajtóját, hogy legalább ötezer magyar menekült bevándorlását tegyék lehetővé olyan gyorsan, ahogy lehet. Szükséges hozzá a kiváló önkéntes ügynökségek és segélyszervezetek, az állami és helyi önkormányzatok, valamint magánszemélyek aktív segítségnyújtása...”*³²

---

27 Puskás, 1993. 164.

28 RRP, 1957. 49.

29 Uo. 53.

30 Magyar megfelelőjére a szakirodalomban eddig két változatot találtam: Puskás Julianna (1996) Könyörület hadműveletnek fordította, míg Kecskés D. Gusztáv (2016) Irgalom műveletként használja.

31 Puskás, 1996. 85.

32 Eisenhower, 1956.

Rövid időn belül mintegy 6200–6500 vízum gyorsított engedélyezése vált lehetővé a menekültek részére.³³ Hamarosan pedig arról is döntés született, hogy az inaktív státuszú Camp Kilmer, a New Jersey államban található II. világháborús behajózási katonai bázist a menekültek befogadóközpontjává alakítják át, ahová a hajó- vagy repülőút után rövid buszozást követően megérkeztek a menekültek, és ahol regisztrálták őket. Hogyhogya nem Ellis Islanden, a mindenki által jól ismert Bevándorlási Hivatalban zajlott a fogadásuk? A több mint 12 millió emigráns ellenőrzésére szolgáló állomás, amely 1892 és 1954 között üzemelt, ekkorra ugyanis már bezárt. Vajon miért éppen Camp Kilmerre esett a választás, merül fel a kérdés. A szempontok között szerepelt egyrészt az, hogy a segélyszervezetek központjai a közeli New Yorkban találhatóak, másrészt pedig az, hogy az 1573 hektáron fekvő és összesen 1230 épületből álló, viszonylag jó állapotban lévő katonai létesítményt, amely 1955 óta üresen állt, kevés ráfordítással napok alatt be lehetett üzemelni. Az is mindenképpen javára szólt, hogy közel helyezkedett el mind tengeri (*Port of New York*), mind légi (*Maguire Air Force Base*) katonai szállítási útvonalhoz. És talán az is szerepet játszott, hogy jelentős számú magyar közösség élt a közeli New Brunswick, NJ településen, bár annak nincs írásos nyoma, hogy ezt a döntéskor figyelembe vették.

Azonnal megkezdődött a helyi önkéntesek toborzása és a segélyek gyűjtése, a hadsereg pedig megtette az előkészületeket a menekültek fogadására és regisztrálására: a Camp Kilmer pár nap leforgása alatt *Joyce Kilmer Reception Center*, azaz befogadóközpont lett, bár a sajtó – legalábbis az első időkben – kíméletlenül bírálta a mostoha tábori körülményeket és a menekültekkel szembeni eljárást. Az egyik újságcikk szerint például a választás egyenesen „baklövés” volt, és a névváltoztatás ellenére a katonás fogadtatás sokkoló hatású volt az egyébként is kimerült menekülők számára, akik úgy érezhették, hogy csöbörből vödörbe estek: *„Ez a katonaság hadművelete attól a pillanattól fogva, hogy a repülőgép landol, úgyhogya a menekültek számára a legelső benyomás az amerikai életről, hogy mindenütt egyenruhák és szabályozások uralkodnak. A menekülteket katonai buszok viszik Kilmer elkerített barakkjaihoz, ahol a katonai rendőrség őrökdi. A lakórészek olyan primitívek, mint a II. világháborús menekülttáborok Európában – számozott barakkok...”*³⁴

Pár nappal később egy másik újságíró így bírálta a tábori viszonyokat: *„A hadsereg keményen igyekszik, hogy a legvonzóbb arcát mutassa a magyar menekülteknek ebben a sivar fogadóközpontban. Ám még mindig nincs »Isten hozta« felirat a szögesdrót kerítéssel megfejelt kapunál, amelyet már 627-en átléptek a kommunista terror áldozatai közül. (...) A menekültügy minden résztvevője – a kritikára érzékenyen reagálva – egyszerűsítette és felgyorsította a menekültek »feldolgozását«, ami az elmondottak alapján menekültenként nem több mint 55 perc. Ám attól az még »feldolgozás« marad, ami hemzseg a bürokrácia eszköztáratól: kérdőívek, pecsétek, ujjlenyomatvételek, igazolványkép, laminált személyazonosító igazolvány.»*³⁵

33 A forrásokban ez az említett két létszám jelenik meg, például RRP, 1957; Coriden (közli: Kecskés, 2016); Puskás, 1996.

34 *The Blunder*, 1956. 32M. Forrás: RUSCUA Tracy Voorhees Papers Hungarian Refugee Relief Files Boxes K, L. Idézi: Sós, 2006. 83.

35 Salisbury, 1956. 1. Forrás: RUSCUA Tracy Voorhees Papers Hungarian Refugee Relief Files Boxes K, L.

S hogy mikor érkeztek az első menekültek? A sajtóban megjelent tudósítások szerint – és aztán ezt vette alapul később minden történész, aki a téma kutatója – az első 60 fős csoport 1956. november 21-én érkezett, még épp időben a hálaadásnap vacsorára. Annak a regisztrációs nyilvántartásnak a tanúsága szerint viszont, amelyet az Amerikai Magyar Alapítvány levéltárában sikerült feldolgoznom, már november 10-én regisztrálták 66 fő érkezését.³⁶ Valószínűsíthető, hogy ők nem az ötvenhatos menekültek csoportjához tartoztak, hanem „dípís” hontalanok lehetnek, de ennek megállapítása feltétlenül az adatok alaposabb vizsgálatát igényli. Az első Menekült Státuszjelentés szerint pedig, amely november 24-én készült, már 200 menekült érkezett addig a napig.³⁷

A Church World Service (Egyházak Világszolgálata) így számolt be arról, hogy milyen fejtelenség jellemezte kezdetben a menekültek fogadását: *„Sem a kormányzat, sem az önkéntes ügynökségek nem voltak az elején felkészülve arra, ami történni fog. A művelet irama, az emberek puszta mennyisége, néhol a túlszervezettség, máshol pedig az összehangoltság és az elegendő személyzet hiánya, az amerikaiak részéről megmutatkozó példátlan segíteni akarás, a menekültek ezreinek nyugtalansága, akiknek idejük sem volt felocsúdni hányattatásaikból, a nyelvi akadály – mindezen tényezők hatványozottan zűrzavart keltenek, és felnagyították és megbonyolították a feladatot.”*³⁸ Az első napok szervezetlenségére jellemző, ahogy folytatódik a leírás: *„Sikerült szerezni néhány írógépet, némi irodaszert, székeket, egy asztalt, egy szedett-vedett feliratot. Szánalmas volt az irodahelyiség, a telefon-összeköttetés, a látogatók ellenőrzése a táborban. Összezavart menekültek, támogatók, katonák, önkéntesek hemzsegték a segítség-szervezetek részére fenntartott barakkokban, veszélyeztetve ezzel az interjúk lebonyolítását, a nyilvántartás és statisztikák vezetését, a New York-i irodával elengedhetetlen együttműködést.”* Eleinte nagyobb volt a személyzet létszáma, mint az érkező menekülteké. Ez azonban hamarosan gyökeresen megváltozott.

A hadsereggel szembeni kezdeti kritikák miatt és az eljárás kaotikus jellegének megszüntetésére Eisenhower elnök november 28-án felkérte Tracy S. Voorhees New York-i jogászt, hogy tekintse át a teljes segélyezési, regisztrációs és letelepítési erőfeszítéseket, és dolgozzon ki egy programot a különböző kormányzati, egészségügyi, szponzor- és önkéntes jóléti segélyszervezet és ügynökség tevékenységének összehangolására. Ennek eredményeként jött létre 1956. december 12-én a Magyar Menekültsegélyezési Elnöki Bizottság (*President's Committee for Hungarian Refugee Relief*), melynek vezetésével Voorheest bízta meg az elnök. Áttekinthetőbb lett a szervezeti felépítés, illetve gördülékenyebb az elhelyezési és regisztrációs folyamat. Olyan „apró” jelei is mutatkoztak a változásnak, mint a bejárat fölött kifeszített kétnyelvű üdvözlő felirat – *Isten hozta Amerikában* és *Welcome to America* – vagy pedig az elnök üdvözlő levele, amely biztosította a menekülteket Amerika és az amerikaiak vendégszeretetéről. A *„Kedves Barátaim Magyarországról!”* megszólítással kezdődő levél bár udvarias fogadtatást sugall, ám némileg a mene-

---

36 AHF ARCH. 264. Camp Kilmer cédulák.

37 Refugee Status Report. In: *Manual*, 1957. K-2. Forrás: RUSCUA.

38 RRP, 1957. 51.

kültekre váró nehézségekre is rávilágít: „Elsőre talán idegennek tűnik majd Nektek az országunk és a törvényeink. Néhány elengedhetetlen formáság talán kisebb kényelmetlenséget okoz majd abban, hogy csatlakozzatok a mi életünkhöz, de kérek Benneteket, gondolatok mindig arra, hogy a formaságok mögött mi lakik a szívünkben – őszinte vágy, hogy megszoríthassuk a kezeteiket, hogy kölcsönös megértésre jussunk, és hogy jó barátok és jó szomszédok legyünk...”³⁹

Az Operation Mercy a számok tükrében

A menekültek letelepítését szolgáló, már-már katonai hadműveletnek beillő akció hivatalosan 1956. november 16. és 1957. március 11. között zajlott: a menekültek túlnyomó többsége ebben az időszakban került ide. Az utolsó, 50 fős menekültcsoport 1957. április 27-én érkezett, és május 9-én hagyta el a tábort. Az első csapat szállító hajó utasait, akik a *General Le Roy Eltinge* fedélzetén 1956. december 31-én futottak be a New York-i kikötőbe, személyesen Tracy Voorhees elnöki megbízott köszöntötte. A menekültek szállítását a Katonai Légiszállítási Szolgálat (MATS) 214 járata, a Katonai Tengeri Szállítási Szolgálat (MSTS) öt óceánjárója és az Európai Migráció Kormányközi Bizottságának (ICEM) 133 charterjárata bonyolította.⁴⁰

A menekültek regisztrálásában és elhelyezésében oroszánrészt vállaló 22 civil és egyházi önkéntes segélyszervezet közül a Nemzeti Katolikus Jóléti Konferencia, az Egyházak Világszolgálata és az Egyesült Zsidó Bevándorlási Segélyezési Társaság voltak a legfontosabbak a regisztrációs cédlák tanúsága szerint (1. táblázat). A táblázatban szereplő statisztikai összesítés az 1956. november 21. és 1957. április 30. közötti időszakra vonatkozik, és a menekültek felekezeti megoszlásán alapuló arányokat tükrözi.⁴¹ A nemek szerinti megoszlást vizsgálva az eltávoztak 66,3%-a férfi, 33,7%-a nő,⁴² míg az általam vizsgált 31 225 fős mintában eltolódás mutatkozik a nők irányába: 36,7%, a férfiak aránya pedig 63,3%.

1. táblázat

A menekültek regisztrálásában és elhelyezésében szerepet vállaló szervezetek

Szervezet	Arány (%)
National Catholic Welfare Conference/Council (NCWC, Nemzeti Katolikus Jóléti Konferencia)	58
Church World Service (CWS, Egyházak Világszolgálata)	18
(United) Hebrew Immigration Aid Society (IU)HIAS, Egyesült Zsidó Bevándorlási Segélyezési Társaság)	12
Lutheran Refugee Service (LRH, Evangélikus Menekült Szolgálat)	4,5
International Rescue Committee (IRC, Nemzetközi Megmentési Bizottság)	4,5
Egyéb*	3

* Az egyéb kategóriába tartozó, említést érdemlő további ügynökségek a következők voltak: *Independent Fathers* (jezsuiták), *Tolstoy Foundation* (Tolsztoj Alapítvány), *United Ukrainian-American Relief Committee* (Egyesült Ukrán-Amerikai Segély Bizottság).

39 A levél teljes szövegét idézi: Sós, 2005. 87–88.

40 Kecskés, 2016. 3.

41 RRP, 1957. 56.

42 Puskás, 1996. 86.

A ténszerűséghez hozzátartozik, hogy nem minden menekült érkezett Camp Kilmerbe. Tekintsük át röviden, hogy kik, mikor és hová érkez(het)tek a közel 32 ezer menekültön kívül.

1. Amint azt egy újságcikk hírül adta, 73 menekült érkezett Milwaukee városába (Wisconsin állam) 1956. november 23-án, pénteken egy *Flying Tiger* típusú repülőgép fedélzetén. Őket nem a hadsereg, hanem egyházi és társadalmi szervezetek képviselői fogadták, és öt napon belül rokonokat, lakást és munkát is sikerült találniuk. Ugyanezt erősítette meg egy egykori menekült is, aki feleségével – emlékei szerint 78-80 további menekült társaságában – érkezett repülővel Bécsből, és a rossz időjárási viszonyok miatt egy éjszakát Newfoundlandon kellett tölteniük, ezért lemaradtak a hálaadásról. Tudomása szerint a második gép volt az övék, amely elhagyta Ausztriát, a másik a New Yorkba érkező járat volt. Az ő szponzoruk a milwaukee-i római katolikus közösség volt.⁴³

2. 1957. május 1-jétől a brooklyni St. George Hotel volt a menekültprogram főhadiszállása, ahol a 75 ott tartózkodó menekülthöz csatlakozott az a 25 fő, akik május 9-én társaikkal – összesen 33-an – utolsóként hagyták el a Joyce Kilmer Befogadóközpontot.

3. A Joyce Kilmer Befogadóközpont bezárása (1957. május 9.) után nagyszámúrendileg még körülbelül 12 ezer magyar menekült érkezett az Egyesült Államokba, amennyiben az 1960. júniusi UNHCR-jelentést vesszük alapul. A *Church World Service* (Egyházak Világszolgálata) például 1957. június 18-ig két menekültről tudott, akik Jugoszláviából érkeztek, és a szervezet munkatársat küldött az ottani 9949 menekült elhelyezésének megoldására.⁴⁴

Segítségnyújtás helyi szinten

Míg a világpolitika résztvevői a szuezi válsággal és az amerikai elnökválasztással voltak elfoglalva, az ENSZ Közgyűlése pedig betarthatatlan, bár kétségkívül elítélő határozatokat hozott a szovjet beavatkozás ellen, a világsajtó címlapjára és a tömegkommunikációs eszközök – rádió, televízió – első számú hírei közé került a forradalom és az azt követő menekültáradat. Az adakozás széles körű és változatos formában nyilvánult meg, ezekből néhány jellegzetes – és jellegzetesen amerikai – példát mutatunk be röviden a következőkben. A helyi közösségek USA-szerte egy emberként mozdultak meg, hogy segítsék a menekülteket. Ahogy több egykori önkéntes segítő elmondta, szinte éjjel-nappal dolgoztak a menekülttáborban. Anna Kara például – aki amerikai születésű volt és férje révén került kapcsolatba a magyar közösséggel New Brunswickban – a segélyalap irodájának a vezetőjeként kormányhivatalokban, cégeknél tárgyalt a menekültek érdekében. Az Amerikai Magyar Szövetség segítségével 1600 menekült elhelyezkedésében működött köz-

---

43 *The Blunder*, 1956; valamint ezúton köszönöm Sigmund Csicsery (Csicsery Zsigmond) e-mail levelében közölt tájékoztatását.

44 *RRP*, 1957. 58.

re személyesen.⁴⁵ Egy másik önkéntes, aki magyar származású ifjú asszonyként szinte minden idejét a menekülttáborban töltötte, leginkább tolmácsolással, interjúkészítéssel, nyelvtanítással, ritkán látta férjét azokban a napokban, hetekben.⁴⁶

New Jersey állam fővárosában, Trentonban november 5-én megalakult az *American-Hungarian Committee for the Relief and Freedom of Hungary* (Amerikai-Magyar Bizottság Magyarország Szabadságáért és Megsegítéséért) – adta hírül a *Trenton Evening Times*.⁴⁷ Az amerikai magyar közösség összefogását és segíteni akarását tükröző 18 tagú bizottság egyhangúlag Béky Zoltánt, az amerikai magyar református egyház főesperesét választotta meg elnöknek, tagjai közé pedig bekerült például Arthur S. Lane bíró a Mercer Megyei Bíróságról és Theodore Fitzgeorge helyi politikus és ügyvéd.

New Jersey állam kormányzója, Robert B. Meyner a november 8-i elnöki bejelentést követően azonnal a befogadóközpontba küldte Jack B. Dunn tábornokot, a Menekültsegélyezési Kormányzói Bizottság elnökét azzal a megbízással, hogy segítségére legyen a hadseregnek és a segélyszervezeteknek. Sikerült összetoboroznia egy több mint száz főből álló önkéntes csapatot – az elsők közt volt magyar származású titkárnője, Dorothy Ender –, amelynek tagjai interjúkat készítettek, tolmácsoltak, stencileztek, telefonokra válaszoltak, mikor mire volt éppen szükség.

A menekültek adatainak – iskolai végzettség, korábbi foglalkozás, képzettség – kezelésére, illetve a cégek, vállalatok, közösségek állás- és szállásajánlatainak összehárosítására IBM számítógépek álltak rendelkezésre. Ennek legkorábbi említése az Elnöki Bizottság szervezeti útmutatójában szerepel, amelynek dátuma 1957. január 7.⁴⁸ Ezeket a lyukkártyás berendezéseket a *Remington Rand* vállalat ajánlotta fel és helyezte üzembe.⁴⁹ A lyukkártyák a befogadóközpont bezárása után a NARA (Nemzeti Levéltár) College Park, MD gyűjteményében található, ma már olvashatatlanul, „holt” állományként.⁵⁰

A sok esetben megrémült, összezavarodott, elbizonytalanodott menekültek lelki igényeinek kielégítésére és szükségleteinek ellátására a különböző felekezetek lelki szolgálatot biztosítottak a menekülttábor területén. A katolikus missziót például a New Brunswick-i Szent László egyházközségből Forró Alipius atya látta el.⁵¹ A *Church World Service* magyar protestáns kápláni hivatalt működtetett lelki gondozás, tanácsadás, istentisztelet és házasságkötés céljából.⁵²

45 A Kara Annával készített interjút közli: Sós, 2005. 89–93.

46 Dorothy Ender (született Iván Piroksa) szóbeli közlése nyomán. Ő adományozta a Camp Kilmer regisztrációs kártyákat 1992-ben az Amerikai Magyar Alapítványnak.

47 Trenton Committee Set Up For Aid To Hungary. In: *Trenton Evening Times*, November 6, 1956. Köszönet Dorothy Endernek a szíves közlésért.

48 RUSCUA Outline of the organization and work of the President's Committee for Hungarian Refugee Relief in assisting in resettlement of Hungarian refugees, 7 January 1957. 4.

49 Dorothy Ender közlése alapján. A vele készített beszélgetésre 2015. szeptember 23-án került sor.

50 NARA RG 338, Entry (UD) 35214: Operation Mercy, 1956–59, Box #198–220 IBM-kártyák.

51 Hegedűs, 2014. alapján a Szent László egyházközség anyakönyveiből megállapítható, hogy 94 esküvő és hét keresztelő történt katolikus szertartás szerint 1956. december és 1957. április között. Sós Péter János szerint „a táborban 173 esküvőt tartottak, és 50 baba született a katonai kórházban”. Sós, 2005. 84. Sajnos nem található forrásmegjelölés.

52 RRP, 1957. 54.

A menekültek az esetek többségében sem elegendő pénzzel, sem megfelelő angolnyelvtudással nem rendelkeztek. Azok részére, akik vagy már megkezdték Magyarországon a tanulmányaikat, vagy továbbtanulni szándékoztak, első lépésként nyelvi kurzusokat kellett szervezni. Az *Institute of International Education* (Nemzetközi Oktatási Intézet) olyan neves szervezetektől szerzett anyagi támogatást, mint a Ford és a Rockefeller Alapítvány, hogy két helyszínen azonnal létrehozassanak angol nyelvi képzést biztosító központot. Az egyik a *Bard College* (Annandale-on-Hudson, New York) lett, ahol 325 diák tanult kilenc hétig, a másik pedig a *St. Michaels College* (Winooski Park, Vermont állam), amelynek 15 hetes nyelvi képzésében száz menekült vett részt.⁵³ A Rutgers Egyetemen is szerveztek hasonló nyolchetes nyelvtanfolyamot 1957 januárjától, amelyen több mint negyven magyar menekült diák vett részt.⁵⁴

Az Elmhurst College-ban a magyar szak megalapításának 15. évfordulója megünneplésére az Amerikai Magyar Alapítvány (AHF) két jótékonyági koncerttel készült. Az egyik egy Bartók-émlékkoncert volt 1957. február 17-én a Carnegie Hallban, ahol a Minneapolis-i Szimfonikus Zenekart Doráti Antal vezényelte, és fellépett Yehudi Menuhin is. A másik koncertet *Magyar éj a Chicagói Szimfonikusoknál* címmel rendezték meg 1957. március 23-án, szintén egy magyar származású karmester, Fritz Reiner (Reiner Frigyes) vezényletével. Mindkét koncert bevételét magyar menekült diákok javára ajánlották fel ösztöndíj formájában. A támogatásból tizenöten vehettek részt egy hathetes intenzív angol nyelvtanfolyamon az Elmhurst College-ban – adta hírül a *Chicago Daily News* 1957. március 1-jén.⁵⁵

Összegzés

Sikeres volt-e a 44 ezer magyar menekült egyesült államokbeli befogadása? Sikeres volt-e a közel 32 ezer menekültet ellátó és letelepedését elősegítő *Operation Mercy*? A kisebb döccenők és a kétpólusú világrend fennmaradása ellenére igennel válaszolhatunk. Fontos azonban szem előtt tartani, hogy kiknek a sikertörténete volt: a segélyszervezetek önkénteseié, akik időt és energiát nem kímélve segítettek a beilleszkedésben, az egyéni adományozóké, a vállalati állásajánlat-tevőké és a helyi közösségké, amelyek anyagi és egyéb jótékonyági felajánlásaikkal járultak hozzá a befogadáshoz; illetve nem utolsósorban a menekülteké, akik egyedül vagy családotól, baráttól vagy idegennel összekerülve vágtak neki az ismeretlenek és értek el sikereket az élet legkülönbözőbb területein. Ha nem is volt mindenki szabadságharcos hős, de a mindennapok hősei váltak belőlük.

---

53 Medalis, 2006. 11.

54 Hajnal Ward, 2014. 36.

55 Kovács, 2007. 59–63.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AHF

American Hungarian Foundation Levéltára (New Brunswick)

NARA

National Archives and Records Administration (Washington)

RUSCUA

Rutgers University Special Collections and University Archives (New Brunswick)

2. Kiadott források és szakirodalom

Brown

2015 Brown, Seyom: *Faces of Power: Constancy and Change in the United States Foreign Policy from Truman to Obama*. 3. kiad. New York, 2015.

Colville

2006 Colville, Rupert: A Matter of the Heart: How the Hungarian Crisis Changed the World of Refugees. In: *Refugees*, 144. (2006) 4–23.

Eisenhower

1956 Eisenhower, Dwight D.: Statement by the President Concerning the Admission of Refugees from Hungary. November 8, 1956. Online by Gerhard Peters and John T. Woolley. In: *The American Presidency Project*. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10700> (a letöltés ideje: 2016. augusztus 16.).

Hablicsek–Illés

2007 Hablicsek László–Illés Sándor: Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai. In: *Statisztikai Szemle*, 85. (2007) 2. sz. 157–172.

Hajnal Ward

2014 Hajnal Ward Judit–Molly Steward–Sylvia Csűrös–Clark: Marslakók és detektívek: '56-os magyar tudósok Amerikában. In: *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 23. (2014) 10. sz. 36–46.

Hegedűs

2014 Hegedűs István: *A 110 éves Szent László Templom*. [New Brunswick, 2014] <http://www.szentlaszlomagyartemplom.com/a-templom-toumlrteacutenete.html> (a letöltés ideje: 2015. szeptember 25.).

Hidas

2010 Hidas, Peter: Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956–1957. In: *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*. Eds.: Adam, Christopher et al. Ottawa, 2010. 223–255.

Kecskés

2016 Kecskés D. Gusztáv: A „példa nélküli lehetőség”. Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati felhasználásáról. In: *Betekintő*, 10. (2016) 2. sz. 1–10. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2016_2_kecsek.pdf (a letöltés ideje: 2016. augusztus 1.).

Klay

1993 Klay, A. C. [Sziklay Andor]: *Kanyargós utakon – Amerikai kormányszolgálatban*. Bp., [1993].

Kovács

2007 *The Hungarian Legacy in America: The History of the American Hungarian Foundation – the First Fifty Years, 1955–2005*. Eds.: Kovács, Ilona et al. [New Brunswick, NJ], 2007.

KSH-jelentés

1991 KSH jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. október 23.–1957. április 30.). In: *Regio*, 2. (1991) 4. sz. 174–211.

Lénárt

2011 Lénárt András: Az 1956-os magyarországi elvándorlásról. In: *Rubicon*, 22. (2011) 9–10. sz. 103–107.

Manual

1957 *A Manual of the Policies and Procedures Followed in Connection with Hungarian Refugee Resettlement*, 1957. <http://dx.doi.org/doi:10.7282/T3ZC827K> (a letöltés ideje: 2016. szeptember 17.).

Medalis

2006 *Hungarian Refugee Students and United States Colleges and Universities: A Report on the Emergency Program to Aid Hungarian University Students in the U.S., 1956–1958*. Ed.: Medalis, Christopher. Bp., 2006.

Puskás

1985 Puskás Julianna: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In: *Tanulmányok a népi demokrácia negyven évéről*. Szerk.: Molnár János–Orbán Sándor–Urbán Károly. Bp., 1985. 236–259.

1993 Puskás Julianna: Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1891–1990). In: *Regio*, 4. (1993) 3. sz. 151–181.

1996 Puskás Julianna: Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok” 1944–1957. In: *Aetas*, 11. (1996) 2–3. sz. 67–102.

RRP

1957 *Knock and it Shall Be Opened unto You: Refugee Resettlement Program 1953–1957*. New York, 1957.

Salisbury

1956 Salisbury, Harrison E.: No „Welcome” Sign at Kilmer, but Army Is Speeding Entry. In: *The New York Times*, November 30, 1956. <http://dx.doi.org/doi:10.7282/T38051HM> (a letöltés ideje: 2016. augusztus 16.).

Sós

2005 Sós Péter János: *Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton 1956–1959*. Bp., 2005.

Special Message to the Congress

1957 *Special Message to the Congress on Immigration Matters*. January 31, 1957. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10967> (a letöltés ideje: 2016. augusztus 14.).

Statistical Abstracts

1960 *Statistical Abstracts of the United States, 1960*. <http://www2.census.gov/library/publications/1960/compendia/statab/81ed/1960-02.pdf> (a letöltés ideje: 2016. április 16.)

The Blunder

1956 The Blunder of Camp Kilmer. In: *The New York Times*, November 28, 1956. <http://dx.doi.org/doi:10.7282/T38051HM> (a letöltés ideje: 2016. augusztus 16.).

NÓRA DEÁK

OPERATION MERCY: THE (NOT IMPOSSIBLE) HUNGARIAN REFUGEE RESETTLEMENT
MISSION IN THE UNITED STATES

What lessons can be learnt from the refugee crisis of the Cold War, following the crushing of the 1956 Hungarian revolution and freedom fight by Soviet tanks? Nearly 200,000 refugees fled Hungary to the West through Austria and Yugoslavia. Despite the existing strict immigration quotas and the Refugee Relief Act of 1953, the United States received some 40,000 refugees until 1959. How was it possible? A series of legal, political, military and humanitarian steps were taken, decisions made, and UN Security Council Resolutions adopted – but not enforced – in order to fulfill this mission. Although there was no war officially declared, yet the scene was a former military camp at Camp Kilmer, NJ; and the main characters were military personnel in addition to c. 2,000 volunteers and 31,225 refugees who were all processed, interviewed and registered at the Army base, turned into a Reception Center.

Magyar menekültek hazatérése Svájcban 1956 után

A hazatérés okai és interpretációi a propaganda-hadjáratban

1956 októberében arról értesült a világ közvéleménye, hogy népfelkelés rázta meg Budapestet.¹ A Szovjetunió rövid időn belül beavatkozott, és novemberben leverte a szovjet megszálló csapatok távozását és a többpártrendszer helyreállítását követelő forradalmat. A következő hetekben több mint 200 ezer magyar hagyta el az országot Ausztrián és Jugoszlávián keresztül, kihasználva, hogy ideiglenesen ezekben a napokban viszonylag könnyen át lehetett jutni a nyugati és a déli határszakaszra.² Több nyugati ország komoly logisztikai és anyagi erőfeszítéseket tett a menekülő szabadságharcosok és civilek befogadása, majd a társadalomba történő tartós beilleszkedése érdekében. A nagyvonalúság hulláma elérte Svájcot is, amely több mint tízezer menekült feltétel nélküli befogadását vállalta.³

Miközben a befogadó nyugati országok és a legfőbb menekültügyi segélyszervezetek igyekeztek biztosítani a menekültek számára a lehető legjobb ellátást, a Magyar Népköztársaság kormánya arra ösztönözte az országot elhagyókat, hogy térjenek haza. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága szerint 18 220-an tettek eleget a magyar kormány felhívásának, és tértek vissza Magyarországra 1960 júniusáig. A hazatértek aránya az 1956–1957-ben kivándoroltak közel 10%-át teszi ki.⁴ A Magyarországra visszatértek létszáma azonban ennél minden bizonnyal nagyobb volt a titkos – azaz a diplomáciai külképviseleten nem regisztrált –, valamint a számításból kihagyott, 1960 utáni hazatérések következtében. A vizsgált időszakban egyfajta

1 Ennek a tanulmánynak a megírására a Svájci Nemzeti Kutatási Alap által támogatott budapesti és párizsi kutatóút (FNS, doc.mobility: n° 161721) keretében nyílt módomból. Ezúton szeretnék köszönetet mondani doktori értekezésem témavezetőjének, Alain Claviennnek, a Fribourgi Egyetemen oktató kollégáimnak és Kecskés D. Gusztávnak az észrevételeikért.

2 A pontos számadatokról lásd: Hidas, 2009. 233. (Table 10. 4: Hungarian Refugees: Overall Movements and Situation, October 1956–June 1960. A táblázat forrása: *Report of the Statistical Office of the United Nations High Commissioner for Refugees*. National Archives, Canada, RG 25, 86-87/336, Volume 160, File 5475-EA-4-40.) Az országot elhagyó személyek számát illetően (körülbelül 200 ezer fő) az ENSZ adatai megegyeznek a magyar statisztikai adatokkal: *KSH-jelentés*, 1991. A menekülthullám jellemzőire és a menekültek motivációira lásd a magyar szakirodalomban: Borbándi, 1989; Puskás, 1985; Valuch, 2001. Összefoglalja: Kecskés, 2005. 319.

3 Itt nem áll módunkban közölni a Svájcban letelepedett 1956-os magyar menekültekkel kapcsolatos teljes szakirodalmat. Csupán egy összefoglaló cikket említek: Pancza–Piguet, 2009. A magyar olvasók Kecskés D. Gusztáv cikkében kiváló áttekintést találnak a menekültek svájci befogadásának tényezőiről. Kecskés, 2016.

4 Hidas, 2009. 233.

„számháború” bontakozott ki a nyugati és a magyar szervezetek között. 1959 augusztusában például a Magyar Tájékoztatói Iroda (MTI) 42 ezer fő hazatérését jelentette be, vagyis az ENSZ becslésének a kétszeresét.⁵ A hazatérésnek a tanulmányban vizsgált jelensége egyúttal megingatja a hidegháború mindennapjairól kialakult képünket is. Még akkor is, ha a visszatért személyek csak egy töredékét képezik az 1956-ban elmenekülteknek, felvetődik a látszólag nehezen érthető cselekményük motivációja, valamint a döntésük mögött rejlő önzonosság dilemmája. Másképpen fogalmazva: mivel magyarázható, hogy voltak olyanok, akik elmenekültek egy elnyomó rendszer elől, és akiket befogadtak – például Svájcban, egy „mennyorszámban” –, mégis vissza kívántak térni egy diktatórikus rendszer által sújtott országba?

Ezt az ellentmondást Pintér Emil pszichiáter, egy a Svájcban élő menekültek lelkiállapotáról szóló tanulmány szerzője tizenhárom évvel az események után a következőképpen összegezte: „A szabadság és a jólét felcserélése a totalitarizmusra és a szegénységre biztosan képtelenségnek tűnik egy svájci számára.”⁶ A pszichiáter egy rövid fejezetet szentelt a hazatelepítetteknek. Véleménye szerint az eljövetelel, majd esetleg a hazatérésről szóló döntés több tényező függvénye, és a választás időzítésén éppúgy múlik, mint az eljövétel okain. Meglátása szerint a közvetlenül 1956 után Magyarországra hazatértek többsége egyfajta pánik hatására kelt ismét útra. A későbbi hazajövetelt inkább már a Svájcban tapasztalt nehézségek motiválták: munkanélküliség, beilleszkedési konfliktusok, a Svájcban hivatalos nyelv(ek) hiányos ismerete, anyagi gondok, szakmai visszalépés, társadalmi izoláció, az idegenrendszertől való félelem; és ami talán még fontosabb, az erősödő honvágy, aminek jól látható jele volt a felmerülő kétség: vajon jól átgondolt döntés volt-e a szülőföld elhagyása.⁷

Jelen tanulmány új perspektívából kívánja vizsgálni az 1956-os magyar menekültkérdést. Nem elsősorban Svájc és más nyugati országok nagyvonalú menedékpolitikáját elemzi, hanem megfordítja a nézőpontot, és a származási országnak a távozókkal szemben követett politikájára helyezi a hangsúlyt. Ez a módszertani megközelítés egyúttal feltételezi a hazatelepítettek sorsának, illetve a hazatéréssel kezdődő „második száműzetés”⁸ stratégiáinak a vizsgálatát is.

A következőkben köztörténeti kontextusba helyezem a hazatérés kérdését, felidézve a magyar kormánynak a menekültek hazatérését ösztönző akcióit és ezek következményét a nagyszámú menekültet befogadó Svájcban. Ezt követően megvizsgálom azokat a különböző üzeneteket és propagandaintézkedéseket, amelyek a hazatérésre biztattak, valamint a hazatérés jelenségéből fakadtak. Végezetül kritikai elemzés tárgyává teszem az önkéntes hazatérések megértéséhez szükséges primer és szekunder forrásokat.

5 Eddig negyvenkétezer disszidens jött vissza Magyarországra. In: *Népszabadság*, 1959. augusztus 4. Egy, a Szabad Európa Rádióknak adott interjújában a Nemzetközi Vöröskereszt szóvivője, John de Frates a hazatérések hozzávetőleges számát 15 ezerben jelöli meg: OSA 300-40-1:258. Emigráció általában: Hazatérés, 1959–1971. A statisztikák kérdéséhez lásd: Szabó J., 2007. 190.

6 Pintér, 1969. 117.

7 Uo. 116–120.

8 Dufóix, 1998. 79.

A hazatérés

Egy mellőzött jelenség

Stéphane Dufoix megállapítása szerint az a kérdés, hogy a menekültek miként viszonyultak az általuk elhagyott államhoz, illetve milyen kapcsolatban álltak azzal, csak fokozatosan került előtérbe a transznacionális tanulmányokban.⁹ A tudományos kutatás egyik fővonala ugyanis a fogadó országok menekültpolitikájának vizsgálatára koncentrál. A menekültben vagy a bevándorlóban azonban szinte mindig – *többé-kevésbé* – lappang a hazatérés szándéka, amit a kormányok az érdekeiknek megfelelően kihasználhatnak. Ebből adódóan a kutatás során egyfelől elemezzük az intézményi szereplők érdekeit, mivel a származási ország – olykor ellentmondásos – reakcióinak vizsgálata lehetővé teszi a hazatérés modelljeinek, az egyéni motivációknak és kényszereknek a vizsgálatát. Másfelől mind a fogadó, mind pedig a származási országban figyelembe vesszük „*az egyéni vagy mezoszociológiai tényezőket, [melyek] kölcsönhatásba lépnek a makro-szociológiai és gazdasági tényezőkkel*”.¹⁰

A szakirodalom már rámutatott arra, hogy több tényező együttes meglétével magyarázható a magyar menekültek kedvező fogadtatása Svájcban – amely ország a népességéhez viszonyítva a legtöbb 1956-os menekültet fogadta be az egész világon¹¹ –: együttérzés; felháborodás és a szovjet beavatkozás elítélése; kommunistaellenesség; Svájc igénye, hogy (újra)definiálja és bizonyítsa humanitárius hagyományait; az olcsó munkaerő iránti kereslet stb.¹² Ugyanezek a politikai-gazdasági feltételek segítették elő a menekültek beilleszkedését is a svájci társadalomba. De mi a helyzet a hazatérésekkel? A Svájcba érkezett magyar menekültek közül 1956–1960 között 1620 fő tért haza, azaz a 13 803 befogadott személy 11,74%-a.¹³ 1962-ig ez a szám 1714-re emelkedett, azaz a felkelést követően Svájcba érkezett 13 803 menekült 12,42%-ára.¹⁴

Napjainkban a hazatérés jelenségnek igen eltérő értelmezéseivel találkozhatunk, ami óvatosságra int. Általánosságban a „visszatérők” társadalmi csoportja azonban nem keltette fel a forradalom utóéletével foglalkozó történészek érdeklődését. A kérdést elvéve, mintegy mellékesen érinti egy fejezet az 1956-os menekültekkel foglalkozó átfogó tanulmányokban.¹⁵ Magyarországon az egyetlen, teljes terjedelmében az emigránsok hazatérésének szentelt történeti tanulmány Szabó Juliet tollából származik, aki a Kádár-kormány időszakát dolgozza

9 Dufoix, 2010.

10 Petit, 2007. 14.

11 *Les réfugiés hongrois*, 1957.

12 Lásd például: Pigué, 2013. 72–75. A nemzetközi és a svájci befogadás okainak magyar nyelvű áttekintése: Kecskés, 2016. 103–114.

13 Hidas, 2009. 233.

14 AfZ SFH 31a(A) Flüchtlingsregister (Kartheothek) 1957–1962, statistische Auswertungen der Kartheothek ungarischer Flüchtlinge.

15 Keresztesy, 2001. 81.; Stáheli, 2006. 70–71.; Birkás, 1983. 38–43.; Buss, 1968. 29–33.; Ismelli, 2011. 43.

fel.¹⁶ A hazatéréssel kapcsolatosan egyetlen tényező tekintetében van egyetértés, s nem meglepő módon ez a honvágy, ami egyaránt felbukkan a kortárs szociológiai és a történeti tanulmányokban.

Felhívás a hazatérésre

A tömeges kivándorlás által érintett ország többféle módon viszonyulhat egykori állampolgáraihoz, a közömbösségtől az aggodalmasságig bezárólag. Egy állam, amikor törődik a külföldi diaszpórával, az ideológiai és/vagy gazdasági feltételektől függően is sokféle magatartást tanúsíthat, „az elítéléstől a kinyújtott kéz politikájáig”.¹⁷ Az 1956 utáni Magyarországon a Kádár-kormány nem volt egységes az áru-lónak tekintett személyek hazatérése kérdésében, ennek ellenére egy átfogó hazatérésre ösztönző intézkedéscsomagot fogadott el, amit aztán három ütemben igyekezett megvalósítani.

Az első időszakban a hazatérés támogatása egy sor amnesztiában nyilvánult meg. 1956 végén, amikor a magyarok tízezrével menekültek Nyugatra, egymást követték a bürokratikus intézkedések. Az első rendelet általános közkegyelemben részesítette azokat a magyar állampolgárokat, akik 1957. március 31. előtt térnek haza. A második rendelet értelmében az érintett állampolgárok mentesülnek a magukkal hozott ingóságokra kivetett vám fizetése alól. A harmadik rendelet előírta az amnesztia hatályának lejártáig haza nem térő kivándorlók magyarországi javainak elkobzását.¹⁸ Az utolsó lépés azt jelentette, hogy az ösztönzést fokozatosan felváltotta a hatalmi fenyegetés.

A Belügyminisztériumon belül felállított Hazahozatali Bizottság munkája szintén azt tanúsítja, hogy a Kádár-kormányt komoly szándék vezérelte a hazatérések bátorításában.¹⁹ 1957. január 15-én a kormány memorandumot küldött az ENSZ-nek, mely az amnesztiarendelkezések ismertetése mellett néhány követelést is megfogalmazott: „az emberi jogok betartása és alkalmazása a szökevények-re; az összes, a hazatérés ellen irányuló propaganda leállítás; annak lehetővé tétele a magyar képviselők számára, hogy felvegyék velük a kapcsolatot; a repatriáltak elleni megtorló intézkedések megszüntetése. (...) [A kormány] tiltakozik a fogadó országok könnyelmű ígéretei ellen és nyomatékosan kéri, hogy a menekülteket ne foglalkoztassák az emberi méltóságukat sértő munkakörökben.”²⁰

Ausztriában és Jugoszláviában a kormány repatriálást megkönnyítő eljárást vezetett be, amely során a „szökevényeknek” nevezett menekülteknek egyszerűen alá kell írniuk egy nyilatkozatot arról, hogy szabadon döntöttek a hazatérésükről,²¹ és hogy „a magyar hatóságok nem fognak ellenük megtorló intézkedé-

16 Szabó J., 2007.

17 Green-Weil, 2006. 15.

18 1956. december 1-i 27/56. sz. és 1956. december 13-i 8. és 22. sz. rendeletek. Közli: Keresztesy, 2001. 81.

19 Szabó J., 2007. 187.

20 *Mémorandum hongrois à l'ONU*, 1957.

21 Gémes, 2007. 175.; Soós, 1999. 115.

seket *foganatosítani*”.²² Ismeretes azonban, hogy ezt a rendelkezést nem mindig tartották be.²³

A Magyarországról eltávozott 18. életévüket be nem töltött személyek különleges nemzetközi figyelmet élveztek, és bonyolult ügyük jó ideig foglalkoztatta a magyar ENSZ-képviselőket, valamint a fogadó országok diplomatáit. A magyar hatóságok azt terjesztették ugyanis, hogy sok fiatalok szülei beleegyezése nélkül hagyta el az országot, és egyúttal felszólították a fogadó országokat, valamint a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát, hogy működjenek együtt a hazatelepítésük érdekében.²⁴

Ez az intenzív tevékenység eredményesnek bizonyult: a Központi Statisztikai Hivatal bizalmas jelentése szerint összesen 11 447-en jöttek vissza Magyarországra 1957. május végéig, azaz a legtöbben ekkor tértek haza.²⁵ (A Központi Statisztikai Hivatal alaposan tanulmányozta az összes – akkori szóhasználat szerint – „illegálisan külföldre távozott disszidens” esetét.) Az egykori fogadó országok között, ahonnan visszaérkeztek menekültek, 15%-kal Belgium állt az első helyen, míg a hazatértek 8%-a Svájcba tért vissza. A hazatérők háromnegyede férfi volt, elsősorban 15 és 24 év közötti fiatal. A hazatérők többsége – legalábbis azok közül, akiknek ismerjük a foglalkozását – kétkezi munkás volt (74%), míg csupán 10% az értelmiségi.

A művellet második fázisa 1958 júliusában, éppen Nagy Imre és Maléter Pál halálra ítéletét és kivégzését követően vette kezdetét. Ekkor volt a legrosszabb a kádári Magyarország megítélése külföldön. 1958 júliusában egy vita során felmerült, hogy a kormánynak kezdet kell nyújtania az 1956-os emigráció felé. Azzal a nézőponttal, hogy minden hazatérésre jelentkezőt vissza kell fogadni, valamint segíteni kell a társadalomba való visszailleszkedésüket (a köztörvényes bűnözőket kivéve)²⁶ szemben állt Biszku Béla belügyminiszter álláspontja. Biszku fenntartotta véleményét, hogy tegyenek minden olyan személyt feketelistára, aki bármilyen módon belekeveredett a felkelésbe, és tiltsák meg nekik a hazatérést.²⁷ Mindenesetre összességében még további 7490 személy lépte át a határt és települt vissza 1958–1960 között.²⁸

A legfontosabb kérdés mindazonáltal az volt, hogy milyen következményekkel jár a hazatérés, főképpen 1957. május (az amnesztia hatályának lejárt) és 1961 (az új amnesztia) között. Erre a kérdésre nem adhatunk választ jelen ta-

22 Pour le retour de réfugiés hongrois (AFP). In: *Voix Ouvrière*, 1957. január 25.

23 Így például egy felkelő, Havrilla Katalin esetében, aki Neuchâtelbe menekült, majd önként hazatért Magyarországra, és 1959-ben kivégezték. Casoar–Balázs, 2006. 75., 106–107.

24 A részletekről lásd: Vonèche Cardia, 1998. 98–101.

25 *KSH-jelentés*, 1991. 174.

26 A felkelés idején a börtönök megnyílása következtében nemcsak politikai, hanem köztörvényes elítéltek is kijutottak, közülük néhányan Nyugatra menekültek. Szabó J., 2007. 195.

27 Uo.

28 Szabó J., 2007. 208. MNL OL 288. f. 5/232. ó. e. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához az emigráció felé irányuló propaganda tárgyában. Számos kérelmet utasítottak el. Például 1959-ben 2516 kérelemből csak 1632-t fogadtak el.

mulmány keretében. A hazatértekre elméletileg börtön vagy internálás várt.²⁹ De még ha az internálást el is kerülték, feltételezhetően számos nehézséggel kellett megküzdeniük visszailleszkedésük során (rendőrségi felügyelet, akadályok a munkahelyi elhelyezkedésben, tartós megbélyegzés, a rendszerrel való kollaborálás kényszere). Feltételezhetjük, hogy a repatriáltak sorsa függött a hazatérésük időpontjától, valamint attól, hogy részt vettek-e a felkelésben, illetve nem utolsósorban attól, hogy milyen mértékben használhatta fel személyes ügyüket a pártállami propaganda.

1961-ben, amikor a magyar kormány kihirdette új amnesztiarendelét, a magyar menekültek már öt évet töltöttek el a „szabad világban”. Legtöbbjük új életet kezdett. Számos diák befejezte tanulmányait, nagyrészt ösztöndíjaknak köszönhetően. A magyar kormány az új amnesztiarendelettel próbálta rávenni a Nyugaton képzett volt diákokat a hazatérésre, azzal, hogy lehetővé teszi a külföldön megszerzett diplomáik honosítását.³⁰ Amíg a szakirodalom általában egyetért abban, hogy nagyon kevesen tértek haza ennek a rendeletnek a hatására, az 1960-as években kibontakozó enyhülés viszont hazavonzhatott egykori menekülteket. Bár ők is számos nehézséggel találták magukat szembe hazaérkezésük után, jóval kisebb kockázatot vállaltak, mint az 1950-es évek végén visszatért társaik.

A magyar követ panaszai és a svájci reakció

1956-tól kezdve a Magyar Népköztársaság berni követségének feladata volt tájékoztatást adni a „szökevényeknek” az egymás után hozott rendeletekről, s másképpen is ösztönözni őket a hazatérésre. A követség karizmatikus vezetője, Marjai József³¹ szüntelenül ennek a folyamatnak az akadályozásával vádolta a svájci hatóságokat. A Szövetségi Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (Département fédéral de justice et police, DFJP) Menekültügyi Hivatalának munkatársai szintén tüzetesen foglalkoztak a repatriálás kérdésével, de más nézőpontból.

A levéltárak iratanyagából megállapítható, hogy kinek az érdeke mit kívánt. Kecskés D. Gusztáv áttanulmányozta a párizsi magyar követségtől származó jelentéseket és megkérdőjelezte dokumentációs értéküket, mivel a diplomáciai képviselők, akiknek az állása függött a „tisztességességüktől”, hajlottak az elvárásoknak megfelelően jelenteni a központnak. Így a jelentések általában – a budapesti külügyminisztérium véleményével egyezően – rendkívül aggasztónak mutatták be a menekültek életkörülményeit Franciaországban.³² Svájcban Marjai árnyaltabb jelentéseket írt, elismerve, hogy nem lesz egyszerű meggyőzni a menekülteket a hazatérésről. Rendkívül elkötelezettnek mutatkozott ebben az – inkább reménytelen –

29 Szabó J., 2007. 202.

30 En Hongrie. Mesures pour faciliter le retour des réfugiés. In: *Voix Ouvrière*, 1961. június 20.

31 Marjai József (1923–2014): diplomata, 1956 és 1958 között megbízott követ Svájcban. Ezt követően jelentős politikai karriert futott be a külügyminisztériumban. Több helyen volt nagykövet, majd külügyminiszter-helyettes, illetve külügyi államtitkár. 1976–1978-ban a Magyar Népköztársaság moszkvai nagyköveteként szolgált. 1978–1988 között miniszterelnök-helyettes.

32 Kecskés, 2005. 338.

ügyben, s a követség falai között és ENSZ-képviselőként is szüntelenül amellet érvelt, hogy a magyar kormány könnyítse meg a menekültek hazatérését. A diplomata ugyanakkor meglehetősen éles kritikával illette Svájcot.

Első kifogása Svájccal szemben a menekültek részére biztosított – kivételes – fogadtatással kapcsolatos. Marjai egy, a külügyminisztériumnak küldött jelentése azzal vádolta a helyi hatóságokat, hogy propagandát folytatnak a menekültek Svájcban maradásáért, és mindent megtesznek azért, hogy ezek az emberek hosszú távon is beilleszkedjenek a társadalomba. A jelentésíró különben kiemelte, hogy a menekülteket hamarosan családás éri, mivel közülük csak kevesen fognak tudni a szakmájukban elhelyezkedni.³³

Marjai másik kifogása szerint a hivatalos Svájc minden erejével azon van, hogy megnehezítse a hazatelepítési eljárást. 1956 végétől kezdve a követség megkísérelt kapcsolatot teremteni a menekültekkel és igyekezett közvetlenül is elérni őket a táborokban, ahová érkezésükkor elhelyezték őket. A magyar követeléseket a svájci hatóságok – érthető módon – erélyesen elutasították.³⁴ 1957 februárjában a svájci hatóságok bezártak egy, a hazatérni szándékozók számára fenntartott tábort (Saint Gall kantonban). A hazatérésre jelentkezőknek ezt követően Bernbe kellett menniük a követségre, majd a Menekültügyi Hivatalba, mielőtt visszatérhetek Magyarországra.³⁵ A tábor bezárása tehát valóban bonyolította az eljárást, és közvetve inkább elrettentő hatása volt. A hatóságok ugyanakkor jelentős gesztust tettek a kibontakozó diplomáciai válság csillapítása érdekében: a Szövetségi Külügyminisztérium az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériummal egyetértésben vállalta mintegy négyszáz 1957. márciusig önként hazatérő személy útiköltségének fedezését.³⁶

Végül, a harmadik panasz: egy 1957. májusi jelentésben Marjai még messzebb ment és kárhoztatta a svájci humanitárius segélyakció „opportunistá” voltát. Azzal vádolta Svájcot, hogy kihasználva földrajzi helyzetét visszatartja a magyar emigráció „legjobb elemeit”, akiknek foglalkoztatása gazdasági szempontból nyereséget jelent. Azt is hozzáfűzte, hogy a „hisztérikus” kommunistaellenes propaganda terén valamennyi nyugati ország között Svájc használta ki leginkább az „ellenforradalmat”.³⁷ Egy hónappal később egy másik, a követség által készített jelentés nem minden túlzás nélkül leszögezte, hogy a magyarok többsége haza szeretne menni. Látható ebből az újabb amnesztia mellett érvelő jelentésből, hogy a követség Budapestről várt egyértelmű utasítást a hazatelepítéssel kapcsolatban.³⁸

33 MNL OL XIX-J-1-Svájc (1945–1964), 13. doboz, XII-112. Magyar politikai emigráció és menekültkérdés: Marjai József, „Magyar menekültek Svájcban”, Bern, 1957. január 27.

34 CH-BAR#E220D.50-01#1969/235#233*, Az. 7.0/1, Allgemeines und Heimschaffung bzw. Rückkehr nach Ungarn, 1957–1961, Besuch des neuen ungarischen Gesandten Herrn Joseph Marjai. 1957. február 14.

35 Keresztesy, 2001. 86.

36 CH-BAR#4260D#1994/125#307*, Az. 777.1, Ungarische Flüchtlinge 1957, Rapport du département de Justice et Police datant du 7 mars 1957.

37 MNL OL XIX-J-1-Svájc (1945–1964), 13. doboz, XII-112. Magyar politikai emigráció és menekültkérdés: Marjai József, „Svájc és a magyar menekültek”, Bern, 1957. május 27.

38 Gergely Miklós, „Általános hangulat a menekültek körében”, 1957. június 28. Idézi: Keresztesy, 2001. 89.

A svájci hatóságok valóban megkönnyítették a menekültek befogadását, azonban nem voltak közömbösek az iránt sem, hogy milyen kockázatot vállalnak a hazatérők. Mindazonáltal bizonyos időszakban a DFJP nem látott problémát egyes menekültek Magyarországra való visszatérésében. A DFJP alkalmazottja és a magyar követség képviselője között 1957. december 14-én lezajlott beszélgetés összefoglalójából kitűnik, hogy a hatóságok megszürik a menekülteket: „*M. Tschäppät [a DFJP Menekültügyi Hivatal aligazgatója] szigorúan bizalmasan közli, hogy a Svájcban elszállásolt 13 000 menekült 7%-a »nem érdekes«. Az első alkalmat megragadják, hogy büntetőintézetekbe internálják őket, ahol fizetés nélkül dolgoznak. Ilyenkor általában előbb-utóbb kinyilvánítják óhajukat, hogy visszatérhessenek Magyarországra.*”³⁹ 1960 márciusában a DFJP egyik jelentése 53 „problémás magyarról” tett említést, akik még munkatáborokban vannak, de akiket szeretnének mielőbb visszaküldeni Magyarországra.⁴⁰

A Szövetségi Levéltár iratanyaga alapján felidézhető néhány, a fent leírt „szűrővizsgálat” által érintett személy életútja.⁴¹ Bár csupán egy a sok közül, jellemző Egri Tibor pályafutása. Ezt a kisebb lopásokkal vádolt menekültet az idegenrendészet internálta Bernbe a Saint Johannsen fegyintézetbe, ahonnan hazatelepítését kérte, de a követség csak hónapok múltán engedélyezte azt.⁴² Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Rendészeti Osztálya egy, a Szövetségi Külügyminisztériumhoz intézett, 1958. januárra keltezett levélben rámutatott erre a mulasztásra, ugyanakkor kifejezte óhaját is, hogy megszabadulhasson a kérdéses menekülttől. A tisztviselő megjegyzi, hogy ez nem elszigetelt eset, és még számos menekült vár a hazatérési engedélyére. A követség néhány héttel később végül kiállította a jelentkező okmányát. Látható ebből, hogy néhány személy mind a két országban „nem kívánatosnak” minősült.

A propaganda

„Hazatértek”

1957-től kezdve Magyarország különböző csatornákon a menekültek hazatérését középpontba állító propagandát terjesztett. Az első csatornát a diplomáciai képviselők jelentették. 1957-től kezdődően a berni követség közleményt jelentetett meg, amely fáradhatatlanul sulykolta a visszatérés témáját, a „hazatérők” csalódását a Nyugattal szembeni elvárásaikhoz képest, és hogy a „disszidáltak” az eufória

39 CH-BAR#E2001E#1972/33#6837, Az. B.41.21. Hó, Marton, 1957–1958: Entretien du 14 décembre 1957, Division de police du Département de Justice et police.

40 CH-BAR#E4260D#1994/125#307*, Az. 777.1, Ungarische Flüchtlinge 1958, 1956–1968: Heutige Lage der ungarischen Flüchtlingen. 1960. március 24.

41 CH-BAR#E4320C#1995/302#835*, Az. 713/198, Rückwanderer / Ehemalige Flüchtlinge die repatriierten und nun wieder in die Schweiz kommen, 1966–1989.

42 CH-BAR#E4280A#1998/296#775*, Az. 761.02, Beschwerde gegen die ungarische Gesandtschaft in der Schweiz, 1958.

elmúltával szenvednek Nyugaton a rasszizmus és az elszigeteltség miatt.⁴³ Felvilágosítással szolgált olvasóinak, hogy milyen intézkedéseket tegyenek a hazatérési okmányok megszerzése érdekében. A hazatérésre való buzdításban szerepet vállalt a Magyarok Világszövetsége is, amely az 1950-es évek végétől kezdve brosúrákat adott ki, rendkívül pozitív és békés képet festve Magyarországról. Svájcban az ilyen brosúrákat a magyar követség terjesztette a menekültek fogadásával és integrációjával foglalkozó intézmények körében.⁴⁴

Ez az egyik rendszert és életmódot a másikkal élesen szembeállító üzenet a sajtó útján is terjedt. A budapesti svájci követség rendszeresen elküldte a Szövetségi Külügyminisztériumnak a Svájcot bíráló magyar újságcikkek fordítását.⁴⁵ 1957 júliusa és 1958 decembere között a lefordított harminc cikkből hét közölt beszámolókat Magyarországra már hazatért vagy éppen hazatérni készülő személyekről. Ezek a cikkek kizárólag Svájccal foglalkoztak, és az a tény, hogy ekkora figyelem irányult bennük a hazatérésre, mutatja a kérdés jelentőségét. Közülük három példát ragadunk ki.

Nagylaki Vera sorsáról a *Népszabadság* számolt be, aki állítólag azért ment Zürichbe, mert ott ingyen folytathatott tanulmányokat. A szerző szerint a diáklány nem viselte el az idegenrendészeti felügyeletet és a Magyar Diákszövetség részéről a taggá válása érdekében gyakorolt nyomást. A diáklány a cikkben részletesen ecsetelte az újságíróknak a hazatérése megszervezésével kapcsolatos adminisztratív nehézségeket és a svájci hatóságok figyelmeztetéseit. Elmesélte, nagyon csodálkozott visszatérésekor a magyar vámőr láttán, aki felajánlotta, hogy segít vinni a csomagját, mivel ez a bánásmód ellentmondott mindannak, amit Svájcban jósoltak neki. Nem zárták börtönbe és nem verték meg visszatérésekor – írta az újság –, sőt folytathatta tanulmányait.⁴⁶

Szabó Zsuzsa esete kirívóbb, és a róla készült írás nem csupán Svájcot, hanem – és ez nem elszigetelt példa – a magyar emigránsegyesületeket is támadta. Szabó egy 1958. júliusi cikkben nőkereskedelemmel vádolta meg a Grisons-i Magyar Egyesületet, azt állítva, hogy a helyi rendőrség is cinkos az ügyben.⁴⁷ A Szövetségi Külügyminisztérium a cikk nyomán felszólította a Grisons kantoni rendőrőrsöt, hogy indítson vizsgálatot az ügyben. A nyomozás leleplezte a nő „kétes” viselkedését – akiről a vizsgálat megállapította, hogy prostituált –, és cáfolt minden vádat.⁴⁸

Egy neves orvosnak, Kapus professzornak apránként okozott csalódást az élet Svájcban, ahová 1957-ben érkezett, illetve munkája egy kórházban. Rendre bírálta az anyagias gondolkodást, a krónikus közömbösséget a kultúrával szemben, az egészségügyi rendszer és a szociálpolitika hiányosságait. Ezzel szemben viszont

43 Uo.

44 Például: *Feltételezések és rágalmak*, 1959. 27. Egy példányt a magyar követség eljuttatott a Központi Menekültügyi Hivatalnak: AfZ SFH 7322.

45 CH-BAR#E2200.50-01#1969/84#114*, Az. D.45: Zeitungsartikel über die Schweiz in der ungarischen Presse, 1951–1958. A menekültkérdésen kívül a cikkek bírálják, többek között, az érdekorientált semlegességet és a kommunistaellenes rovatokat a sajtóban.

46 Szalkai Sándor: Nagylaki Vera Zürichben tanult politikát. In: *Népszabadság*, 1957. szeptember 14.

47 Szabó Zsuzsa: Ma Svájcban. Csendőrszázadosok uralma alatt. In: *Népszabadság*, 1958. július 17.

48 CH-BAR# E2001E#1972/33#6848*, Az. B41.21, Szabo, Zsuzsa, 1957–1959.

beszámolt mindarról, amit szeret Magyarországon, és amit Svájcban hiányolt: a szellemi nyitottságot, a kultúra széles körű jelenlétét és hozzáférhetőségét, a szellemes és barátságos légkört. Magyarországon, Kapus szerint, a pénz nem életcél.⁴⁹ Azt kifogásolta, amit akkoriban a szocialista világban a svájci mentalitás és tágabban a kapitalista társadalom szemére vetettek. Ez a *Népszabadság*-ból vett néhány cikk, amelyről tudjuk, hogy Svájcban is terjesztették, meglehetősen szűk keresztmetszetet jelent. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy az 1956-os „disszidensek” hazatérése visszatérő téma volt a magyar sajtóban, és cikkek százai foglalkoztak vele, különösen 1957-ben.

A menekültek visszatéréséről szóló propaganda harmadik típusát a kis könyvek jelentették, közülük néhány Szabó Miklós tollából származott. Az egykori kisközpárti képviselő, politikai fogoly, majd nyugati emigráns, ahol valószínűleg kémként szolgált, nagy csinnadrattával és aktatászkákkal megrakodva tért vissza Magyarországra 1957 októberében. A „*mea culpa*” után Szabó több – 1959 és 1961 között kiadott – könyvet írt a magyar emigrációról, s ezeket öt idegen nyelvre is lefordították. Amíg az első két műve a politikai emigráncsoportok „fasizmusát” leplezte le, az utolsó, a *Hazatértek* című kötet kizárólag Magyarországra visszatért 1956-os „disszidensek” beszámolóit tartalmazta.⁵⁰ Ötvenöt elbeszélés egyes szám első személyben, fényképekkel alátámasztva, részletezően leírta a kulcsmozzanatokat a száműzetés útján (az elmenetel okait, a megérkezést a nyugati világba, majd a kiábrándulást és a visszatérést Magyarországra). A távozásról szóló döntést gyakran tulajdonította a közhangulatnak, a kalandvágynak vagy pedig az érzelmi túlfűtöttségnek. Tehát, röviden, az okok soha nem politikaiak!

Sok menekült panaszkodott a Nyugaton megtapasztalt rossz munkakörülményekre, és hogy nem a képzettségének megfelelő munkát végez. A nők részletesen ecsetelték meglepődésüket, hogy a férfiak ugyanazért a munkáért magasabb fizetést kaptak. Elmesélték az emigránsszervezetek tagjainak kísérleteit, hogy lebeszéljék őket a hazatérésről, valamint a fogadó ország hivatalnokainak figyelmeztetéseit a hazatérésük intézésekor. Sokan számoltak be honvagyukról és a magyar hatóságoknak a fogadásuk alkalmával tanúsított jóindulatáról. Néhányan viszont leírták, hogy korábbi emigrálásuk miatt egyes vállalatok nem akarták alkalmazni őket, és hogy semmilyen előjogot nem élveznek, mióta hazatértek.

Több megjegyzés kívánkozik ide. Először is, ugyanúgy, ahogy a kormány hivatalos megnyilvánulásai, ezek a beszámolók is tagadták az emigrálás politikai jellegét, ami ellentétben állt a nyugati emigráció véleményével, amely a Magyarországról való távozás politikai indokait hangsúlyozta. Másodsor, az újabb könyvek mindennek ellenére némileg higgadtabb beszédstílusról tanúskodtak, párhuzamosan a Kádár-rendszer 1960-as évekbeli alakulásával. Az 1957-es évre jellemző botrányhajhász és többé-kevésbé hamis bizonygatások után a magyar propaganda apránként olyan cikkekre kezdett alapozni, amelyek a nyugati országoknak a szociálpolitikában mutatott „lemaradását” és a kulturális eltéréseket hangsúlyozták

49 Kapus tanár hazatért. In: *Népszabadság*, 1958. október 15.

50 Szabó M., 1961.

(ilyen volt az említett cikk Kapus professzorról). Az is célja volt ezeknek az írásoknak, hogy megnyugtató képet közvetítsenek Magyarországról, nemcsak a menekültek és a nyugati közönség számára, hanem befelé, az országban maradtak számára is. Az összehasonlító cikkek szintén jó eszközt jelentettek a külföld taszító alakban történő ábrázolására. A „story telling” eszközével egyszerre mesélnek ezek a leírások az emigránsok honvágyáról és a kapitalista társadalmak hibáiról, s bármely más formánál nagyobb meggyőző erővel rendelkeznek. Legyen szó a sajtóról vagy a könyvekről, a tanúskodó személyek – önként vagy kényszerből – propagandacélokat szolgáltak. Ebben az összefüggésben fontos volna alaposabban megvizsgálni a rendszerrel – az emigrálás előtt, alatt vagy után – kötött kiegyezéseket és felmérni konkrét hatásukat az egyének életútjára.

„A mennyországot ki kell érdemelni”

Egészen más hangot ütött meg a magyar hazatelepülők kérdésében a svájci sajtó. A Szövetségi Külügyminisztériumban nagy gonddal válogatták össze a helvét sajtó cikkeit Magyarországról a budapesti követség számára⁵¹ – ezúttal is önkényes mintáról van tehát szó. Az 1956 vége és 1957 vége közötti harminc összegyűjtött cikkből hét foglalkozott a menekültekkel.⁵² Ezekben a menekült képe ingadozik a hős és az „egyszerű ember” között, akit „hibái” ellenére „türelmet” és „megértést” tanúsítva be kell fogadni.⁵³ A magyarok feltételezett hibáit (türelmetlenség, költekezés, a férfiak esetében a büszkeség, a nők esetében pedig a ledérség vagy a férfiaság) leggyakrabban a korábban őket körülvevő kommunista környezettel vagy még a háborúhoz köthető szenvedéseikkel magyarázták. Néha azért említést tettek egyes menekültek honvágyáról is. Az átvizsgált cikkek közül egyetlen foglalkozott nagy terjedelemben ezzel a témával, a *Die Woche* „Kivonulás a hamisan értelmezett mennyországból” címet viselő cikke.⁵⁴

Az újságírók számos tényező felsorolásával próbálták magyarázatot adni a hazatérés okaira: félelem attól, hogy a politikai rendőrség távollétükben üldözi családjukat és barátait,⁵⁵ a hozzátartozó betegségről értesítő – és feltételezhetően a politikai rendőrség nyomására írt – sürgöny kézhezvétele,⁵⁶ az elválást nehezen viselő és az emigránst hazahívó hozzátartozók levelei által kiváltott hatás,⁵⁷ a haza-

51 CH-BAR# E2200.50-01#1969/84#112*, Az. D. 41, Schweizerische Presseartikel über Ungarn, 1948–1958.

52 A többi cikk az ország politikai helyzetével (gyakran erősen kommunistaellenes éllel) vagy gazdasági helyzetével foglalkozik (árnyaltabb hangnemben).

53 Die Eingliederung der ungarischen Flüchtlinge in der Schweiz. In: *St. Galler Tagblatt*, 1957. január 23.; Auszug aus dem falsch verstandenen Paradies. In: *Die Woche*, 1957. február 11.; Ungarische Frauen im Rampenlicht. In: *Berner Tagblatt*, 1957. február 14.; Ungarn sehen unser Land. Zwei Fragen unseres Reporter Team an ungarische Flüchtlinge. In: *Schweizerische Wochen Zeitung*, 1957. február 21.; Das Leben der Ungarnflüchtlinge in Schaffhausen. In: *Schaffhauser Nachrichten*, 1957. február 15.; Einsamkeit im Wohlstand. Wie haben sich die Ungarnflüchtlinge bei uns eingelebt? In: *Zürcher Woche*, 1957. augusztus 16.; Blick in ein Betreuungslager ungarischer Flüchtlinge. In: *Die Tat*, 1957. január 28.

54 Auszug aus dem falsch verstandenen Paradies. In: *Die Woche*, 1957. február 11.

55 *Berner Tagblatt*, 1957. február 14. *Die Tat*, 1957. január 28.

56 *Berner Tagblatt*, 1957. február 14.

57 *St. Galler Tagblatt*, 1957. január 23.

térésre jelentkezők többségének ifjúkora – akiknek éretlensége gátolja a tisztánlátásukat a veszélyeket illetően –, végül a társadalmi kapcsolatok hiánya okozta beilleszkedési problémák a fogadó országban.⁵⁸

Még a markánsan humanista beállítottságú *Die Woche*⁵⁹ sem megértő a hazatérésre jelentkezőkkel szemben. Interjúk alapján az említett cikk kiemelte, hogy az emigránsok közül sokaknak hamis illúziói voltak a nyugati életről. Igencsak moralizáló hangnemben, úgy ítélte meg az említett írás, hogy a hazatérők „aszociálisak és képtelenek alkalmazkodni”, ami emigrációjuk kudarcának oka is egyben: „Először meglepőnek tűnhet, hogy közülük kétszáznegyvenkilencen döntöttek úgy, hogy visszatérnek a szovjetek által drákói módszerekkel igazgatott országukba. De nincs ebben valójában semmi rendkívüli. Svájc és a Nyugat soha nem állították, hogy a szabad világ összehasonlítható lenne a mennyországgal. A szabadság előnyeit és jótéteményeit, mint minden földi adományt, a homlokunk izzadságával kell megszerelnünk és kiérdemelnünk.”⁶⁰ Ez a cikk rávilágít arra, hogy létezett bizonyos meggyőzés azokkal szemben, akik nem voltak képesek kihasználni a Svájcba érkezésükkor kapott lehetőséget.

Általánosságban azonban ritka volt, hogy a svájci sajtó tudósított a hazatérésekről. Kivételt képeztek a *Vorwärts* (Előre) és a *Voix Ouvrière* (Munkások Hangja) című lapok, amelyek nemcsak említést tettek erről, hanem nagy súlyt is helyeztek a jelenségre. Ez a két újság, a Munkáspárt szócsövei, 1956-tól kezdve a *Népszabadság*éhoz hasonló hangnemet használtak, ecsetelve a magyar menekültek által – mindenekelőtt a munka világában – szerzett negatív tapasztalatokat.⁶¹

Következtetés és kutatási irányok

A hazatérés motívumai – akár a valódiak, akár a feltételezettek – magától értetődően jelentős ideológiai töltetet hordoztak magukban. A kortársak elemzéseinek nagymértékben különböztek az üzenethordozók (polgári, szociáldemokrata vagy kommunista sajtó; hatóságok; szakértők stb.) szerint. A kommunista megfigyelők szemében a hazatérők – mind a prominens, mind pedig a névtelen emigránsok – szimbolikusan hozzájárultak a rendszer legitimálásához. Nyilatkozatokat kértek a hazatérőktől vagy eszközként használták őket annak érdekében, hogy kedvezőbb képet alakítsanak ki Magyarországról a határokon belül és kívül is. Mások számára viszont a hazatérés az integráció kudarcát szimbolizálta, aminek okozói maguk a menekültek. A diskurzusok egyébiránt rávilágítanak a két politikai rendszer által megjelenített társadalmi értékek közötti ellentétre is.

58 *Die Tat*, 1957. január 28.

59 *Die Woche*: hetilap, amely elsősorban aktuális társadalompolitikai témákat elemez, számos fotóriportot közöl.

60 *Die Woche*, 1957. február 11.

61 Például: Des réfugiés rentrent en Hongrie. In: *Voix Ouvrière*, 1956. december 8.; Ungarische Flüchtlinge wieder daheim. In: *Vorwärts*, 1958. január 24.

Noha kétségkívül kockázatos típusokba sorolni a hazatérőket, sematikus négy társadalmi kategóriát különböztethetünk meg, ezeket azonban érdemes volna tovább árnyalni. 1. Azok a személyek a magyar diaszpórán belül, akik 1956-ban érkeztek, és akiket kisebb bűncselekmények elkövetése miatt a svájci hatóságok ösztönöztek a hazatérésre. 2. A kiskorúak. Tény, hogy számtalan gyermek és kamasz a szülei értesítése nélkül hagyta el Magyarországot, s a szülei, néha a magyar politikai rendőrség nyomására, aggódtak gyermekük sorsa miatt. 3. A prominens „korábbi menekültek”, mint Szabó Miklós, illetve olyan művészek, értelmiségiek vagy pedig sportolók, akik a hazatelepülésükkel és annak sajtó általi tálalásán keresztül, akár hallgatólagosan, akár nyíltan, hitelt adtak a hazatérésre buzdító felszólításnak. 4. Az utolsó csoport, amely az általa hagyott kevés nyom miatt nehezen behatárolható, a névtelen menekülteké. Ebből a csoportból és mintegy befejezésképpen szeretnénk felidézni három példát, három különböző forrástípusból válogatva, ami hozzásegíthet a Nyugatról Keletre való hazatérés jelenségének megértéséhez.

Az „egykori menekültek” szóbeli tanúságtételei értékes forrást képeznek ebben a vizsgálatban. Egyikük meséli: *„Egy hozzám hasonló diák, akivel együtt voltam a menekülttáborban, a menyasszonya nélkül jött otthonról el. Svájcba érkezése után kezdte megbánni, hogy eljött, ráadásul menyasszonya és édesanyja is írt, illetve telefonált neki, kérve, hogy menjen haza. Végül úgy döntött, hogy hazamegy Magyarországra, és ott végezte el az egyetemet.”*⁶² Egyszerű, apolitikus és anekdotikus történet, kétség nem fér hozzá, de talán a hazatértek egy része magára ismerne benne.

Amikor a kérdést feltesszük Svájcban maradt régi menekülteknek a hazatérés okait illetően, különböző értelmezéseket kapunk: *„Tudtuk, hogy voltak, akik hazamentek; már akkor is azt mondtam magamnak: de kik lehetnek ezek az emberek?”*⁶³ Vagy pedig: *„Voltak, akik nem viselték el a gyökértelessé válást”,*⁶⁴ és akiknek *„csalódást okozott a hely, ahova kerültek”*.⁶⁵ Ezek a megszólalások azonban a közvetett tanúságtételek közé tartoznak. Az érintett személyekkel – tudomásom szerint – soha nem készítették interjút történészek, akiknek figyelme főleg a fogadó országokban maradt vagy az 1989 után hazatért menekültekre és a forradalom szereplőire összpontosult. Sürgős volna tehát egybegyűjteni azok vallomásait, akik visszatérve Magyarországra elszenveték a „második száműzetést”.

A hivatalos források felhasználásával legalább részben rekonstruálhatók annak a több száz személynek az indítékai, akik felvették a hazatérési engedélyüket a fogadó ország végleges elhagyása érdekében. Így Méry László szomorú története is, akit 1957 decemberében, Bernben meggyilkoltak. A szokatlan körülmények miatt úgy dokumentálva van a Szövetségi Levéltárban.⁶⁶ Méry 1957 októberében

62 Mindegyik interjúalany neve álnév. Márai Béla, Genf, 2013. október 12.

63 Gémes Péter, Bazel, 2015. április 1.

64 Tóth Zoltán, Genf, 2014. október 11.

65 Horváth Magdolna, Delémont, 2015. július 22.

66 CH-BAR# E2200.50-01#1969/235#233*, Az. E. 7.1, Rapatriements réfugiés hongrois actuellement en Suisse à la suite des événements de Hongrie, 1957–1961.

kérvényezte hazatelepítését. A követség éppen meggyilkolása előtt értesítette őt kérvénye elfogadásáról, ami igencsak megnehezítette a berni nyomozók munkáját, mert kénytelenek voltak a Szövetségi Külügyminisztériummal és a magyar követséggel összehangolva dolgozni. A gyanúsított, egy másik magyar menekült, csakugyan politikai indokokra hivatkozott tettének megmagyarázásakor, ám a nyomozás végén bevallotta, hogy a kémtörténettel megkísérelte összezavarni a svájci rendőröket, és a lopás volt az egyedüli indítéka.⁶⁷ A sajtó számos adatot tett közzé az áldozatról: munkás egy műanyag termékeket előállító gyárban.⁶⁸ Barátai teljesen apolitikus beállítottságúnak írták le, akit egyedül a honvágy ösztönzött a hazatérésre.⁶⁹ A Szövetségi Levéltárban őrzött egyik levelében arra kérte édesanyját, hogy látogasson meg egy házaspárt, amellyel a berni magyar követségen találkozott, és amely szintén haza készül térni Magyarországra, hogy tudja, „mire számíton”. Bár egyszer sem említette „honvágyát”, édesanyjának azt írta, hogy inkább töltene hat hónapot Magyarországon börtönben, mint hogy még hat hónapig itt maradjon.⁷⁰ A napi híren túlmenően, a levél számos tényezőre világít rá a hazatéréssel kapcsolatban. Először is, a menekült felkészült és tájékozódott a hazatelepülés várható következményeiről. A gyilkos igyekezett kihasználni a politikailag túlfűtött helyzetet, és bizonytalanságban hagyva megpróbálta manipulálni a rendőrséget. Ezen a ponton kezdődtek a történet eltérő kisajátításai. Magyarországon „A honvágytól gyöttrődő fiú”⁷¹ címmel jelentek meg cikkek, miközben a legtöbb svájci újság nyugtatta olvasóit, mondván, hogy ez az elszigetelt eset nem takarhatja el a magyar menekültek többségének mintaszerű beilleszkedését a társadalomba.⁷² Magától értetődik, hogy a személyek útját dokumentáló svájci levéltárak sorát ki kell majd egészíteni a magyar levéltárak anyagaival.

Az utolsó eset nem jellemző: irodalmi forrásból való. Kristóf Ágota⁷³ *Tegnap* című regényében János, kitalált szereplő, szintén *lehetne* egy a hazatérésre jelentkezők közül. Történetét Sándor, a narrátor beszéli el:

*„Egyre gyakrabban járok el a kocsmába. Majdnem minden este odamegyek. Megismerkedem a honfitársaimmal. (...) Megismerkedem Jánossal is, egy szakképzetlen mezőgazdasági munkással, aki attól fogva mindenhova elkísér. Még nem talált magának munkát, és szerintem soha nem is fog találni. Koszos, rosszul öltözött, még mindig a menekültközpontban lakik.”*⁷⁴

*

67 Uo. Allgemeines und Heimschaffung bzw. Rückkehr nach Ungarn, 1957–1961.

68 Qualifiziertes Geständnis im Berner Mordfall Méry. In: *Der Bund*, 1958. január 31.

69 Laszlo Farkas hat Laszlo Méry allein getötet. In: *Berner Tagblatt*, 1958. február 27.

70 CH-BAR#E2200.50-01#1969/235#233*, Az. 7.0/1, Allgemeines und Heimschaffung bzw. Rückkehr nach Ungarn, 1957–1961.

71 CH-BAR#E4001D#1973/125#1425*, Az. 097.07, Mordfall Méry, Laszlo, 1957–1959.

72 Uo.

73 Kristóf Ágota (1935–2011) maga is 1956-os menekült, előbb egy üzemben dolgozott Neuchâtelben, mielőtt tökéletesen elsajátította a francia nyelvet, amely egyúttal az írói nyelve is lett. Kristóf Ágota mindenfajta mesterkéeltségtől mentes francia nyelven írott könyveit a szerző felügyelete alatt fordították le magyarra. A *Tegnap* című regény először francia nyelven *Hier* címmel jelen meg (Párizs, 1995).

74 Kristóf, 2012. 40.

János boldog:

– Ez az első alkalom, hogy pénzt tudtam küldeni a feleségemnek. Azt a pénzt, amit tőled kaptam.

– Szegény János, az igazán nem volt sok.

– Nálunk tízszer annyit ér, mint itt. A feleségem cipőt és ruhát tudott venni belőle őszre a gyerekeinknek. Rendes ruhában kell iskolába menniük.

Azt kérdem:

– És most mit fogsz csinálni így, megint munka nélkül?

– Nem tudom, Sándor.

– Jobban jársz, ha hazamész.

– Nem tehetem. Az egész falu engem gúnyolna. Mindenkinek azt mondtam, hogy vagyont szerzek.

(...)

Majdnem minden este eljön hozzám, nem hagy írni, nem hagy aludni. Felolvassa nekem a felesége és a gyerekei leveleit. Beszél a honvágáról, a bánatáról, arról, hogy nem élhet együtt az övéivel.

Szinte állandóan sír. Csak szalonnával és krumplival tudom vigasztalni. Miután teleette magát, elmegy a menekültközpontba, egy nagy, emeletes ágyakkal teli hálóterembe, amit már megszokott, és ahol, mint régi lakót, a többiek főnökként tisztelik.⁷⁵

*

Hazamegyek. Jánost a konyhában fekvé találom. Részegnek hiszem, megrázom. Kinyitja a szemét.

– Nem haltam meg?

– Miért haltál volna meg?

– Pedig kinyitottam a gázt.

– A gázt már egy hete kikapcsolták. Nem fizetem. Az áramot sem. Azt is hamarosan kikapcsolják. Túl sok pénzt költöttem ruhákra, kerékpárra, zseblámpára, távcsőre (...).

– Kaptam egy levelet. Egy névtelen levelet. Az állt benne, hogy soha nem mehetek haza, mert a feleségem talált magának egy másik férfit, és hogy én már csak arra vagyok jó, hogy pénzt küldjek haza. A feleségem már gyereket vár attól a másiktól. Most mit csináljak?

– Vagy hazamész, és visszaszerzed a feleséged, vagy itt maradsz, és nem gondolsz rá többet.

– De én szeretem a feleségem! Szeretem a gyerekeimet!

– Akkor továbbra is küldj nekik pénzt!

– Tudva, hogy az a másik is kap belőle? Te mit tennél a helyemben?

– Nem tudom. Én még azt sem tudom, mit tegyek a magam helyében."⁷⁶

---

75 Uo. 51–52.

76 Uo. 87–88.

Ez a nagyszerű részlet, melyben fanyar humor is megbújik, új szemszögből közelít a témánkhoz. Habár nem tudjuk, hogy János hazamegy-e végül, egy sor okot látunk a hazatérésre (a hozzátartozók kérései és gondjai, a munkanélküliség, a tehetetlenség), de egy sor akadályt is (a félelem az otthon maradottak tekintetétől; az, hogy pénzt akar küldeni a családjának). Új tényezők is megjelennek, mint a pénzügyi kérdés és a szerelmi élet. Végül pedig két arckép kerül szemünk elé: Sándor és János. Mindketten szakképzetlen munkások. Az egyikük boldogul, a másik viszont nem. Az egyikük feleségül fog venni egy svájci állampolgárt, a másik pedig egyre inkább elmerül emlékeiben és a félelemben, hogy elengedte hazáját és feleségét.

Az eljövétel okaihoz hasonlóan az embereket hazatérésre ösztönző konkrét okok egyének szerint változnak és többdimenziójúak. Jogos tehát a történész kételkedése a tekintetben, vajon lehetséges-e a hazatérés okait meghatározni és megérteni, mivel a menekültek és a kortárs megfigyelők által adott okok mind beleillenek egy diskurzusba. Ez a diskurzus mindazonáltal szembesíthető a hazatelepültek társadalmi csoportjának pontos összetételére vonatkozó kvantitatív vizsgálatokkal. Ilyen módon mérhetővé válnak a hazatéréssel járó kockázati tényezők, vagyis azok a szempontok, amelyek vonatkozásában a visszatérők csoportja különbözik a fogadó országban maradt személyektől.⁷⁷

Egy további dimenziót is figyelembe kell venni, nevezetesen az emigráció helyszínét, illetve azon belül a menekültek helyváltoztatásait Svájcban. Bizonyos viták az állami hivatalokban arra utalnak, hogy bár a svájci hatóságok a menekültek egy részét vidéken szerették volna elhelyezni, az utóbbiak nem mindig voltak hajlandók vidéki környezetben letelepedni és munkát vállalni. Vajon ez a szembesülés az induláskor táplált remények és a munkaerőpiac realitásai közötti különbségekkel oka volt-e néhány hazatérésnek? Ez a kérdés a nemek közti viszonyokra vonatkoztatva is helytálló. Szakmai téren a nőknek sokkal kisebb perspektívájuk volt Svájcban, mint az akkori Magyarországon. Nem zárható tehát ki az összefüggés a hazatérések egy része és az ilyenfajta szakmai visszalépés között. Az is lehetséges különben, hogy az egyedül útra kelt férfiak nem tudták maguk után hozni családjukat, ami hazatérésük potenciális oka volt. A társadalomtörténet és a politikatörténet kereszteződésében ezeknek a feltevéseknek a verifikálása egyetlen forrástípus felhasználásával nem lehetséges.

A Pintér Emil, a *Voix Ouvrière* vagy a *Die Woche*, a Szabó Miklós vagy a Kristóf Ágota által megnevezett okok részrehajló és diszkurzív okok, azonkívül előtérbe helyezik az emocionális és a szociális nézőpontokat. A hazatérésekről szóló ideológiai jellegű megszólalásokon túlmenően mégis egy bizonyos valóságról tanúskodnak: a migráció során az érintett személyek dilemmákkal találták magukat szembe és kénytelenek voltak súlyos döntéseket hozni a jövőjükéről. Egy kritikus helyzetet és egy adott helyet reméltek valamilyen értelemben elhagyni. Ez a helyzet lehet a háború, az üldöztetés, a diktatúra, az otthon, a csalódást kiváltó munkahely, a kilátástalan jövő... Ez a hely lehet Magyarország és akár Svájc is.

Fordította: Klenjánszky Sarolta

⁷⁷ Ez a vizsgálat folyamatban van a disszertációim keretében, amelynek fő vonalaiba enged betekintést ez a cikk.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AfZ

Archiv für Zeitgeschichte der ETH (Eidgenössische Technische Hochschule/École polytechnique fédérale) (Zürich)

SFH Schweizerische Flüchtlingshilfe (Organisation suisse d'aide aux réfugiés)-Archiv

CH-BAR

Schweizerisches Bundesarchiv/Archives fédérales suisses (Bern)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

OSA

Open Society Archives (Budapest)

2. Kiadott források és szakirodalom

Birkás

1983 Birkás, Judit: *Die Ungarnflüchtlinge von 1956 in der Schweiz: ihre Aufnahme und Eingliederung*. [Szakdolgozat, Bázeli Egyetem.] Basel, 1983.

Borbándi

1989 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Bp., 1989.

Buss

1968 Buss, Anita: *Aufnahme und Eingliederung der ungarischen Flüchtlinge der Revolution 1956 unter besonderer Berücksichtigung der Arbeit der Eidgenössischen Polizeiabteilung*. [Szakdolgozat, Schule für Sozialarbeit.] Bern, 1968.

Casoar–Balázs

2006 Casoar, Phil–Balázs, Eszter: *Les Héros de Budapest*. Paris, 2006.

Dufoix

1998 Dufoix, Stéphane: Le retour des exilés. In: *Hommes et migrations*, 216. (1998) 79–91.

2010 Dufoix, Stéphane: Un pont par-dessus la porte. Extraterritorialisation et transétatisation des identifications nationales. In: *Loin des yeux, près du cœur: les états et leurs expatriés*. Sous la direction de Dufoix, Stéphane–Tinguy, Anne, de–Guerassimoff, Carine. Paris, 2010. 15–57.

Feltételezések és rágalmak

1959 *Feltételezések és rágalmak. A Magyarok Világszövetségének sajtókonferenciája*. Bp., 1959.

Gémes

2007 Gémes, Andreas: Political Migration in the Cold War: the Case of Austria and the Hungarian Refugees of 1956–57. In: *Immigration and Emigration in Historical Perspective*. Ed.: Isaacs, Ann Katherine. Pisa, 2007. 165–182.

Green–Weil

2006 *Citoyenneté et émigration. Les politiques du départ*. Éd.: Green, Nancy L.–Weil, François. Paris, 2006.

Hidas

2009 Hidas, Peter: Arrival and Reception: Hungarian Refugees, 1956–1957. In: *The 1956 Hungarian Revolution: Hungarian and Canadian Perspectives*. Eds.: Adam, Christopher–Egervari, Tibor–Laczko, Leslie–Young, Judy. Ottawa, 2009. 223–250.

Ismelli

2011 Ismelli, Claudia: *Die Erinnerung an die Ungarnflüchtlinge in der Schweiz zwischen Selbst- und Fremdwahrnehmung*. [Szakdolgozat, Bázeli Egyetem.] Basel, 2011.

Kecskés

2002 Kecskés D. Gusztáv: A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom. In: *Történelmi Szemle*, 44. (2002) 1–2. sz. 99–114.

2005 Kecskés D. Gusztáv: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Paris–Bp.–Szeged, 2005.

2016 Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek svájci befogadása. In: *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 1. sz. 85–114.

Keresztesy

2001 Keresztesy, Peter: *Les réfugiés hongrois comme facteur de tension dans les relations hungaro-suisse. Les conséquences diplomatiques d'un acte humanitaire*. [Diplomamunka, Fribourg-i Egyetem.] Fribourg, 2001.

Kristóf

2012 Kristóf Ágota: *Tegnap*. Ford.: Takács M. József. Bp., 2012.

KSH-jelentés

1991 KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. In: *Régió*, 2. (1991) 4. sz. 174–211.

Les réfugiés hongrois

1957 *Les réfugiés hongrois*. In: *Population*, 12. (1957) 2. sz. 343–345.

Mémorandum hongrois à l'ONU

1957 *Mémorandum hongrois à l'ONU sur les fugitifs*. In: *Voix Ouvrière*, 1957. január 17.

Pancza–Piguet

2009 Pancza, André–Piguet, Etienne: *Les réfugiés hongrois de 1956 dans le canton de Neuchâtel*. In: *Géo-regards: revue neuchâteloise de géographie*, 2. (2009) 57–74.

Petit

2007 *Migrations internationales de retour et pays d'origine*. Éd.: Petit, Véronique. Paris, 2007.

Piguet

2013 Piguet, Etienne: *L'immigration en Suisse: soixante ans d'entrouverture*. Lausanne, 2013.

Pintér

1969 Pintér, Emil: *Wohlstandsflüchtlinge. Eine sozialpsychiatrische Studie an ungarischen Flüchtlingen in der Schweiz*. Basel–New York, 1969. (*Bibliotheca psychiatrica et neurologica*, 138.)

Puskás

1985 Puskás Julianna: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In: *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*. Szerk.: Molnár János–Orbán Sándor–Urbán Károly. Bp., 1985.

Soós

1999 Soós Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, 1999.

Stäheli

2006 Stäheli, Urban: „Zu Hause, aber nicht daheim.“ *Akkulturationsverläufe bei Immigranten aus Ungarn in der Schweiz*. Zürich, 2006.

Szabó J.

2007 Szabó Juliet: „...s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között. In: *Múltunk*, 52. (2007) 1. sz. 187–213.

Szabó M.

1961 Szabó Miklós: *Hazatértek*. Bp., 1961.

Valuch

2001 Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Bp., 2001.

Vonèche Cardia

1998 Vonèche Cardia, Isabelle: *L'octobre hongrois: entre croix rouge et drapeau rouge. L'action du Comité international de la Croix-Rouge en 1956*. Bruxelles, 1998.

TIPHAINÉ ROBERT

THE RETURN OF 1956 HUNGARIAN REFUGEES FROM SWITZERLAND REASONS AND INTERPRETATIONS OF RETURNING HOME IN PROPAGANDA WARFARE

After 1956, some Hungarian refugees in Switzerland went back to Kádár's Hungary, encouraged by the Hungarian government. This paper examines the situation of Hungarian refugees and their return in their homeland, as well as the diplomatic efforts of the Hungarian government's policy in the case of Switzerland. The article further analyzes the rhetoric in contemporary sources both in Hungary and Switzerland about this category of refugees. Even if it remains a minority phenomenon, the analysis of the real or imagined motivations shed light on the history of the 1956 refugees.

A magyar menekültkérdés kezelése Jugoszláviában, 1956–1957

Az 1956-os forradalom leverését követően Magyarország területét elhagyók túlnyomó többsége Ausztrián keresztül távozott, míg kisebb részük déli irányban, és Jugoszláviába érkezett. A továbbiakban a Jugoszláviában menedéket talált magyarokat, illetve a menekültkérdés jugoszláviai kezelését mutatom be. A tanulmány célja, hogy egy általános áttekintés után minél aprólékosabban mutassa be a magyar menekültkérdés jugoszláv vonatkozásait, kezdve az első menekültek megérkezésétől (1956. október vége) egészen 1958 januárjáig, amikor is az utolsó, Nyugatra készülő magyar menekült is elhagyta a délszláv államot.

1956-os magyar menekültek

Az 1956-os magyar menekültek számáról egyelőre nincsenek teljesen megbízható és pontos információink (1. táblázat).¹ Az Ausztriába menekültek számának meghatározása nem egyszerű feladat, mivel egyrészt az osztrák hatóságok csak 1956. október 28-án kezdték meg a határt átlépők hivatalos számbavételét, másrészt sokan voltak, akik – tudatosan vagy véletlenül – elkerülték a határátlépést követő hivatalos regisztrációt. Az osztrák belügyminisztérium jelentése szerint 1957. április 6-ig 174 704 magyar kapott menedéket Ausztriában.² Az 1959-ben megjelentetett adatok szerint viszont a magyar–osztrák határt 1956 októbere és 1957 júniusa között összesen 178 875 személy lépte át.³

Vizonylag megbízhatóak a jugoszláv államban menedékjogot kapott emberekkel kapcsolatos számadatok. A hivatalos adatok szerint 1956. október 23. és 1957. december 31. között Jugoszláviában 19 857 magyarországi menekült talált menedéket.⁴

1 Forrás: *KSH-jelentés*, 1991. 107.; Kovačević, 2003. 124.

2 *KSH-jelentés*, 1991. 130.

3 Murber, 2006a. 336.

4 Kovačević, 2003. 124.

1. táblázat. Az 1956-os magyar menekültek száma

Ország	Létszám (fő)
Ausztria (1957. júniusig)	178 875
Jugoszlávia (1957. július 1-jéig)	19 857
Az ENSZ-nél regisztrált menekültek (1957. április 1-jéig)	193 805

Az osztrák és a jugoszláv adatoktól viszont eltérnek a magyarországi, nevezetesen a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által a magyar menekültekről készített jelentésben közölt adatok.⁵ Ezek szerint Magyarországot 1956. október 23. és 1957. április 30. között 151 731 személy hagyta el.⁶ Megjegyzendő azonban, hogy a KSH-jelentésben szereplő adatok az 1956-os menekültekkel kapcsolatosan a valóságosnál 20 százalékkal alacsonyabbak, mivel nem tartalmazták a szülők nélkül külföldre távozott közel tízezer tizenöt éven aluli gyermeket, az 1957. május 15-ig hazatért 11 447 személy nagyobb részét, a büntetőintézetekből megszökött és külföldre távozott 3-4 ezer embert, valamint az 1957. június 15. után beérkezett újabb 827 statisztikai szelvény adatait.⁷ Ennek ellenére nagyon fontos forrásról van szó, mivel sok olyan adatot közöl az összeírás, amely alapján – ha nem is kapunk teljesen pontos képet a Magyarországot elhagyók számáról – kirajzolódnak a magyar menekültkérdés főbb társadalmi-demográfiai vetületei.

A KSH-jelentésben szereplő adatok szerint a menekülteknek több mint a fele Budapestről származott, negyede pedig az ország nyugati feléből, elsősorban az osztrák – részben a jugoszláv/szlovén – határral szomszédos járásokból. Legtöbbször a magyar-osztrák-jugoszláv/szlovén hármasszoros határ mentén fekvő Szentgotthárdi járásból hagyták el az országot (a járás összlakosságának legalább 8,7 százaléka), arról a vidékről, amely különösen megszenvedte a Rákosi-korszakot (kémperek, csempészperek, a szlovén kisebbség értelmiségének meghurcolása, kuláklistázás, deportálások, a klérus és a „titóisták” elleni fellépés stb.).⁸

Megdöbbenő adatokkal szolgál a jelentés a menekültek korösszetételéről. A távozóknak több mint a fele 25 évnél fiatalabb volt, míg egyharmaduk a 25–39 év közötti korosztályból származott. A körülbelül kétszázézer főt számláló tömeg Magyarország akkori összlakosságának közel két százalékát tette ki.⁹ Erre a nagyarányú emberveszteségre többek között a korabeli jugoszláv sajtó is felfigyelt. A *Slovenski poročevalec* című napilap 1957 januárjában – igaz, egy kicsit eltúlozva az arányokat – a *Tragedija treh odstotkov* (A három százalék tragédiája) című cikkében kifejtette: „Nehéz elmondani, mi a nagyobb tragédia, a félig romba döntött Budapest

5 Az összeírás „disszidenseket” emleget, illetve „illegálisan külföldre távozott” személyeket.

6 Az összeírást a KSH egy 1957 februárjában megjelent belügyminiszteri rendelet alapján készült kijelentőlapokhoz csatolt statisztikai szelvények alapján készítette.

7 KSH-jelentés, 1991. 107.

8 Erről lásd bővebben: Nagyné Sziklai, 2002. 177–2014.; Munda Hirnök, 2011. 81–91.

9 KSH-jelentés, 1991. 107–133.

és idegen katonák a saját hazájában, vagy az, hogy a teljes lakosság közel három százaléka emigrációban van.”¹⁰

A legtöbben rögtön a forradalom leverését követően, 1956 novemberében és decemberében hagyták el Magyarországot, és kerestek menedéket, elsősorban Ausztriában.¹¹ A többség 1956 novemberében távozott, de még decemberben is naponta körülbelül ezer ember hagyta el az országot. A következő év januárjában naponta még 500-600 fő távozott külföldre, viszont addigra már megváltozott a menekülés iránya.¹² 1957 januárjától ugyanis a menekültek fő célpontja Jugoszlávia lett. A menekülési irány annak következtében változott meg, hogy a szovjet csapatok a magyar egységekkel együtt igyekeztek minél hermetikusabban lezárni a magyar-osztrák határt. Ennek érdekében a többi határszakasról – többek között a magyar-jugoszláv határról – átcsoportosították a határvédelmi erőket a magyar-osztrák határra. 1956. december végétől Jugoszlávia maradt az egyedüli olyan szomszédos ország, ahová kijuthattak és ott menedéket kaphattak a távozni készülőkk. Erre a tényre utal a jugoszláv Államvédelmi Hatóság szlovéniai részlegének beszámolója az 1956-os magyar eseményekről.¹³ A beszámolóból kiderül, hogy 1956. november 23-án a magyar-jugoszláv határ szlovén szakaszán, Tornyiszentmiklós településnél találkoztak a két ország képviselői. Ez alkalmából a magyar tisztek arra kérték jugoszláv kollégáikat, hogy a határszakaszt erősebben védjék és ellenőrizzék, mivel a magyar határőregységeket a magyar-osztrák szakaszra irányították át, és emiatt a jugoszláv határvidék gyakorlatilag őrizetlenné vált.¹⁴

Jugoszlávia és az 1956-os magyar menekültek

A Jugoszláviában menedéket talált magyarok három, egymástól időpontban és a menekültek számaránya alapján is jól elhatárolható szakaszban érkeztek. Az időhatárok kialakulása szorosan összefüggött egyrészt a forradalom és az ezt követő megtorló intézkedések hatásaival, másrészt a magyar-osztrák, valamint a magyar-jugoszláv határ őrzésében bekövetkezett változásokkal. A menekülthullám első fázisa a forradalom kitörésétől november 4-ig tartott, a második szovjet intervencióig. Eddig az időpontig 57 fő érkezett Jugoszláviába, elsősorban a hírhedt Államvédelmi Hatóság (ÁVH) tagjai, valamint kommunista pártfunkcionáriusok, akik a nép haragja elől iszkoltak el Magyarországról. Köztük a szegedi ÁVH 17 tagja, akik október 30-án éjjel lépték át fegyverestül Horgosnál a határt. Többen közülük családtagjai-

10 Tragedija treh odstotkov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. január 27.

11 Annak ellenére, hogy a tényleges menekülthullám a második szovjet beavatkozás (november 4.) után indult el, már a forradalom alatt is sokan hagyták el Magyarországot. Köztük szép számmal voltak Rákosi-rendszerhez hű személyek, elsősorban az ÁVH munkatársai és a kommunista párt tagjai, akik Jugoszláviában (részben Ausztriában) kerestek menedéket a népharagtól való félelmükben.

12 *KSH-jelentés*, 1991. 113.

13 A jugoszláv Államvédelmi Hatóság neve szlovénul Uprava državne varnosti (UDV), szerb-horvátul Uprava državne bezbednosti (UDB). A köznyelv csak UDBA-nak nevezte az államvédelmi szervezetet.

14 SI AS 1931, RSNZ SRS, t. e. 1186. Madžarski dogodki leta 1956. 42.

kat is magukkal vitték.¹⁵ Hasonlóképpen történt a magyar–jugoszláv határ szlovéniai szakaszán is: október 31-én reggel 3 órakor Pince településnél Szlovéniába mentek a nagykanizsai határőr-parancsnokság tisztjei, valamint a Magyar Dolgozók Pártja nagykanizsai és letenyei bizottságának vezetői, összesen 14 fő. Közülük ketten családtagjaikkal együtt távoztak.¹⁶

A következő periódus a második szovjet katonai intervenciótól az oszt-rák–magyar határ lezárásáig, 1957. január elejéig tartott. Ezen időszakon belül is markáns változás figyelhető meg: 1956. december elejéig ugyanis a jugoszláv hatóságok a menekültek többségét visszafordították, illetve visszaadták őket a magyar határőröknek. Az 1956. december elejéig tartó időszakban összesen 1200 személyt küldtek vissza a jugoszláv határról, mi több a jugoszláv belügyi szervek eleinte arról is értesítették a magyar felet, melyek a leginkább veszélyes határszakaszok a határsértések szempontjából, és tanácsokat is adtak a határ megerősítésére vonatkozóan.¹⁷

Néhányan azok közül azonban, akiket a jugoszláv szakaszon visszafordítottak, de később sikerült Ausztriába jutniuk, beszámoltak a déli határszakaszon szerzett tapasztalataikról. Ezekre a beszámolókra hivatkozva 1956 novemberében és decemberében a nemzetközi sajtó többször is írt a jugoszláv hatóságoknak a magyar menekültekkel szembeni embertelen magatartásáról. A nyugati lapokban megjelent írások hatására az ENSZ november vége felé pontos adatokat kért a jugoszláv kormánytól a magyar menekültek létszámáról.¹⁸ Az ENSZ, valamint a külföldi újságírók nyomásának engedve a jugoszláv szövetségi belügyminiszter 1956. december 7-én közölte, hogy Jugoszláviában összesen 859 menekült tartózkodik, és közülük 141 fő a hazatérés, míg 302 fő más országokba való kivándorlás mellett döntött. A miniszter beszámolójából még kiderült, hogy a hazatérők első csoportja (összesen 51 fő) aznap, vagyis december 7-én Horgosnál tér vissza Magyarországra, míg a másik csoport (90 fő) két nappal később, december 9-én Kotorribán (Kotoriba) fogja elhagyni Jugoszláviát.¹⁹ A maradék 416 személy sorsáról egy héttel később a jugoszláv külügyminisztérium képviselője adott felvilágosítást a hazai és külföldi újságírók számára rendezett sajtótájékoztatón. Az itt elhangzottak szerint ezek a személyek egyelőre a Jugoszláviában való maradás mellett döntöttek, de az elhatározásukat bármikor megmásíthatják.²⁰

1956 decemberétől kezdődően a jugoszláv hatóságok azonban már nem küldték vissza a magyarokat a határról, hanem – hasonlóan, mint Ausztriában – az 1951-es genfi menekültügyi egyezmény előírásainak megfelelően menedékjogot adtak a csoporthoz tartozás, a magyar állampolgárság alapján.²¹ A kérdéssel kap-

15 AJ, 507 IX., 75/III-1, 92. 3–6.

16 AJ, 507 IX., 75/III-1, 92. 7–10.

17 Kovačević, 2003. 98–99.

18 Kovačević, 2003. 98–99.

19 Sporočilo sekretariata za notranje zadeve o beguncih z Madžarske. In: *Slovenski poročevalec*, 1956. december 8.

20 Jugoslavija bo storila vse kar se da za zmanjšanje napetosti na svetu. In: *Slovenski poročevalec*, 1956. december 15.

21 Erről lásd bővebben: Cseresnyés, 2006. 387–410.

csolatos jugoszláv álláspont gyökeres változásához több tényező is hozzájárult. Egyrészt egyre nagyobb számban érkeztek menekültek Jugoszláviába, főleg 1957 januárjától, másrészt nagy nyomást gyakorolt Jugoszláviára az ENSZ, valamint több külföldi, elsősorban nyugati ország. Szintén fontos szerepet játszott a jugoszláv magatartás megváltozásában az a szándék, hogy Jugoszlávia külföldön kialakult képét javítsák, illetve tekintélyét megőrizték. Jugoszlávia bécsi nagykövete 1956. november 19-én sürgős táviratában a következőket írta: *„Úgy véljük, nagy propaganda jelentőséggel bírna számunkra, hogy valamiféle módon bekapcsolódjunk a Nemzetközi Vöröskereszt útján Magyarország megsegítésébe, amelyet itt Bécsben szerveznek. Ez az akció nagyon széles méreteket öltött, óriási eszközöket gyűjtöttek össze, s sok ország vesz részt benne, és nagyon sokat ír róla a világsajtó. Ily módon valamelyest a rólunk kialakított negatív benyomáson tudnánk változtatni. (...) Azt javaslom, hogy a Külügyminisztérium ebben az ügyben tegyen lépéseket, és a segély minél előbb érkezzon meg.”*²² A jugoszláv vezetés elfogadta a nagykövet kezdeményezését. Jugoszlávia 1956. december elejétől megváltoztatta az álláspontját a magyar menekültkérdés kapcsán, és egészen 1957 augusztusáig menedéket biztosított a Magyarországot elhagyóknak.²³

A menekülthullám harmadik szakasza 1956 és 1957 fordulóján kezdődött, amikor a magyar–osztrák határ őrizetét megerősítették. Különösen 1957 januárjában és 1957 februárjában lépték át nagy számban a déli magyar határt és kerestek menedéket a jugoszláv államban. Mindezt látva a jugoszláv kormány az ENSZ segítségét kérte a magyar menekültkérdés megoldásához.²⁴ 1957 elején az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) képviselője Jugoszláviába utazott, ahol megbeszéléseket folytatott a jugoszláv vezetőkkel, és néhány menekülttábor is felkeresett. Beszámolója alapján az ENSZ 1957. január végén határozatot fogadott el, amely szerint a magyar menekültek gondozása minden állam feladata, és ezért a költségekből is részt kell vállalni. Az ENSZ jugoszláviai szerepvállalásáról a magyar menekültüggyel kapcsolatosan Svetislav Stefanović jugoszláv belügyminiszter 1957 februárjában a jugoszláv újságíróknak adott interjújában többek között kifejtette: *„Az október 23-i magyarországi eseményeket követően országunk, amely az ENSZ útmutatásait követte, abban a helyzetben találta magát, hogy a saját területén számos menekültnek kellett menedékjogot nyújtania. A nehézségek, melyek a befogadás, szállás, élelemellátás stb. során keletkeztek, meghaladták országunk lehetőségeit. Ezért ezeket az ENSZ keretein belül kell megoldani a jugoszláv hatóságok és az ENSZ menekültügyi főbiztosának közös közreműködésével.”*²⁵

A jugoszláv álláspont megváltoztatása abban is megnyilvánult, hogy engedélyezték az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának egy ideiglenes iroda megnyitását a jugoszláv fővárosban.²⁶ A belgrádi központ tevékenysége felgyorsította

22 Frankovics, 2012. 14.

23 Kovačević, 2003. 101.

24 Itt kell megjegyezni, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága már 1956. november 6-án felkínálta Jugoszláviának a segítséget, de a jugoszlávok a menekültek kis létszáma miatt ezt elutasították.

25 Zahtevamo povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.

26 Zahtevamo povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.

a magyar menekültkérdés megoldását. Még a nyár folyamán elindultak az első nagyobb csoportok Nyugat felé, 1958. január közepére pedig az utolsó magyar menekült is elhagyta Jugoszlávia területét. Időközben Jugoszlávia újra megváltoztatta a magyar menekültekhez való viszonyát. A magyar állammal kötött titkos szerződés alapján 1957 augusztusától már nem fogadta az újabb érkezőket, hanem visszaadta őket a magyar szerveknek.²⁷ A határok újbóli lezárása minden jel szerint a jugoszláv–magyar kapcsolatok, tágabb értelemben a Jugoszlávia és a szocialista tábor közötti viszony normalizálását szolgálta, és a magyar félnek tett engedménynek számított a Nagy Imre-ügy kapcsán kirobbant magyar–jugoszláv vitát követően.

A magyar menekültek létszámáról és a Jugoszláviába való érkezésük időpontjáról a jugoszláv sajtó is beszámolt a szövetségi belügyminisztérium, illetve a Tanjug jugoszláv hírügynökség adatai alapján. Ezekből kiderül, hogy 1956. december 1-jéig 690 személy érkezett Jugoszláviába, de még 1957. január 1-jéig is „csak” 1748 főt számlált az itt menedéket kapottak csoportja. Ezt követően azonban rohamosan kezdett nőni a magyar menekültek száma Jugoszláviában. A jugoszláv hírügynökség szerint 1957 januárjában és február első felében naponta több száz magyar érkezett Jugoszláviába.²⁸ Ezt követően azonban már csökkent a kivándorlás üteme, hiszen az 1957. február 16-án 17 254 főnyi létszám ez év április 4-ig „csak” 18 799-re, míg 1957. július 1-jéig 19 599-re emelkedett.²⁹ A hivatalos jugoszláv adatok szerint 1956-ban és 1957-ben összesen 19 857 személy érkezett Magyarországról Jugoszláviába³⁰ (2. táblázat).³¹

2. táblázat. A menekültek száma és érkezésük időpontja

Dátum	A menekültek száma
1956. december 1-jéig	690
1957. január 1-jéig	1 748
1957. január 15-ig	5 391
1957. január 25-ig	11 018
1957. február 1-jéig	15 321
1957. február 15-ig	17 254
1957. április 4-ig	18 799
1957. július 1-jéig	19 599
1957. december 31-ig	19 857

27 Kovačević, 2003. 101.

28 Zahtevamo povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.

29 Zahtevamo povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.; Zanimanje za naše predloge. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. április 6.; Izpolnili smo moralne obveznosti. In: *Večer*, 1957. július 25.

30 Kovačević, 2003. 124.

31 Forrás: Enajst tisoč beguncev. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. január 26.; Zahtevamo povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.; Zanimanje za naše predloge. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. április 6.; Izpolnili smo moralne obveznosti. In: *Večer*, 1957. július 25.; Kovačević, 2003. 100.

A jugoszláv hatóságok 1957. március 18-án egy összeírást készítettek a Jugoszláviába távozott magyarokról és a számukra létrehozott menekülttáborokról. Eddig az időpontig Magyarországról 18 597 személy érkezett Jugoszláviába. Közülük 1402 fő visszatért a hazájába, 402 személy viszont úgy döntött, hogy Jugoszláviában marad. A tárgyalt időpontig 596 fő már egy harmadik országba távozott. Így az említett napon a jugoszláv táborokban 16 214 személy tartózkodott. Az összeírás során a magyar menekültek szakképzettségéről is készült egy kimutatás (3. táblázat).³² Eszerint a 15 689 regisztrált személy között viszonylag magas volt a rendszer által preferált „munkásosztálybeli”, szám szerint 7561 fő. Közülük 335 volt bányász, 2024 munkás, 4384 szakképzett munkás, 818 fő pedig magasan szakképzett munkás.³³

3. táblázat. A menekültek szakképzettség szerinti megoszlása, 1957. március 18.

Szakképzettség	Szám
Földművelők	824
Bányászok	335
Munkások	2 024
Szakképzett munkások	4 384
Magasan szakképzett munkások	818
Pedagógusok (tanárok, egyetemi oktatók stb.)	155
Gyógyszerészek	40
Egyetemi végzettségű szakemberek	374
Katonai szakértők	26
Hivatalnokok	1 022
Újságírók	23
Írók	8
Művészek (színészek, festők)	59
Katonai személyzet	59
Szabadúszók	447
Tanulók és egyetemisták	2 250
Egyéb	2 841
Ismeretlen	525
Összesen	16 214

Másfél hónappal később, 1957. május 9-i dátummal újabb jelentés készült a magyar menekültekről. Az 1957. márciusi és a májusi adatok között nagyobb el-

32 Forrás: Kovačević, 2003. 123.

33 Kovačević, 2003. 123.

térések nincsenek, kivéve a létszámot. A májusi összeírás érdekessége viszont az, hogy a jugoszláv hatóságok az adatokat átadták Magyarországnak.³⁴

A jugoszláv államvédelmi hatóság szlovéniai részlege a Szlovéniában tartózkodó magyarokról készített összegzésében a menekülteket „politika meggyőződések” alapján négy kategóriába sorolta:

„1. Nyugatorientált idősebb értelmiségiek, akik viszonylag nyugodtan viselkedtek, felfogták emigráns voltukat. Elégedettek a vendéglátásunkkal. Lojálisak a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság szocialista berendezkedéséhez és nem mutatták ki ellenérzésüket annak ellenére, hogy minél hamarabb Nyugatra akartak jutni.

2. A fiatal értelmiségiek, illetve a fiatalok általában a nyugati propaganda erős hatása alá kerültek és nehezen akarták megérteni, elfogadni az emigránsléteket. Nagyon fegyelmezetlenek, türelmetlenek és szemtelenedek a követeléseiket illetően. Megtapsztalták a demokráciánkat, amelyet negatív értelemben használtak ki. A Nyugatra való elutazásuk elhúzódsáért Jugoszláviát okolták. Állandóan az ENSZ menekültekkel kapcsolatos deklarációjára hivatkoztak.

3. Politikai hovatartozás nélküli menekültek, akik többsége a pánik miatt menekült el Magyarországról. Ők nem tudják eldönteni, mely országba szeretnének menni. Nagyon türelmetlenek, állandóan váltogatják a kijelentéseiket a kivándorlásuk kapcsán, és ezáltal sok munkát okoznak az adminisztrációnak.

4. Menekültek, akik azért menekültek el Magyarországról, mert részt vettek a felkelésben, fegyvert viseltek, a munkástanácsok és a nemzeti tanácsok tagjai voltak, tüntetések vezetői stb. Az ő viselkedésükre általában nincs panasz. Együttműködtek velünk, és ők adták a legobjektívebb képet a táborokban való helyzetéről. Létszámban ez a csoport volt a legkisebb.”³⁵

Habár a beszámoló kizárólag a Szlovéniában tartózkodó magyarokat jellemezte, nagy valószínűséggel állítható, hogy a menekültekkel kapcsolatos megállapítások érvényesek a többi tagköztársaságban lévőkre is.

Menekülttáborok

A menekültek befogadásával és ellátásával kapcsolatos intézkedések végrehajtása a jugoszláv belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A minisztérium feladata volt többek között a menekülttáborok helyszínének meghatározása, a táborok vezetése, a menekültek ellátása stb. A magyarok befogadása és táborokban való elhelyezése hasonló forgatókönyv alapján zajlott az egész ország területén. A határ átlépését követően az érkezőket először egy átmeneti vagy tranzittáborban (*prehodno taborišče* oz. *prehodna ali sprejemna postaja*) helyezték el. Miután a jugoszláv belügyi szervek regisztrálták és alaposan kikérdezték őket, következett az elhelyezésük. A családokat általában tengerparti, illetve belföldi szállodákban helyezték el, általában jobb minő-

³⁴ Hegedűs, 2010. 60.

³⁵ SI AS 1931, SRS, A-10-13/2, Letno poročilo Državne varnosti (DV) Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ) 1957., I. oddelek. 109–110.

ségű épületekben. Ezzel szemben az egyedülállók kevésbé „komfortos” táborokban kaptak elhelyezést. A későbbiek során a menekülteket a döntésük alapján emigráló- (egy harmadik országba távozók), repatriáló- (a Magyarországra visszatérők) és integrálótáborokban (a Jugoszláviában maradók) helyezték el.³⁶

Az életfeltételek nagyon eltérőek voltak a különböző helyeken. A táborok többsége szögesdróttal volt körbekerítve, és a rendőrség állandó felügyelete alatt állt. Senki sem hagyhatta el vagy látogathatta meg a tábort és az ott lakókat a belügyi szervek engedélye nélkül. A látogatások is csak az örök jelenlétében zajlottak. Annak ellenére, hogy a hivatalos szervek állítása szerint az élelmiszeradagok megfelelőek voltak, a táborban élők többször éhségre panaszkodtak.³⁷ Megtörtént, hogy a rossz életfeltételek, elsősorban a gyenge élelmezés miatt a menekültek felázadtak a táborok vezetése ellen.³⁸ A táborpszichózis megelőzése és az emberek szabadidejének hasznos eltöltése érdekében filmvetítéseket szerveztek, magyar nyelvű rádióműsorokat sugároztak (többek között a Szabad Európa Rádió adásait), járatták a *Magyar Szó* című újvidéki napilapot, és a táborlakók számára sportolási lehetőséget is biztosítottak. Az igényeknek megfelelően magyar nyelvű katolikus és protestáns istentiszteleteket is tartottak.³⁹

Svetislav Stefanović belügyminiszter 1957. február 17-én a Tanjuginak adott interjúban a magyar menekültek kapcsán megemlítette a menekülttáborokat is: „A menekültek különböző szövetkezeti otthonokban, gazdasági és vendéglátó-ipari egységekben, fürdőkben és nyaralókban vannak elhelyezve. Az épületek többségét át kellett alakítani és speciális bútorokkal ellátni, valamint teljes mértékben meg kellett szervezni az étkeztetést, az egészségügyi ellátást és egyebet.”⁴⁰ Az élelmiszer-ellátásról a miniszter kifejtette: „A menekültek élelmezése a Vöröskeleszt kalóriatáblázata alapján van megoldva. Korábban, amíg nem volt ennyi menekült, ez a táblázat [kalóriamennyiség – K. A.] magasabb volt.”⁴¹ A panaszok és problémák ellenére az ENSZ jelentése szerint a jugoszláv menekülttáborok megfelelő feltételeket biztosítottak.⁴²

1957 márciusában a jugoszláv hatóságok igyekeztek a táborlakókat foglalkozás szerint csoportosítva elhelyezni. A Mataruška Banja-i táborban gyűjtötték össze az „értelmiséget”: művészeket, újságírókat, irodalmárokat, összesen közel nyolcszáz főt. Nyugati újságokat és folyóiratokat, szabad mozgást biztosítottak, kirándulásokat szerveztek számukra. A jugoszláv hatóságok igyekeztek a műszaki értelmiséget meggyőzni arról, hogy telepedjen le Jugoszláviában. A Vrnjačka Banja-i és a hírhedt gerovói táborokban helyezték el a jobboldali pártokhoz tartozókat (!), a „terroristákat és hangoskodókat”, akik megközelítőleg ezerötszázan voltak. A bánsági Fehértemplom (Bela Crkva) településen viszont a kiskorú gyermekek szá-

36 Kovačević, 2003. 102–103.

37 Kovačević, 2003. 103.

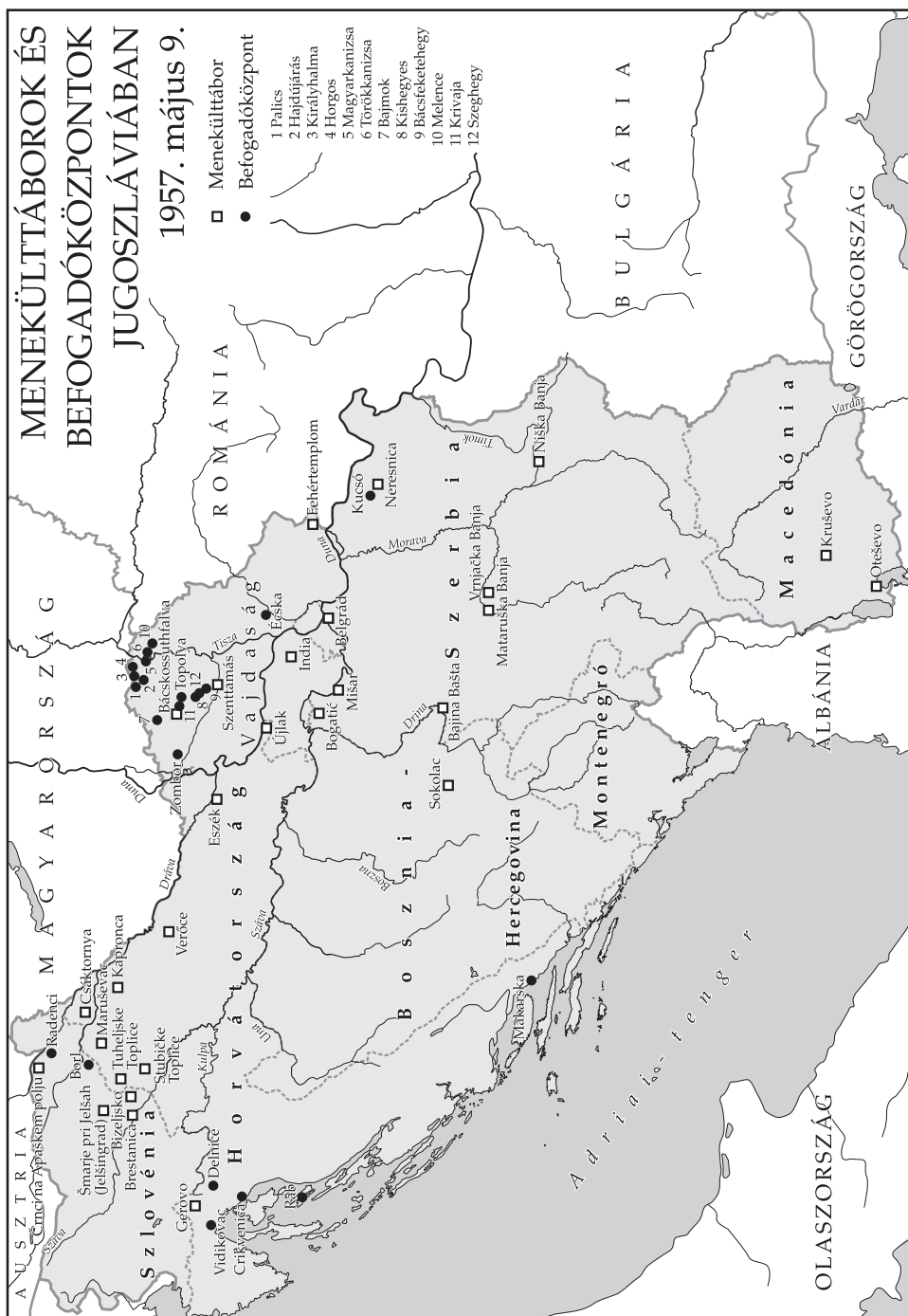
38 SI AS 1931, RSNZ SRS, A-10-13/2, Letno poročilo DV RSNZ 1957, I. oddelek. 110–111.

39 Murber, 2006b. 79.

40 Zahtevano povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.

41 Zahtevano povračilo stroškov. In: *Slovenski poročevalec*, 1957. február 17.

42 Kovačević, 2003. 103.

mára létesítettek tábort, amely az egyik legjobban berendezett volt. Kevésbé ismert tény viszont, hogy a jugoszláv Államvédelmi Hatóság az „operatív munkára”, vagyis kémelhárítás és kémkedés céljából is hozott létre menekülttáborokat az arra kiválasztottak számára. Egy ilyen működött a szlovéniai Šmarje pri Jelšah nevű település mellett található Jelšingrad kastélyban, nem sok sikerrel.⁴³

A táborok száma – a menekültek érkezésétől, illetve számbeli növekedésétől függően – változó volt. 1956 novemberében és decemberében csak néhány befogadóközpont és tábor működött az ország területén, 1957 januárjában, amikor ugrásszerűen megnőtt a magyar menekültek száma, számos új menekülttábort rendeztek be a hatóságok (térkép). A már említett 1957. május 9-i összeírás szerint Jugoszláviában 1957. május első felében összesen 28 menekülttábor és 24 befogadóközpont működött, a magyarokat összesen 52 helyszínen helyezték el, többségében Szerbiában (és ezen belül Vajdaságban), Horvátországban és Szlovéniában.⁴⁴ A jugoszláv menekülttáborokkal kapcsolatosan a magyar hazatelepítési bizottság munkatársai arra a megállapításra jutottak, hogy azokban a táborokban, ahol az ellátás és az elhelyezés alacsonyabb szintű, a hazatérési hajlandóság nagyobb volt, mint a jól berendezett turistaközpontokban.⁴⁵

Hazatérés

A Jugoszláviába távozók további sorsa különbözőképpen alakult (4. táblázat).⁴⁶ A legtöbb ember egy harmadik országba való továbbvándorlás mellett döntött, számukra a jugoszláv állam csak átmeneti vagy tranzitállomást jelentett. Kisebb hányaduk a Magyarországra való visszatérést, azaz a hazamenetelt választotta, míg néhány százra tehető azok száma, akik a délszláv államban maradtak. A magyar–jugoszláv határon 76 olyan magyar személyt is regisztráltak, akiknek később nyoma veszett, túlnyomó többségük minden valószínűség szerint a Jugoszláviával szomszédos Ausztriába, kisebb számban Olaszországba szökött, de tudunk néhány esetről, amikor a menekültek visszatértek Magyarországra.⁴⁷

4. táblázat. A magyar menekültek további sorsa

Kivándorolt Nyugatra	16 374 fő
Visszatért Magyarországra	2 773 fő
Jugoszláviában telepedett le	634 fő
Eltűnt	76 fő
Összesen	19 857 fő

43 SI AS 1931, RSNZ SRS, A-10-13/2, Letno poročilo DV RSNZ 1957, I. oddelek. 105, 107–108, 111–112.

44 Hegedűs, 2010. 62–63.

45 Murber, 2006b. 76–78.

46 Forrás: Kovačević, 2003. 124.

47 SI AS 1931, RSNZ SRS, A-10-13/2, Letno poročilo DV RSNZ 1957, I. oddelek. 104.; SI AS 1931, RSNZ SRS, A-22-16, Bilteni Uprave Državne varnosti (UDV) za leto 1957. 97.

Elsőként a hazatérő személyek ügye rendeződött, mivel már 1956. november első felében megkezdődött ez ügyben az együttműködés a magyar és a jugoszláv kormány között. Dalibor Soldatic budapesti jugoszláv nagykövete 1956. november 10-én azt az utasítást kapta Belgrádból, hogy a jugoszláv kormány nevében vegye fel a kapcsolatot a Kádár-kormánnyal a Nagy Imre-kérdésben, a Magyarországnak szánt jugoszláv gazdasági segély és a menekültek ügyében. Ezzel kezdetét vették a magyar–jugoszláv menekültügyi tárgyalások, amelyek csaknem egy esztendeig, 1957 szeptemberéig több szakaszban zajlottak.⁴⁸ A két ország képviselői 1956. november 29-én Belgrádban szerződést írtak alá, amely rögzítette a harmadik országba utazni vágyók szándékát, valamint szabályozta a hazakivándozók, elsősorban a forradalom napjaiban feloszlott volt Államvédelmi Hatóság és az egyéb katonai szervek szolgálatában levő személyek visszatérésének módját.⁴⁹ A novemberi szerződés alapján zajlottak a későbbi repatriálások is.⁵⁰

1957 januárjában a magyar külügyminiszter hazatelepítési bizottságot hozott létre, amely munkáját március 31-én, az első amnesztiarendelelet lejártával fejezte be.⁵¹ A bizottság 1957. február 1-jén találkozott a jugoszláv féllel. A tárgyaláson megegyezés született arról, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának munkatársai is részt vesznek a magyar delegáció munkájának megfigyelésében.⁵² Emellett tárgyaltak a magyarok körében kifejtett propagandáról. Magyarország engedélyt kapott arra, hogy filmeket vetítsenek és magyar sajtóanyagot terjesszenek a menekültek között, amelyekben visszatérésre szólítják fel a magyarokat. A hazatérni kívánók számára a magyar határ közelében található eszéki és a szenttamási menekülttáborokat jelölték ki.⁵³ Annak ellenére, hogy Magyarország és Jugoszlávia a menekültkérdésben viszonylag jól együttműködött, a közöttük lévő bizalmatlanság tapintható volt. A magyarok időnként menekülteknek álcázott „kémekeket” küldtek a menekülttáborok feltérképezésére, akiket a jugoszláv hatóságok rendszerint lefűleltek és titokban visszaszolgáltattak a magyar belügyi szerveknek.⁵⁴

Időközben az ENSZ és más segélyszervezetek, valamint a különböző nyugati országok delegációi felgyorsították a magyar menekültek kivándoroltatását. Mindez közrejátszott abban, hogy az 1957 augusztusában újból Jugoszláviába érkező magyar repatriálási bizottság nagyon csekély eredményt tudott felmutatni. A magyar repatriálási bizottságok jelentéséből kiderül, hogy miért nem jártak nagyobb sikerrel a munkájuk során, illetve bepillantást kapunk ennek vélt és valós okaiba: *„A legfőbb indok, amiért Magyarországra nem kívánnak hazatérni az, hogy nem bíznak az ismert tetett bizonyítékokban, félnek attól, hogy deportálni fogják őket a Szovjetunióba. Ettől egyébként a hazatérő személyek nagy része is tart. Nagy izgalmat okozott közöttük a*

48 A. Sajti, 2006–2007. 203–204.

49 A. Sajti, 2006–2007. 205.

50 Kovačević, 2003. 105–106.; A. Sajti, 2006–2007. 205–206.

51 A. Sajti, 2006–2007. 208.

52 Ahogy arról már szó volt, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága 1957 elején kezdte el működését Jugoszláviában.

53 Kovačević, 2003. 106–107., 119.

54 Kovačević, 2003. 108.; SI AS 1931, RSNZ SRS, A-10-13/2, Letno poročilo DV RSNZ 1957, I. oddelek. 108.

*Nagy Imre-ügy, ami sok hazatérő szándékú személyt meggondolásra készítetett, mert megerősítette a deportálástól való félelmüket. Nem bíznak abban, hogy elkerülik a felelősségre vonást. A közfelfogás a menekültek között az, hogy Magyarországon a forradalmat leverték, az ország szovjet megszállás alatt van, a Kádár-kormány a nép akaratával szemben tevékenykedik és nem nevezhető független kormánynak. A visszatérni nem kívánó személyek egy része kijelentette, hogy később, amikor úgy látják, hogy személyüket bántódás nem fogja érni, haza kívánnak térni.*⁵⁵

Külön tényezőként merült fel a magyar–jugoszláv tárgyalások során az egyedülálló, Magyarországot szülők nélkül elhagyó kiskorúak kérdése. Már 1956 végén az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága ajánlást készített, miként járjanak el a hatóságok a fiatakorúakkal mind Ausztriában, mind Jugoszláviában. A jugoszláv hatóságok az ENSZ említett ajánlását is figyelembe véve a fiatakorú magyar menekültek ügyét a Jugoszláv Vöröskereszt hatáskörébe helyezték.⁵⁶

1957 tavaszán a bánsági Fehértemplomban a Vöröskereszt fennhatósága alatt egy külön tábor rendeztek be, ahol 1545 kiskorút gyűjtöttek össze a különböző menekülttáborokból. A fiatakorúakat a különböző segélyszervezetek is felkarolták: a Finn Vöröskereszt öt, előre gyártott elemekből összeállítható épületet adományozott a tábor számára, amelyekben betegszobát, társalgót, műhelyt és raktárt rendeztek be, míg Svédország saját költségén üdülőt alakított ki a dalmáciai Makarskában.⁵⁷

A hivatalos jugoszláv adatok szerint a délszláv államban menedéket kapott körülbelül húszezer magyar menekült közel 15 százaléka, 2773 fő tért vissza Magyarországra, közöttük 835 kiskorú.⁵⁸

A menekültek távozása egy harmadik országba

A hivatalos jugoszláv adatok szerint a 19 857 magyar menekült közül 16 374 fő távozott egy harmadik országba. A kivándorlásban nagyon fontos szerepet játszottak az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának ideiglenes belgrádi irodája és a vele együttműködő, különböző nemzetközi segélyszervezetek. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának belgrádi irodája 1957. február elején kezdte meg működését Pierre Bremont vezetése alatt. A hivatal, valamint az ICEM (*Intergovernmental Committee for European Migration*) munkájának köszönhetően 1957 nyarától felgyorsult a magyar menekültek kivándorlása.⁵⁹ Ez a folyamat a jugoszláv, illetve a szlovén sajtóban is jól nyomon követhető, hiszen alig múlt el olyan hét 1957 második felében, amikor ne számoltak volna be magyar menekültek egy harmadik országba való távozásáról.

55 Murber, 2006b. 77.

56 Az egyedül érkező fiatakorúak és gyermekek problematikájáról lásd bővebben: Murber, 2006b.

57 Murber, 2006b. 79–80.

58 Kovačević, 2003. 109.

59 A kivándorlás anyagi hátterének biztosításában játszott különösen fontos szerepet az ICEM, amely 13 ezer magyar menekült kivándorlását finanszírozta.

A magyar menekültek befogadása és ellátása meglehetősen nagy anyagi terhet jelentett a jugoszláv államnak, és Belgrád ennek a világ közvéleménye előtt is hangot adott. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának 1957. júliusi plenáris ülésén Genfben a jugoszláv küldött beszámolt a Jugoszláviában tartózkodó magyar menekültekről: „Jugoszlávia a magyar menekültek kapcsán teljesítette a kötelezettségeit, és most a többi ország kötelessége, hogy eleget tegyen az ENSZ Közgyűlés felhívásának ebben a kérdésben. (...) A jugoszláv küldött a továbbiakban kifejtette, hogy a menekültügyi főbiztos az utolsó évben jelentősen növelte tevékenységét és nagyon törekszik a magyar menekültkérdést rendezni. (...) Vukmanović [jugoszláv küldött – K. A.] elmondta, hogy a magyar menekültkérdés rendezése nagyon fontos Jugoszlávia számára. A problémát tovább nehezíti az, hogy egyes országok nem akarják befogadni azokat a menekülteket, akik náluk szeretnének megtelepedni. (...) Végezetül a jugoszláv küldött kifejezte elégedettségét a jugoszláv állam és Lindt ENSZ menekültügyi főbiztos eddigi közreműködése kapcsán. Ez utóbbi felkérte az ENSZ-tagállamokat, hogy tegyék lehetővé a magyar menekültek letelepedését, hogy ezáltal ez év végéig a kérdést rendezni tudják.”⁶⁰

1957 második felében további országok ajánlkoztak a magyarok befogadására, és egyes országok növelték a korábban megállapított letelepedési kvótát. Ennek is köszönhetően 1958. január közepére az utolsó, Nyugatra emigrálni akaró magyar menekült is elhagyta Jugoszláviát.⁶¹ Ezáltal a magyar menekültkérdés lezárult Jugoszlávia számára, és ezzel párhuzamosan az ENSZ Menekültügyi Főbiztoságának belgrádi irodája is bezárt, februárban pedig a vezetője, Pierre Bremont is elhagyta az országot.⁶²

5. táblázat. Európai befogadó országok

Ország	Menekültek száma
Ausztria	381
Belgium	2 376
Dánia	212
Finnország	1
Franciaország	2 455
Német Szövetségi Köztársaság	1 131
Görögország	1
Hollandia	80
Olaszország	170
Norvégia	344
Svédország	1 295
Svájc	744
Nagy-Britannia	287
Összesen	9 477

60 Kam z vsemi begunci. In: *Ljudska pravica*, 1957. július 25.

61 1100 madžarskih beguncev bo odpotovalo ta mesec. In: *Večer*, 1957. december 19.

62 Kovačević, 2003. 108.

A magyar menekültek közel kétharmada, szám szerint 9477 személy európai országba vándorolt tovább Jugoszláviából. Legtöbben Belgiumban, Franciaországban, Svédországban és Németországban telepedtek le. A befogadó ország lakosságához képest nagy számban telepedtek le még Svájcban és Norvégiában (5. táblázat).⁶³ A tengeren túli országok közül a legtöbb magyar menekültet az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália fogadta be, viszonylag nagy számban telepedtek le még Brazíliában is (6. táblázat).⁶⁴

6. táblázat. Tengeren túli befogadó országok

Ország	Menekültek száma
Argentína	15
Ausztrália	1 500
Brazília	568
Kanada	1 765
Kuba	6
Chile	5
Irak	1
Izrael	167
Új-Zéland	70
Dél-afrikai Köztársaság	6
Törökország	2
Uruguay	3
USA	2 509
Többi latin-amerikai ország	280
Összesen	6 897

Jugoszláviában maradás

A legkevesebb adat egyelőre azokról van, akik a jugoszláv gazdasági és társadalmi életbe integrálódtak, miután a Jugoszláviában való maradás mellett döntöttek. Némely forrás – mint például a jugoszláv biztonsági szervek szlovéniai részlegének jelentése – utal arra, hogy a jugoszláv államban letelepedettek egy része valamilyen formában kötődött vagy a délszláv népekhez (délszláv nemzetiségi származás), vagy a Jugoszláviában élő magyar kisebbséghez (rokonság, ismeretség).⁶⁵ Emellett a jugoszláv állam is törekedett arra, hogy szakképzett magyar menekül-

63 Forrás: Kovačević, 2003. 124.

64 Forrás: Kovačević, 2003. 124.

65 SI AS 1931, RSNZ SRS, A-10-13/2, Letno poročilo DV RSNZ 1957, I. oddelek. 112.

teket letelepedésre bírjon, egyelőre azonban nincsenek adataink arra nézve, milyen sikerrel járt az ez irányú tevékenység. Arról vannak csak hivatalos adatok, hogy összesen 634-en maradtak Jugoszláviában.

*

Összefoglalóan megállapítható: az 1956-os magyar forradalom leverését követően Magyarországot közel 200 ezer ember hagyta el, ennek az emberáradatnak a 10 százaléka Jugoszlávia felé indult el. A délszláv államot 1957 elején érte el az erőteljes magyar menekülthullám, miután a magyar-osztrák határt a magyar szervek a szovjet alakulatokkal együtt lezárták. Jugoszlávia eredeti álláspontja a menekültkérdésben az volt, hogy az Jugoszlávia belügye, és kétoldalú (jugoszláv–magyar) tárgyalások segítségével, harmadik fél bevonása nélkül kell megoldani. A menekültek számának nagyarányú növekedése, valamint a nyugati országok és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának követelésesei végül arra készítették a jugoszláv államot, hogy változtasson addigi politikáján, így Jugoszlávia 1956 végén nemzetközi segítséget kért, ennek nyomán 1957 februárjában Belgrádban megkezdte működését az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának ideiglenes irodája.

A határt átlépő magyarokat a jugoszláv hatóságok menekülttáborokban és befogadóközpontokban helyezték el, a „magyar menekültügy tetőfokán”, 1957 tavaszán 52 tábor és befogadóközpont működött Jugoszláviában. 1956 novemberétől tárgyalások kezdődtek a magyar és a jugoszláv kormány által kiküldött bizottságok között a menekültek sorsáról, a hazatérés lehetőségéről és módjairól. Ezt követően, illetve a jugoszláv álláspont megváltozása következtében Jugoszlávia 1957 nyaratól nem fogadott újabb érkezőket. Magyarország viszont különböző eszközökkel megpróbálta hazatérésre bírni a Jugoszláviában tartózkodókat, az igyekezet azonban kevés eredményt hozott: a menekültek mindössze 15 százaléka tért vissza Magyarországra, míg a többség egy harmadik országba való távozást választotta. 1958-ra – a segélyszervezetek hathatós közreműködésével, a nyugati országokba távozni akarók külföldi elosztásának megszervezésével és felgyorsításával – a magyarországi menekültek elhagyták Jugoszláviát.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

AJ

Arhiv Jugoslavije (Belgrád)

ARS

Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)

SI AS 1931 RSNZ SRS = Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (Fond)

2. Kiadott források és szakirodalom

A. Sajti

2006–2007 A. Sajti Enikő: Ötvenhatos menekültek Jugoszláviában. A magyar–jugoszláv hazatelepítési bizottság tevékenysége 1956–1957-ben. In: *Az 1956-os forradalom visszhangjai a szovjet tömb országában*. Szerk.: Rainer M. János–Somlai Katalin. Bp., 2006–2007. 201–212. (1956-os Intézet. Évkönyv, XIV.)

Cseresnyés

2006 Cseresnyés, Ferenc: Das internationale Flüchtlingsrecht und seine Anwendung in Österreich bei den Ungarnflüchtlingen vom 1956. In: *Die ungarische Revolution und Österreich*. Hrsg. v. Murber, Ibolya–Fónagy, Zoltán. Wien, 2006. 387–410.

Frankovics

2012 Frankovics György: 1956-os magyar menekültek jugoszláviai befogadása. In: *Rovátkák – Horvátországi Magyar Kulturális és Tudományos Folyóirat*, 2012. 5–80.

Hegedűs

2010 Hegedűs Attila: *Az 1956-os magyar forradalom és Jugoszlávia*. Zenta, 2010.

Kovačević

2003 Kovačević, Katarina: Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–57. godine. In: *Tokovi istorije*, 2003. 1–2. sz. 91–124.

KSH-jelentés

1991 KSH-jelentés az 1956-os disszidálásokról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23.–1957. április 30. In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 2. (1991) 4. sz. 174–211.

Munda Hirnök

2011 Munda Hirnök Katalin: A Rába-vidék a Rákosi-korszakban, különös tekintettel Felsőszölnökre. In: *Magyarország és a Balkán a XX. században*. Szerk.: A. Sajti Enikő. Szeged, 2011. 81–91.

Murber

2006a Murber, Ibolya: Ungarnflüchtlinge in Österreich 1956. In: *Die ungarische Revolution und Österreich*. Hrsg. v. Murber, Ibolya–Fónagy, Zoltán. Wien, 2006. 335–386.

2006b Murber Ibolya: Az 1956-os magyar események hatása a jugoszláv–magyar kapcsolatok alakulására és a menekültkérdés. In: *Limes*, 18. (2006) 3. sz. 71–82.

Nagyné Sziklai

2002 Nagyné Sziklai Ágnes: A Vendvidék a Rákosi-korszakban. In: *Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve, 2000–2001*. Szerk.: Gyarmati György. Bp., 2002. 177–214.

ATTILA KOVÁCS

YUGOSLAVIA AND THE 1956 HUNGARIAN REFUGEE CRISIS

The 1956 revolution prompted nearly 200,000 Hungarians to leave the country for the West. However, shortly after the Soviet Union crushed the Revolution a reinforced control along the Western border made escape hazardous. According to official data, from October 23, 1956 to December 31, 1957, 19,857 persons moved to the Federal People's Republic of Yugoslavia; 16,374 of them later emigrated to the West, 2,773 Hungarian asylum-seekers were repatriated, and only 634 allowed to settle down in Yugoslavia. Tito's Yugoslavia made efforts to handle the Hungarian refugee problem first by closing the northern border and then, when the pressure of the refugees broke the attempted blockade, by returning them to Hungary from the border line. When Yugoslavia finally decided to accept the refugees in early 1957, it did so forced by an immense number of the refugees on the border and its fear of endangering its own Western reputation as a liberal-minded country. The Yugoslav authorities only managed to solve on year later the Hungarian refugee crisis with the decisive help of the international relief organizations, the United Nations High Commissioner for Refugees and the Intergovernmental Committee for European Migration.

Felnőtté válás és integráció az Ausztriában letelepült 1956-os emigráns diákok körében

2005-ben, doktori disszertációmhoz huszonöt olyan ötvenhatos emigráns diákkal készítettem narratív interjúkat,¹ akik Ausztriában létesített ideiglenes magyar gimnáziumokban fejezték be középiskolai tanulmányaikat, és Ausztriában telepedtek le véglegesen.² Arra törekedtem, hogy a lehető legkisebb mértékben befolyásoljam interjúpartnereim elbeszéléseit, ezért az interjúk elején általános kérdéseket tettem fel, a későbbiek során pedig már említett események, jelenségek bővebb kifejtésére kértem őket. Az interjúkat előre átgondolt témák – például a menekülés, a nyugati utazások, a felnőtté válás, az integráció, a magyarországi látogatások – köré igyekeztem szervezni. Az idézetek – beleértve saját, több esetben befejezetlen kérdéseimet is – az interjúzási technikának megfelelően szó szerint, szerkesztetlenül, legfeljebb szövegrészek kihagyásával, de stiláris javítások nélkül kerültek a szövegbe, mert így jobban tükrözik az elbeszélők nyelvhasználatát, érzelmi állapotukat, vagyis pontosabban jelenítik meg az interjú szituációt.³ Írásomban négy beszélgetésből kiválasztott részletek segítségével azt a nagyjából 1958–1970 közé eső korszakot tárgyalom, amikor az érettségit szerzett fiúk elindultak a felnőtté válás útján, ami az ő esetükben egybeesett az óvatos gyökéreszttéssel, az integráció tudatos elmélyítésével.

A keret: az elbeszélt menekültlét

Az 1956-os diákok helyzete a középiskola befejezésével radikálisan megváltozott. A védettség korszaka lezárult, a fiatalok új körülmények között folytatták az ideiglenesen megszakadt önállósodási, felnőtté válási folyamatot. Ha az elmenekülést a függetlenedés első megnyilvánulásaként értelmezzük – jóllehet a döntést több esetben a családdal, a szülőkkel egyetértésben hozták meg –, a bentlakásos magyar iskolák maguk mögött hagyását a második „függetlenedési” hullámnak tekint-

1 Lénárt, 2010.

2 A korszakhoz, a korabeli osztrák–magyar viszonyhoz: Rauchensteiner, 1981; Eger, 1981; Schmidl-Engelke, 2003; Békés, 2007; Gecsényi L., 2000; Gecsényi P., 2011; Murber-Fónagy, 2006. A magyar menekültkérdéshez: Zierer, 1995; Haslinger, 1997; Cseresnyés, 1998; Murber, 2002; Sós, 2005; Eppel, 2006; Murber, 2006; Eppel-Rásky-Schwarz, 2006.

3 Lénárt, 2004; Vértesi, 2004. Vö. Csepeli-Dessewffy-Dulovics-Tóka, 1998.

hetjük. A menekülttáborokban szabadon dönthettek, hogy tovább vándorolnak, vagy élve a különleges lehetőséggel, Ausztriában fejezik be a középiskolai tanulmányaikat.⁴ Az iskolába járás amúgy senkit nem kötelezett a maradásra, a tanárok és a diákok egyaránt ki- (tovább-) vándorolhattak, ha a befogadó országok menekültlistáin rájuk került a sor. Az állandó jöves-menés inkább az első hetekre, hónapokra volt jellemző, aztán stabilizálódott az ad hoc iskolák összetétele, és interjúpartnereim, ha nem is a gyökéresztés, de a megállás és erőgyűjtés mellett döntöttek. Az érettségi után viszont jóval kevesebb lehetőség között válogathattak – majdnem-hogy kényszermobilitási csatornáról beszélhetünk. Elbeszéléseik alapján ösztöndíjat csak felsőfokú tanulmányi intézetbe való beiratkozásuk kaphattak, így aztán olyanok is egyetemre kerültek, akik Magyarországon, más körülmények között, önszántukból nem jelentkeztek volna továbbtanulásra. Interjúpartnereim megpróbálkoztak az egyetemmel, zömük Ausztriában, de többen választottak norvég vagy belga ösztöndíjakat. A kutatás során én csak olyanokkal találkoztam, akik még az egyetem befejezése előtt visszatértek Ausztriába, de szinte mindegyik interjúadó utalt más országban letelepült és ott érvényesült egykori diáktársára.

Az internátus minden kényelmetlensége és szigora ellenére védettséget nyújtott a külvilág kihívásai „ellen”, a meneküléssel megkapott szabadság érettségiig tartó, időszakos korlátozásával egyben a zavartalan tanulást és megélhetést biztosította a tanulók számára, és ami hosszú távon szintén nem elhanyagolható: (sors)közösségi összetartás is kialakult az iskolatársak között. Az elmenekülés, a család elhagyása és az internátusi lét ugyanakkor mégiscsak hozzájárultak az életkor szerint amúgy is a családról való leválás küszöbén álló fiatalok önállósodási igényeihez úgy, hogy közben olyan erős csoportélményt nyújtottak, amihez hasonlót Magyarországon nemigen kaphattak volna.⁵

A kortárs kapcsolatok szinte teljesen átvették a családi kapcsolatok szerepét, a tanulók szimbolikus értelemben nemcsak egymás testvérei, de akár szülei vagy gyermekei lettek.⁶ Az internátusban a közvetlen jövőn, a másnapon nem kellett gondolkodni, a tanárok és a felügyeleti szervek mindent megszerveztek. Egyedül egy vonzónak tűnő egyetemi szakot kellett választaniuk, mert a felsőfokú tanulmányok megkezdéséhez elegendő volt jelentkezni, felvételi vizsgára nem volt szükség – ellentétben a magyarországi felsőoktatási rendszerrel. Az egyetemre kerülés életmódváltással is járt. A kis magyar szigetektől városi (Innsbruck), legtöbb esetben nagyvárosi (Bécs) környezetbe kerültek.⁷ A bécsi agglomerációban, Mödling-Hinterbrüllben található diákszálló vagy rosszabb esetben a schwechati menekülttábor már szabadon elhagyható volt, így nem alakult ki olyan erős elszigeteltség, mint az internátusokban. Az első időkben naponta kétszer különbusz szállította

4 Az iskolákról: Deák, 1998, 2007a, 2007b.

5 Az átjárhatatlan országhatárok miatt itt még a szülő behívátása, a kicsapatás veszélye sem fenyegette komolyan a diákokat.

6 A családi kapcsolatokat háttérbe szorító, az elsődleges szocializáció fontosságát kikezdő kortárs kapcsolatok szerepének felerősödéséről, általánossá válásáról bővebben: Neufeld–Máté, 2014.

7 Interjúpartnereim körében nem volt arra példa, hogy valaki Innsbruckban tett érettségivel a városban folytatta tanulmányait.

a kollégium és a belváros között az egyetemi hallgatókat, később ingyenes vonal-bérletet igényelhettek a lakhelyük és az egyetemek közötti vonalakon.

A diákok rendszerint többedmagukkal kezdték el az egyetemet, és egymással osztották meg a tapasztalatokat, a tanulmányi nehézségek miatti aggodalmat, majd együtt határoztak a követendő stratégiáról: a szak-, illetve iskolaváltásról, vagy éppen a munkába állásról. A nyári és év közbeni jól fizető svédországi és németországi munkavállalási lehetőségekről – az interjúk alapján – szinte mindenki időben értesült. Az egyetem megkezdése után hamar rájöttek, hogy a felsőfokú tanulmányokhoz némettudásuk nem elegendő. A nyelv jobb elsajátításához viszont éppen egymásról kellett leválni, vagy legalábbis elkerülhetetlennek látszott az együtt töltött időt lecsökkenteni, és minél többet anyanyelvi közegben mozogni. Az egymás ellen ható lelki és tanulmányi szükségletek nehéz helyzetbe hozták a diákokat. Lassacskán mindenkinek kialakultak saját osztrák kapcsolatai, de nyilván nem kevés gátlást kellett legyőzniük, hogy érezhető akcentusukkal és hibás mondatszerkesztéssel meg merjenek szólalni formális (például szemináriumi) és informális (például a lányokkal való ismerkedéskor) közegben. Ha nem is beszélhetünk igazi szétlövésről, mert a diákok sokszor egymást támogatva igyekeztek érvényesülni, a több tekintetben megváltozott új környezetben az egyéni attitűdökön múltott, ki milyen gyorsan találja meg a helyét.

A felnőtté válás útján az egyetem csak az egyik, bár fontos tényező volt. Az ösztöndíjrendszer egy ideig tanulmányi eredmények nélkül is nagyobb mozgásteret biztosított az „egyetemi polgárokká” előlépő menekült diákoknak. Elegendő pénzt tudtak összespórolni külföldi utazásokhoz, és többségük alig várta, hogy a szünetekben elmenjen a mediterrán Olaszországba, vagy eljusson a Nyugat szívébe, Párizsba és a Benelux országokba. A szabadság tehát több szempontból kezdett kiteljesedni, ám a problémák is mind nyomasztóbban hatottak. Haladni kellett volna a tanulmányokkal, hogy ösztöndíjat kapjanak, és a megélhetés megoldott legyen. A gordiuszi csomó elvágására a legjobb eszköznek az osztrák lányokkal kötött kapcsolatok ígérkeztek, hiszen velük gyakorolhatták a nyelvet, és a lányok segíthettek az írásbeli dolgozatok elkészítésében és saját osztrák társaságukba vezethették be a fiúkat. A gyakorlatban azonban nemcsak a közepes nyelvtudásból fakadó meggyőző „érvelés” hiányzott, hanem a szükséges anyagi háttér sem állt rendelkezésre. Az első időszakban egyedül a fiúk külső vonásai, talán a forradalmár mítosz, illetve a karitatív hajlamú lányok belső készítése segíthetett az akadályok leküzdésében.⁸ Paradox módon, akkor kezdtek olyan jövedelemszerző munkába, ami részben emberi tartást és élettapasztalatot adott, részben finanszírozhatóvá tette a lányok meghívását és komolyabb kapcsolat kialakítását, amikor az egyetemi ösztöndíjakat elvesztették, vagyis amikor már nem jártak egyetemre, és kevésbé volt szükségük választékos és kifinomult nyelvhasználatra.

Az internátusi élet után tehát komolyra fordult a helyzet, habár szállást, alapellátást és ösztöndíjat kaptak, mindegyiküknek dönteni kellett, hogy milyen stratégiával kezdik meg felnőtt életüket. Mindenáron kitartanak-e a diplomáig vagy

8 Vö. Hadas, 1997. 7–22.

pedig korai munkavállalással elkezdik építeni egzisztenciájukat, esetleg mindeközben beházasodnak egy osztrák családba. Éppen ezért az interjúkban az egyetem és a munka világát, a családalapítás történeteit rendszerint nem külön-külön szálon, hanem egymásba érve mesélték el. Az itt szereplő történetekben is váltakozó hangsúllyal fog megjelenni a három történet-szervező keret.

Négy kamasz felnőtté válása

Béla

Béla élettörténete egyértelműen a munka köré szerveződik. Béla hamar megbizonyosodott róla, hogy az egyetemet nem neki találták ki. Hirtelen sűrű lett az élet: a házasságkötés és a gyerekszületés (vagy fordítva), a munkakezdés egyidejűsége nem kis megterhelést jelenthetett. Béla emlékezetében a rövid egyetemista intermezzo után nyílegyenesen vezetett az út a mai helyzetéig. Rájött, hogy neki állandó bevételre van szüksége, amiből képes eltartani formálódó családját. Az egyetemi időszakban minden egykori diáktársa alkalmi munkát vállalt, és a jóval nagyobb pénzt hozó külföldi munkavégzés is korán közös gyakorlattá vált. A diákmunkák segítettek átvészelni az egyetemi szorgalmi időszakot, de senki sem a segédmunkákra építette a jövőt. Néhányan év közben is elmentek dolgozni a Német Szövetségi Köztársaságba vagy Svédországba, hol szünetet iktatva a tanulmányokba, hol a végleges elhatározás, az egyetem feladása előtti nehéz hónapokban.

Béla azonban nem sok szót vesztegetett az egyetemre, és a diákmunkákról sem beszélt. Ő hamar döntést hozott: nem egyszerűen dolgozni kezdett, hanem pályát módosított – legalábbis elbeszélésében egy tudatosan, fokról fokra felépített vállalkozást mutatott be. Az út persze tele volt megpróbáltatásokkal – hiányzott a tőke, osztrák állampolgárság nélkül hitelt sem tudott felvenni, a fiatal és ismeretlen szerelővel bizalmatlanok voltak a kuncaftok, ezért nem hibázhatott és nagyon pontosnak kellett lennie –, de kemény munkával előrejutott az önálló vállalkozása működtetésében.

Az interjúban elsősorban a munkájáról mesélt, a munka kapcsán tért ki az emberi kapcsolataira, tapasztalataira, Magyarország megítélésére. Mindebből arra következtethetünk, hogy emlékeinek és életének legfőbb szervezőereje a munkavégzés volt. Az ötvenhatos diákok között szinte egyedülálló módon, nagyon hamar önálló vállalkozásba kezdett. (Interjúpartnereim többsége előbb különböző cégek-nél helyezkedett el, és legfeljebb a megszerzett munkatapasztalattal, érettebb fejjel próbálkozott saját cégalapítással.) A narratívában Béla pontosan átlátta a megoldandó feladatokat, és mintaszerűen kezdte meg a kibontakozást. „Aktívnak”, azaz nem ösztöndíjból vagy segédmunkából tengődő, lébecoló diáknak, hanem céltudatos keresőnek (felnőttnek) kellett lenni. A jó külső feltételek és a belső tartás szerencsés egybeesése meghozta a munka gyümölcsét: *„És akkor már hála istennek, a 60-as évek elején, akkor már olyan időszak volt, amikor itt is megkezdődött a gazdaság Ausztriába, és akkor szépen ment fölfele. (...) Szóval be kell az embernek*

bizonyítani, hogy jó. Ha nem bizonyítod, akkor véged van. Akkor nem sokat tudsz csinálni. Akkor nem kapsz úgy se munkát, ahogy köllene. Mindenesetre, azok biztos, hogy nehezebb helyzetbe voltak, akik, akik valahol dolgoztak, valamilyen cégnél, és valaki – mit tudom én – főnöke volt, vagy gazdája volt, mint azok, akik önállósították magukat. Ugye? Én igyekeztem abban az időben már önállósítani magamat, és én önállósítottam magam a 60-as évek elején.”

Béla szemében az önálló kisvállalkozásoknak feltétlenül nagyobb presztízsük volt, mint a nagycégek beosztott (esetleg kvalifikált, jól kereső) munkatársainak. Ilyeneket vagy nem ismert, vagy egyszerűen az önállóság, a függetlenség ethosza beszélt belőle. A kisvállalkozások kiemelkedő társadalmi szerepe az interjúban még többször szóba került.⁹ Az idézetben van még egy érdekes kapcsolódási pont, amelyre csak a szöveg egészének ismeretében figyeltem fel. Az általános alany használata helyett az egyes szám második személy alkalmazása sokkal kevésbé jellemző a németre, mint az angolra. Itt azonban nem pusztán terjedő anglicizmusról lehet szó, hanem a tartalom is megelőlegezett egy később kifejtett témát, az Amerikába vándorlás dilemmáját.

„(...) Énnekem mindig az volt az elképzelésem, vagy olyan ember vagyok, meg az én családom is, apám is, én nagyon hasonlítok az én apám családjára, hogy ezek az emberek mindig tudnak újból kezdeni. Fölállnak, mint a jancsiszög. Azt mondtuk, náluk.

L. A.: Ühüm.

Béla: Ugye mindig, mindig fölállnak. Akármennyire lenn vannak, ezek megint fölállnak. Ugye? És nekem a legjobb volt, amit én terveztem, hogy Amerikába menni. Mert az biztos, hogy nekem meg lett volna ott a... az lett volna az én országom. De mivelhogy annyira családi, szóval anyás voltam, szóval a családi közelség az nagyon köllött, és ebbe a reményben, hogy itten majd gyorsan megint összejön a család, mindig abba éltem. És nem lett belőle semmi, sajnos.”

Az „angolosan” hangzó mondatok mintha egy kőkemény, amerikai világra utaltak volna, ahol csak az egyén képességein és ügyességén múlik, hogy mennyire érvényesül. Egy önmagát *self made man*nek tartó ember számára toposzszerűen természetesen Amerika jelentette volna az igazi kibontakozási terepet, de be kellett érnie azzal, ami adódott. A sikeres életpályára visszatekintve mintha maradt volna Bélában némi hiányérzet. A biztonság, a kiegyensúlyozottság, az elérhető távolságban élő család áldozattal járt: nem próbálhatta ki magát a lehetőségek hazájában, nem csinálhatott igazán nagy pénzt. Béla kettős, egymásnak ellentmondó céljai közül a biztonságra törekvés és felelősségérzet felülkerekedett a vállalkozó szellemén. Még csak Németországba sem ment – pedig oda személyesen is hívták –, a járt utat járatlanért nem hagyta el.

⁹ A helyi kisvállalkozások fontosságát a konzervatív ideológiát képviselő néppártok szokták hangsúlyozni, Ausztria esetében a nemzeti ethoszban is szerepet kap. Erről bővebben: Kovács, 1996. 177–226.

Imre

Imre az átlagosnál jobb feltételekkel tudott nekivágni az ausztriai életnek. A volt pannonhalmi diáknak az iskola befejezése és az érettségi nem jelentett problémát. Innsbruckban egy gazdag nagyiparos család fogadta be előbb néhány hónapra, majd egy szerencsés véletlennek köszönhetően körülbelül tíz évig támogatták a szárnyát bontogató Imre próbálkozásait. Az Innsbrucktól 40 kilométerre élő család, egészen egyedülálló módon, az egyetemista korba érő Imrének szobát bérelt a városban, így magyar barátai közelében lehetett, de ha úgy hozta, a családi házba is mehetett, akár hetente több alkalommal.

„(...) úgyhogy ez egy nagyon szép, kellemes idő volt. Ööö... az előnye is megvolt, hogy nagyon gyorsan megtanultam németül, mert ott az ember rá volt szorulva. Itt ugye, az osztálytársaknak meg hát az egész szituáció olyan volt, hogy magyarul tanítottak, magyarul beszéltek, az egész, a gyerekek egymással, ööö... akik így éppen osztrák családhoz kerültek, azok előnybe voltak, megtanultak gyorsan németül. A legtöbben elég nehezen tanulták meg a nyelvet, mert állandóan magyarul érintkeztek egymás között. És a másik meg... ez a család engem ööö... az... az osztrák vagy a tiroli társadalomba ööö... magukkal bevitt. Tehát minden összejövetel, vagy a saját baráti körük, és... és az ismeretségi meghívásoknál én is mindig ott voltam. Vagy ha vendégek jöttek, akkor én is ott voltam. Szóval engem úgy kezeltek, mint... mint családtag, és... és... úgyhogy én nagyon gyorsan belekerültem ebbe a tiroli társadalomba vagy vérkeringésbe, és nagyon sok ismerősre és... nem mondanám: barátira, de hát mindenesetre jó ismerősökre találtam ebbe a körbe.”

Tizennyolc évesen már abban az életkorban volt, amikor nehéz teljes mértékben integrálódni egy idegen családba. Érdekes, hogy sem a családnevüket, sem a keresztnévüket nem említette meg a beszélgetés során. Az egyetlen ember, akit megnevezett, a nagymama volt: nem véletlenül, hiszen talán az idős asszonyon múlt, hogy Imre az érettségi után is a család „kötelékében” maradt.

„És mutatott fényképet a nagymama, akit ott »excellenciának« kellett szólítani – ugye hát mi ezt nem nagyon ismertük a kommunizmusba –, és mutatott képeket a... az ő férjéről, aki meghalt, már régen. És ő k. u. k. tábormok volt, és ő itt volt és ott volt, és a garnizon, és stb., és véletlenül fölfedeztem nagyapukát! És mondom ennek az »Exzellenz«-nek – aztán már »Ominak« lehetett, »Omi« (...) amíg ott laktam, de hát addig »Exzellenz«-nek kellett szólí... és fölfedeztem nagyapukát, és akkor mondom neki, hogy... hogy »Hát ez az én nagyapám!«

Hát először nem akarta elhinni! És akkor valahol utánanézhett, vagy... vagy nem tudom hogyan, mindenesetre kiderült, hogy valóban, az én nagyapám együtt volt az ő férjével, ööö... és... és nagyapuka, az... az úgy látszik, hogy ő még magasabb rangba is volt! Szóval ő tábormok volt, és ... és ez annyira ööö... – hogy mondjam? –, szóval ezáltal vettek úgy igazán magukhoz! Mert azt mondták, hogy »Itt van ez a magyar gyerek két-három hónapot, esetleg leérettségizik, és akkor elmegy, csinálja a magáét!« És ezáltal ööö... azt mondták, hogy »Ez... ez... egy tőlünk! Vagy közülünk!« Hát ez tiszta véletlen volt!”

A befogadás tehát mégsem egészen a véletlenül múltott. A határokon átnyúló kapcsolati háló elsősorban az arisztokraták helyzetét könnyítette meg. Imre esetében a felmenők közös múltja, a Monarchia hadseregében töltött szolgálat,¹⁰ és ennek képi dokumentációja egyszeriben felértékelte Imre személyét. Az összetartozás ilyen nyilvánvaló megjelenése elől nem lehetett kitérni, Imrét szinte saját fiuként kezelték. Vegyük észre, hogy itt már nem a forradalmi Magyarország gyermekéről, még kevésbé hősként harcoló pesti srácról, hanem hozzájuk nagyon hasonló pedigrijű (vagy annak vélt) ifjúról volt szó, akit nem elég kisegíteni, de hosszabb távon is támogatni kell.

A szívélyes fogadtatás ellenére Imre mégsem Ausztriában, hanem Svájcban kezdte meg egyetemi tanulmányait. Az alpesi országban tapasztaltak megerősítik a svájciakról kialakult általános képünket: zárkóztak és nehezen fogadják be az idegeneket. Az is igaz, hogy a Svájcba került magyarok nem sokat tettek a beilleszkedésért.¹¹ Saját köreiken kívül csak felületesen érintkeztek a helyiekkel, sokkal inkább foglalkoztatta őket a magyar kulturális élet, és legfőképpen a Magyar Egyetemek és Főiskolák Egyesületeinek Szövetsége (MEFESZ) szervezése, mint a kapcsolatteremtés, netán gyökéresetés. Imre gyaníthatóan nem elsősorban a tanulmányaira koncentrált, hanem közösségi feladatokat, megbízatásokat látott el. Az interjúpartnereim többsége valamennyire eljárt a magyar diák- és kulturális eseményekre, de bizonyosan nem ők tartották életben a MEFESZ-t. Imre viszont aktívan részt vett az emigráns magyar diákok szervezeti életében, az 1960-as években ellenőri funkciót töltött be, és ott volt Marienbergben, az utolsó nagyobb tanácskozáson.¹²

Imre szinte kizárólag magyarok között mozgott – a túlzott bezárkózást utólag hibának tartotta –, és ha nem jött volna közbe balesete, akkor sem maradt volna a szomszédos országban. Az egyetemi tanulmányait sem fejezte be Innsbruckban, és Bajorországban dolgozott hosszú évtizedekig. Az interjúból annyi derült ki, hogy kémiát és gyógyszerészetet tanult, és egyszer csak elkezdett dolgozni. Valószínűleg megszűnt az addig kapott anyagi támogatás és ösztöndíj, és így hirtelen pénzre volt szüksége. Nem beszélt semmiféle törésről, de gyaníthatjuk, hogy a család már nem tartotta el a harminc évhez közeledő Imrét. A müncheni orvoslátogatói álláshoz elegendőnek bizonyult addig megszerzett tudása.

Neki nem kellett diákmunkákat vállalnia, és nyári szezonmunkára sem ment Svédországba. Benyomásom alapján jó egzisztenciát teremtettek feleségével, több ingatlanjuk van Magyarországon is. Az ausztriai magyarok kulturális szervezeteinek munkájában aktívan részt vesz, rengeteget utazik, gyakran látogat Magyarországra is. Élete sikeresnek és kiegyensúlyozottnak mondható. Egy apróság bánthatja, hogy édesapjával, a bencés rend jogászával és bátyjával, az Oxford-

10 Az államalakulat hadseregét a történész szakértők is sokszor az egységes Monarchia-tudat egyik legfőbb hordozójának, szocializációs terepének ábrázolják. Íme egy kései példája az összetartozás-érzés továbbélésének.

11 A svájci beilleszkedésről és emigránsokról bővebben: Kanyó, 2002.

12 Imre fogalmazta meg az 1966. szeptember 9–11-i közgyűlésre invitáló levelet. A közgyűlési határozatokat nem sikerült érvényesíteni, végül a MEFESZ–UFHS 1967 elején feloszlatta magát. Erről bővebben: Várallyai, 1992. 263–266.

ban világhírűvé vált biokémia-professzorral szemben ő nem futott be értelmiségi karriert. Gyanítható, hogy a túlzott jólét kissé elkényelmesítette és nem inspirálta Imrét tanulmányai befejezésére, többletenergia mozgósítására. Talán nem véletlen, hogy amikor bátyja családjáról esett szó, azt a fiát emelte ki név szerint is, aki nem apja nyomdokain haladt, hanem autószerelő műhelyt nyitott. Johnnyt mint ha saját magának feleltetné meg, ők ketten mást valósítottak meg, mint amit a családjuk elvárt volna. Ettől függetlenül mindketten elismert polgárai lehetnek saját szűkebb és tágabb közösségüknek.

Aladár

Aladár 1956-os fő menekülési motivációja a továbbtanulás volt. Mindenképpen felsőfokú végzettséget szeretett volna szerezni, és mivel erre Magyarországon maradván alig látott esélyt, átsétált a lakóhelyük közelében húzódó osztrák határon. Végzős diákként a negyedik évet 1957 nyarán fejezte be, és az augusztusi érettségit követően Bécsbe utazott. Számára az előkészületi időszak is emlékezetes maradt, mert saját rövid távú túlélési stratégiát dolgozott ki. A wiesenhofi iskolát Norvégia patronálta, ezért a tanulók bőségesen el voltak látva halkonzervekkel: *„Úgyhogy... mikor utána, az érettségi után följöttem Bécsbe, ugye, egy kofferral jöttem föl, a koffernak a fele az körülbelül a szardínia volt. Én nem is tudom, hogy mennyit, de azt hiszem, hogy legalább 100-200 doboz szardíniát hozhattam föl, amit egy schillingért fölvásároltam olyanoktól, akik nem ették a szardíniát [derűtség], mert én egyszerűen állatira szerettem a szardíniát addigra. Nagyon-nagyon megszerettem, és nem tudtam, hogy mi fog Bécsben várni. Mondtam, a szardínia, az biztos, hogy jó lesz. Ugye?”*

Nem mindenki készült a legrosszabbra, és nem is meséltek komoly nélkülözésről, de az olcsón beszerzett és kedvelt szardínia bizonyára Bécsben is jó táplálékkiegészítőnek számított. Mivel Aladárt az interjú alapján nem éppen üzletelő-kereskedő típusú embernek ismertem meg, az elmondott konzervfelvásárlást inkább az élettörténeti elbeszélésben visszatérően hangsúlyozott mély szegénységet, nehéz helyzeteket megélt, háborús tapasztalatokon nevelkedett fiatalember alapvető öngondoskodásának lehet tekinteni. A magán hordott ruhán és néhány fehérneműn kívül amúgy sem volt semmilyen tulajdona, jutott tehát hely a kofferban a tekintélyes méretű konzervkontingensnek. Az ellátás egyébként Bécsben, legalábbis kezdetben, biztosított volt, a legnagyobb gondot neki is a hiányos nyelvtudás okozta. Sem a gimnáziumban, sem az egyetemen nem fektettek elég hangsúlyt az intenzív nyelvtanításra.

Aladárnak későbbi munkája során tökéletes rálátása lett a problémára, mivel ő maga is külföldi egyetemistáknak tartott előkészítő kurzusokat. Az 1950-es évek végén azonban még nem szerveztek hasonló képzést. Amikor arra kértem, mesélje el, hogy az ő esetében miként alakultak a dolgok, egy érdekes történetet osztott meg velem. Aladár édesanyja nagy reményeket fűzött egy Bécsben élő távoli rokonához, bizonyos „Illus” nénihez. A jó viszony a két világháború között bontakozott ki, amikor a bécsi nő rendszeresen élelemért járt a magyar faluba, és vi-

szonylag élénk levelezést folytatott a módos magyar parasztlánnyal. A kapcsolat azonban 1945 után megszakadt, Aladár már nem találkozott személyesen a néni-vel, egészen 1957 augusztusáig, amikor hozzá vezetett első útja. A látogatás kellemetlenül alakult, az idős hölgy nem marasztalta a fiút, így ez a segélyforrás még megindulása előtt elapadt. Anyja helyzetértékelése nem bizonyult helyesnek, a háborúk közötti időszak kapcsolatai ez esetben nem éltek tovább, a 15-20 éves „kiesés” elég volt az elhidegüléshez. Igaz, a család a társadalmi hierarchia alján helyezkedett el, és nem valószínű, hogy évszázados kapcsolatokról volt szó. A személyes viszonyokról sincs információnk, de a meglehetősen hűvös fogadtatást utólag is meglepőnek érezzük, hiszen történetek tömege szól az ismeretlen emberek spontán segítségnyújtásáról, a hasonlóan szünetelő kapcsolatok újjáéledéséről.¹³ Aladárt nem rázta meg az eset – legalábbis így emlékezett rá –, mintha elsősorban édesanyja kívánságát akarta volna teljesíteni. A második csalódás a schwechati táborban érte, mivel hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a táboralkalmazottak nem patronálók (tanárok), akik irányítani vagy legalább tanácsokkal akarnák ellátni a táborba érkezett fiatalokat. A továbblépéshez elsősorban egymás tapasztalataira építhettek.

Hiába biztosították tehát az alapfeltételeket, a körülmények korántsem voltak olyan rózsásak, mint a hegyvidéki eldugott internátusokban. A nagyvárosba és a felnőtt világba érkezvén, már senki nem törődött velük személyesen, hirtelen megszűnt a határátlépés pillanatától kezdődő és folyamatosan meglévő gyámkodás. Volt tanáraik a távoli falvakból éppoly keveset tudtak a bécsi viszonyokról, mint a tanulók, ők maguk is gyakran kivándorlók voltak, sőt az iskolák bezárása után diákjaiknál is elesettebbek lehettek. Nekik nemcsak a némettudás hiánya jelentett gondot, hanem osztrák viszonyok közé konvertálható szaktudással sem rendelkeztek. Tanáraik további sorsáról alig beszéltek interjúpartnereim. A paptanárokat, úgy tűnik, a katolikus egyház továbbra is foglalkoztatta (ellátta), a világiak közül egy tanárnő visszatért Magyarországra, és éppen Aladár későbbi apósáról esett még szó, aki Bécsbe költözve napi ügyei lebonyolításához gyakran vette igénybe egykori tanítványának segítségét.

A mélyen elkötelezett Aladár radikális stratégiát választott, nemcsak a táborot hagyta ott, de az egyetemlátogatást egyelőre értelmetlennek tartva, keményen elkezdte magolni a németet. Hiába azonban minden elszántság, ha nincs meg a kellő anyagi háttér. Aladár nem tudta eltartani magát, ezért kis idő elteltével előbb egy magyar diáktársával osztották meg az albérlet költségeit, majd fél év után, kénytelen-kelletlen visszaköltözött Schwechatra. A főbérelő „öregaszony” sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket: nem sokat törődött a fiatalokkal, nem ült le velük németezni stb., ellenben elvárta a kialakított lakbér kifizetését. Így aztán a havi ezer schillingből négyszáz rögtön elment lakbérre, a maradék meg túl kevés volt. Mindebből arra következtethetünk, hogy amint a gazdasági érdekelttség és nem a spontán emberi segítségnyújtás motiválta az osztrákok magatartását, már sokkal „normálisabban”, a hétköznapi állapotoknak és viszonyoknak

13 A tíz éve készült magyar dokumentumfilmben is sok hasonló történet hangzott el: *Két hazában? – '56-os menekültek Ausztriában* (2005. Rendezte: Szécsényi Anikó).

megfelelően viselkedtek az emberek. Aladár a schwechati langyos semmittevésben – sok fiatal a kivándorlásra várva naphosszat lézengett – is kitarzott célja mellett és különös, talán egyedülálló döntést hozott. A tolmácsszakra iratkozott be, mert itt a magyart elfogadták az egyik idegen nyelvnek, és közben a németet is gyorsabb ütemben tanulhatta. Aladár azonban nem akart tolmács lenni, „nem volt semmiképpen az elképzelésembe, hogy tolmács, vagy ilyesmi legyek”, hanem csendben elkezdte felvenni a német irodalom szak óráit, hogy később észrevétlenül átcsússzon, és ott szerezzen diplomát! Aladár kétszer is büszkeséggel mesélt módszeres küzdelméről.

„Ami bizonyos fokig eléggé öngyilkossági kísérlet volt, mert először is a némettudás ugye még nem volt meg annyira, hogy az ember tényleg ezt a szakot csinálja. Másrészt pedig... ugye ez... hogyan mondjam? (...) be kellett hozni az egész hátrányt, azokkal szemben, akik szintén ezt a szakot tanulták, de osztrák gimnáziumba jártak. Tehát ez azt jelenti, főleg, hogy az egész német irodalmat meg kellett az embernek ismerni. Nem? Hogy egy... Ez ugyanúgy van, hogy Magyarországon, aki magyart tanul, akkor megismeri a magyar irodalmat. Nem elkezdni – mit tudom én – az Ömagyar Mária-siralomnál vagy a Halotti beszédnél, és hát mit tudom én, Illyésig föl, följön, ugye. Ez ugyanúgy van Ausztriában is, csak hát énnálam nem volt ez így, mert énnekem fogalmam sem volt a német irodalomról. Ugye? És a német irodalom az elég terjedelmes... dolog. Mert ugye ez nagy kultúrkör. Úgyhogy itten meg kellett próbálni az embernek lehető villámgyorsan az egész irodalmat föllegelni, vagy lelegelni. Hogy hát valamilyen módon... bírja az iramot a többiekkel. Ugye? És hát ez mondjuk nem volt egész egyszerű dolog. De nekem kicsit szerencsém volt abból a szempontból, hogy volt ott 1-2 tanár, az irodalomszakon is, meg a történelem [nem érthető] szakon is, aki valamilyen módon, nem tudom miért, aki engem szimpatikusnak talált. Vagy azt, amit csinállok, szimpatikusnak találta. Hogy nem tudom, mint magyar ilyen dologba belevágtam a fejszémet. És hát tényleg támogattak. Úgyszólván. Szóval személyesen támogattak, és lehetőséget adtak nekem, mit tudom én, az Intituton ezt csináljak, meg azt csináljak. Ilyen dolgokat. És aki hát tényleg szóval nagyon-nagyon jó indulatú és nagyon komoly, nagy tudású profok voltak. Akiket... azóta is hálás vagyok. Habár már mind nem élnek. Ugye. Időközben. De tulajdonképpen azok nélkül nagyon nehéz lett volna ezeket a dolgokat megvalósítani, ugye. És így aztán valahogy mégis sikerült.”

Vajon mi készítette Aladárt a meglepő választásra? Gondolhatnánk, hogy humán érdeklődésű volt, és vonzotta a tanári pálya. A beszélgetés alatt megfogalmazódó hipotézisem azonban nem igazolódott be, az interjú vége felé Aladár kifejtette, hogy „technikai”, műszaki szakokat is el tudott volna végezni. Arra gondolhatunk, hogy Aladár nem akarta túlbonyolítani a helyzetét, nem fantáziált karrieréről, tökéletesen kielégítette az iskolapad túloldaláról megismert tanári pálya, feltéve, ha gyorsan és zökkenőmentesen el lehet végezni az egyetemet, ami ugye, legfőbb célként lebegett előtte. Elmondása szerint nem akart tolmács vagy fordító lenni, de nem indokolta meg ellenérzéseit. Az interjú alapján feltételezhetjük, hogy Aladárt sokkal jobban vonzotta a közalkalmazotti státusz, amely hosszú távon biztosította a megélhetést, mint a kockázatot magában hordozó szabadúszó tolmács vagy bármi-

lyen egyéb szakma. Az első, logikus lépés a némettanulás volt, ami gyorsabban ment a tolmácsképzéssel egybekötve, innen viszont nyilván nem a matematika-, hanem a németszakra vezetett a legrövidebb út. Aladár nem akarta elveszteni ösztöndíját, ami egy új szak elkezdésével automatikusan bekövetkezett volna, így, ha óriási erőfeszítésbe is került, de végül némettanár lett.¹⁴

Megfigyelhetjük, hogy a professzorok személyre szóló segítségét mennyire hangsúlyozta a visszaemlékezésében – nélkülük nem sikerült volna. Az egyetemi oktatók – úgy tűnik – az Aladárra egyáltalán nem jellemző vagányságot, már-már szemtelenséget értékelték nagyra: egy idegen anyanyelvű, a németet közepes szinten beszélő fiatalember éppen irodalomszakra iratkozik be. Mivel Aladár számára a legkényelmesebb megoldás az volt, ha hétköznapi az összes szabadidejét könyvtárban tölti – Schwechatról, illetve később a mödlingi kollégiumból reggel hozta be és este vitte vissza az utasokat a különbusz –, hamar felfigyeltek az állandóan jelen lévő magyar egyetemistára, és az átlagosnál kedvezőbb helyet biztosítottak neki a tanuláshoz. Ha nem is botcsinálta, de a körülmények alakította némettanárság Aladár egyik sikersztóriája, másképp fogalmazva, kulcstörténet élettörténeti narratívájában, amelyre az interjú végén a nyelvtudás, nyelvhasználat kapcsán ismételtelen kitért.

„Ez latin vizsga volt, ugye, közép-latin, Mittel-latein. (...) Megjelent a dékán akkor a filozófia fakultásnak, aki ezt a vizsgát ízélte, levette. És így aztán, mikor nézi a papírjaimat, minden, azt mondja: maga magyar? Magyarországról jön? Aszondja. És maga tanár akar lenni? Mondom: igen. Azt mondja: ilyen nincs. Azt mondja. Ezen az egyetemen még senki nem lett némettanár, azt mondja, aki nem német anyanyelvű. Na bumm! De hát szerencsére aztán ennél csak ezt az egy vizsgát kellett csinálnom, amit megcsináltam. Ugye. Mert az latin volt és nem német [nevet]. És aztán nem volt vele többet dolgom. De hát a jóslata az nem sikerült neki. Melléfogott. Mindenesetre tudom, hogy senki a magyarok közül ezt a szakot nem tanulta. Szóval, én nem tudok senki... egy kollegáról sem, aki németet tanult és történelmet...”

A kari dékán meglepődésének adott hangot, amikor furcsállotta, hogy Aladár nem német anyanyelvű léte a legjobb úton halad a némettanárság felé. Aladárt érzékenyen érintette a dékán okvetetlenkedése, és azt barátságtalan, talán veszélyes, ellenséges megnyilvánulásnak érezte. A múltra irányuló kijelentést – az egyetemen még senki nem lett némettanár, aki nem német anyanyelvű – a jövőre, azaz magára vonatkoztatta. A rosszindulatú jóslatnak aposztrofált meglepődést kifejező mondat azonban nem vált valóra, ő teljesen egyedülálló módon némettanár lett. Aladár családközpontú, különösebb kilengésektől mentes életének egyik csúcsmélye nem a tanári pálya, hanem a némettanári diploma megszerzése, amire nem ismer hasonló példát, és ami, feltételezhetjük, elismerést válthatott ki, az osztrákokkal egyenrangúvá avatta. Ugyanakkor kételkedést is szülhetett, mondjuk a mindenkori osztrák szülők részéről, mikor megtudták, hogy német nyelv és iroda-

14 Azt is mondhatjuk, hogy a tolmácsszakra iratkozással saját magát tette kényszerpályára, amit végül következetesen végigjárt.

lomra nem egy anyanyelvű tanár oktatja gyermeküket. Aladár kudarcokról azonban nem beszélt. A három részre tagolódó pályája – középiskolai némettanár, kollégiumi nevelőtanár, majd végül nem német anyanyelvűek számára egyetemre felkészítő tanfolyamon német nyelv és kultúra oktató – mégis mintha visszavezette volna az „eredeti közegébe”, az idegen ajkúak közé.

Gábor

Gábor a többiekkel ellentétben nem Ausztriában kezdte meg egyetemi tanulmányait. A végzős évfolyamban hamar letette az érettségét, és még semmilyen kötődése nem alakult ki Ausztriában, illetve – ami a döntő – németül 1957 nyarán rosszul beszélt, mint franciául. Így aztán, amikor az iskolában elhangzott, hogy van két állami ösztöndíjas hely Belgiumban, összenéztek barátjával és jelentkeztek. A 3000 belga frankos ösztöndíj magában is nagy csáberóvel bírt, hiszen az Ausztriában osztogatott 1000-1300 schillingnyi juttatás elég kis mozgásteret engedett az egyetemistáknak. Ráadásul Belgium a háború végén a nyertes oldalon állt, és gazdagságával elkápráztatta a kelet-európai menekülteket.

A kecsgető belga ösztöndíjas diákstátusz helyett azonban adminisztrációs hiba folytán váratlanul egy kemény világba, egy bányatelepre csöppentek, ahol menekülésük óta talán először érezték magukat elhagyatva. Szerencséjükre a magyar emigránshálózat nem tévesztette szem elől őket, és kis diplomáciai aktivitással elérték, hogy a másfél évre szóló szerződést felbontsák a két magyar „munkással”. A Bécsben élő Esterházy László értesítette unokatestvérét, aki éppen belgiumi követ volt, a felmentők pedig Muzsly István atya vezetésével a leuveni Magyar Házból érkeztek a flandriai bányavidékre.

Leuven kicsit más volt, mint Bécs vagy Innsbruck. Tipikus egyetemi város, hosszú időre visszanyúló magyar „peregrinus” hagyománnyal. Gábor idejében is sok magyar diák tanult Leuvenben, többségük a Magyar Házban (Kollégium) lakott. Amikor ottani élményeiről kérdeztem, Gábor a belga egyetemi hagyományokról nyújtott áttekintést (Brüsszel, Leuven, Lüttich). Hasonló problémákkal szembesült, mint Ausztriában próbálkozó társai, nem ment annyira a francia, hogy követni tudja az egyetemi előadásokat, szabadidejében pedig túl sokat volt magyarokkal és kevésbé kereste a kapcsolatot a helyiekkel. Mindennek a beszélgetés más pontján némileg ellentmondott: igazi magyar kulturális életért más városokba kellett utaznia. Gábor vegyes tapasztalatokat szerzett Leuvenben. Sokan, nemcsak magyarok segítették boldogulását, mégsem sikerült beilleszkednie.

„Vagy vizsgák előtt például elmehettünk egy-egy kolostorba. Ferences kolostorban voltam, többedmagammal, akik orvosira jártunk, és úgy, a nagy vizsgák előtt, az év végén, a tanév végén oda visszahúzódhattunk, egy-egy kolostorba, és a csendben, nyugodtan tanulhattunk, felkészültünk. És az teljesen ingyenes volt! És jó kosztot kaptunk! Mert ott azért az atyák azért arra gondot helyeztek [mosolyogva], hogy azért ő maguknak is azért jó ellátásuk legyen... és beszélgettünk velük... Szóval rém... jó volt... nagyon kellemes volt!”

Az interjú menetében végig feszítő kérdés maradt, hogy ha ilyen sok segítséget kaptak a diákok, akkor Gábor miként keveredett vissza Ausztriába? Az első nekifutásra erről nem beszélt, csak miután elmesélte, hogy milyen szakterületen és kórházakban dolgozott az innsbrucki egyetem befejezését követően, vagyis az orvosi diploma megszerzése után. A kronológia tehát némileg megbomlott, pontosabban hiányzott egy láncszem, ami váratlan helyen került elő, a családi kapcsolat-tartásnál. Gábor a nem szabatosan megfogalmazott kérdésekre nem magyarországi rokonságáról, mint ahogy szerettem volna, hanem létre nem hozott családjáról, el nem mélyített belgiumi kapcsolatairól beszélt.

„Akkor elkerültem 18 évesen... Belgiumban, ott, Leuvenben... ott semmiféle családi... De volt! De nem magában a városban, hanem – akit említettem –, akiből ügyvéd lett, és nálunk idősebb, annak a férfinak, illetve akkor még ő is diák volt, ő jogot végzett – az ő családjához mentem egy párszor... Liège-be, Lüttichbe... Aztán család... Brüsszelben ismertem egy családot – egyetemi tanár volt az illető, a papa –, ott négy gyerek volt, azok meghívtak néha-néha, egy-egy sátoros ünnep alkalmával... De úgy családot... egy olyan melegebb állandó családi kapcsolat nem alakult ki. Rész... én... talán... egy kellemetlen... nem tudom, miért, hogy alakult, de ez nem volt egy jó állapot. Talán ez is részben egy oka annak, hogy... úgy nem találtam... nem éreztem talajt a lábam alatt Belgiumban. Talán másoknak ez jobban sikerült, kezdettől kezdve. Nem tudom... Itt aztán, Ausztriában ez másképp alakult, jobban ment... de ott talán ez... igen, ez mondjuk egy... egy... mondjuk egy olyan negatív hiányként lehet elkönyvelni, ezt a részét... a sorsomnak, hogy ott... talán az ügyetlenségem... nem voltam elég közlékeny talán... vagy nem is kerestem... ügyetlen voltam... nem tudom... szóval ezt ki lehetne elemezni, de valahogy [nevet] így alakult... Ja!”

A kissé határozatlan embernek megismert Gábor nem találta a szavakat, érezhetően elbizonytalanodott. Olyan témáról kezdett el beszélni, ami engem is nagyon érdekelt, de még nem kérdeztem rá. A szaggatottan feltett kérdés hívószavai a jelek szerint éppen az igazán bensőséges kapcsolatok, a család – legyen az befogadó család vagy szerelmi kapcsolat – hiányát, ennek az állapotnak az emlékeit juttatta eszébe. Az általános külső feltételekkel elégedett volt, az elbeszélés alapján Belgium több városában rendszeresen megfordult és sok irányban bővíthette ismerősei körét. A felkiáltás: *„ott semmiféle családi... De volt!”* mintha régen elfeledett embereket juttatott volna eszébe. Úgy tűnik, magát okolta ügyetlenségéért, ami egyrészt tanulmányi kudarcot jelenthetett, hiszen Leuvenben nem végezte el az egyetemet, másrészt rossz közérzetet, a szoros emberi kapcsolatok hiányát. Mivel a környezet – elmondása alapján – nagyrészt barátságos és befogadó volt, csak magában kereshette a hibát. Gábor megfizetett az „eltékozolt” éveikért, ugyanis Innsbruckban nem fogadták el a franciául teljesített óráit, így előlről kezdhette orvosi tanulmányait.

Interjúpartnereim többsége ennél a pontnál bizonyára feladta volna álmait, Gábor azonban – mivel gyermekkor óta orvos akart lenni – hosszú távra tervezett. Úgy látszik, nem sürgette sem feleség, sem gyermektartási kötelesség, de még a jövődöbelijének családja sem. A stratégia lényegi részét alkotta a pénzszerzés, azonban Gábor nem segédmunkákat vállalt, hanem kölcsönből hároméves ven-

déglátó-ipari végzettséget szerzett, és amíg kellett, pincérkedéssel kereste meg a kenyerét. Egy salzburgi ismerős – személyére nem derült fény – jóvoltából három év után úgy vághatott neki az orvosi egyetemnek, hogy megvolt a szakmai ismerete, a kellő némettudása, és a pincérkedésből a megélhetésre is futotta. Ugyanakkor a fel- és kiszolgálás, az emberek segítése Gábor identitásának részévé vált. Kérdés, vajon az ideológia – minden helyen másokat szolgálni – utólagos-e, és csak a vonatott kezdetet van hivatva „megmagyarázni”, vagy tényleg szívügyének tekinti az idegenforgalmi vendégek színvonalas ellátását, szórakoztatását. Nincs okunk feltételezni, hogy ne kedvelte volna az éttermi munkát, hiszen szívesen emlékezett vissza spanyolországi vendéglátós élményeire vagy az 1964-es téli olimpiára, ahol a holland királynő, Julianna körül sűrűghetett. Jellemző, hogy az olimpiára nem mint sporteseményre emlékszik, hiszen semmilyen versenyt nem látott, az illusztris vendégek viszont megmaradtak emlékezetében. A holland királynő mellett a legfontosabb a perzsa sah, igaz, az ő látogatása Innsbruck városának mintha egyik imázs-eleme lenne: a szállást adó hotel falán márványtáblát állítottak látogatásának emlékére, 2007 októberében pedig a Management Center Innsbruck vendégelődásra hívta meg Reza Pahlavi legidősebb fiát.

Az egyetem után az álláskeresésben is magyarok segítettek neki. Az 1970-es évek elején egyesek már olyan pozícióba jutottak, hogy munkaaajánlattal is segíteni tudtak fiatalabb vagy később befutó társaiknak. Gábor egyik volt iskolatársán keresztül ismerkedett meg a voralbergi tartományi kórház magyar igazgatójával, aki felvette a röntgenorvos szakképesítést szerzett Gábort. Nyugdíjazásáig itt dolgozott, és annyira szereti szakmáját, hogy szívesen járt vissza volt munkahelyére helyettesíteni. Amikor munkájáról kérdeztem, lelkesen és hosszan mesélt szűkebb szakmája érdekességéről és hihetetlen fejlődéséről. Gábor tehát elégedett sorsa alakulásával. Az érettségi után az útkeresés kissé elhúzódott, de nem azért, mert nem tudta, milyen pályát válasszon, hanem mert Belgiumban nem találta a helyét, utána pedig meg kellett teremtenie a felnőttkori tanulás feltételeit. Belgium a sok szép emlék és külső segítség ellenére nem nyújtott biztonságot, nem szívta magába, így inkább megérte újrapróbálkozni Ausztriával és a német nyelvvel. Számítása bejött: nemcsak lelki támogatást kapott emigráns társaitól, de ahogy láttuk, anyagiilag és állással is ki tudták segíteni. Elbeszélésében az életkezdés nem egy kemény, nélkülözésekkel terhes időszaként jelenik meg, hanem munkával és tanulással telt izgalmas, változatos korszakként. Ugyanakkor – más elbeszélésektől eltérően – nem észlelni cezúrát a boldog ifjúkor és a családalapítással és munkával járó felnőttkor között. Gábor mintha minden élethelyzetben jól érezte volna magát, nem fásult bele a mindennapi rutinba. Az egyedüli komoly problémát, a család hiányát is sikerült megoldania – bár éppen családjáról mesélt a legkevesebbet –, osztrák felesége lett, és két gyerekük született. Nyugat-Ausztria, Innsbruck és Voralberg így igazi otthonává vált.

A beilleszkedés labirintusai

A történetekből kiderült, hogy sokaknak az egyetem túl kemény diónak bizonyult. A középiskola végén megkapták ugyan az érettségit, ami Ausztriában elegendő volt a felvételhez, de hiányzott a választott tantárgyak mélyebb elsajátítása. Az érettségi nagy hajrájában nem bontakozhattak ki az egyéni képességek, hajlamok. A tanulók arra orientálódtak, amiből otthon jobbak voltak az átlagosnál. Nem biztos azonban, hogy Magyarországon megfeleltek volna az egyetemi felvételi követelményeknek. Az ausztriai gimnáziumokban fakultációra, alapos felkészítésre nem jutott idő, a legfontosabb a némettanulás volt.¹⁵ Érdekes, hogy míg a hiányos nyelvtudást a legtöbben megjegyezték az interjúkban, a tantárgyak alaposabb ismeretének hiányát interjúpartnereim elvéve említették. Feltételezhetjük, hogy nem lehettek teljes mértékben tisztában tudásukkal, képességeikkel. A nehéz helyzetben különbözőképp találták fel magukat, és eltérő hangsúllyal beszéltek erről a zavaros, sokféle kimenettel kecsegtető időszakról. Ami közös az elbeszélésekben, hogy még azok sem meséltek az egyetemi életről, a tanórákról, az osztrák hallgatókról, akik elvégezték az egyetemet.

Akiknek kevésbé volt fontos a tanulás, a diplomaszerezés, azok nem látták kifizetődőnek a hatalmas befektetett energiát. Másokat a családi tradíció arra szocializált, hogy az egyetemi diploma alapkövetelmény, így ők, ha módosítottak is menet közben, tűzön-vízen keresztül megvalósították saját vagy távoli családjuk terveit. Ott adódtak önértékelési problémák, ahol nem sikerült eleget tenni a saját vagy a családi elvárásoknak. Ilyen esetekben nem maradtak el az önigazoló magyarázatok, a külső környezet negatív hatásainak elemzése vagy más pozitív értékek – például a családalapítás, a gyerekek, a jó és rendszerint hosszú ideig tartó állások, a magyarság ápolása – felmutatása. Az biztos, hogy egy-két kivételtől eltekintve senki nem csúszott le közülük, de van, akiben maradt némi frusztráció.

A családalapítás és karrierépítés sokszor konfliktusba kerül az élet során. Számos alkalommal az egyik sikertelenségéért a másik válik hivatkozási alappá. Az emigráns diákoknál érdemes szem előtt tartanunk, hogy a családi biztonság megteremtésének sokkal fontosabb szerepe volt, mint normális esetben. Az emigráns huszonévesek bizonyosan jobban rá voltak szorulva a megértő lelki társra, mint osztrák kortársaik. Az életrajzi adatfelvételből azonban az is kiderült, hogy a huszonöt interjúpartnerem közül tízen elváltak: van, aki a házasságkötés után néhány év elteltével, de többségük negyvenéves koruk felett. A házasságok felbomlásánál mindenki egyéni okokra utalt – a túl sok munka miatt kevés idő jutott a családra, az együtt-lét során megkopott a kapcsolat –, és senki nem említette, hogy az eltérő nemzetségeknek bármiféle szerepe lett volna a válásban.

Az Ausztriába érkezett fiatal ötvenhatosok esetében némi zavarodottságot okozott, hogy őket az első időkből hősként, magyar szabadságharcosokként tartották számon. Csúnyán fogalmazva, ötvenhatos magyarságukból éltek, ennek köszön-

15 Ráadásul az osztrák követelményeknek megfelelően latinból is érettségizniük kellett, márpedig a nagy többség korábban nem tanult latint. Szakköröket azért szerveztek, de inkább hobbiszinten működtek. Az ideiglenes iskolák gyengén felszereltek voltak: sokszor hiányoztak a tornatermek és megfelelő könyvtárral sem rendelkeztek. Deák, 1998.

hették a széles körű támogatást és a korábbi emigránsok ellenszenvét. A sokrétű támogatás viszont a minél gyorsabb integrációt volt hivatva elősegíteni. A beilleszkedés pedig semmi esetre sem a magyarságtudat kinyilvánításával, sokkal inkább a befogadó országok nyelvénél, munkamoráljának, a helyi társadalmi érintkezés szabályainak elsajátításával függött össze. Az emigráns diákok esetében a fiatal kor és a középiskolás türelmi időszak kedvezett a viszonylag zavartalan „átzilipeléshez” az osztrák társadalomba. Ezzel magyarázható, hogy a fiatal felnőtt évek taglalásakor tanulmányi és munkavállalási nehézségeiket elevenítették fel, és csak elvétve meséltek magyarságuk vagy az időben még nagyon közeli forradalom emlékének őrzéséről.¹⁶

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Békés

2007 *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban*. Szerk.: Békés Csaba. Bp., 2007.

Böröndi-Deák

2007 *1956 utóélete Ausztriában – Európában. A meneküléstől az integrációig*. Szerk.: Böröndi Lajos-Deák Ernő. Bécs, 2007.

Csepeli-Dessewffy-Dulovics-Tóka

1998 Csepeli György-Dessewffy Tibor-Dulovics Dezső-Tóka Gábor: Menekültek és elméletek. Az 1956-os forradalom után Nyugatra menekültek attitűdjeinek befejezetlen vizsgálata az Amerikai Egyesült Államokban. In: *Évkönyv, 1998*. Szerk.: Litván György. Bp., 1998. 253–286. (1956-os Intézet. Évkönyv, VI.)

Cseresnyés

1998 Cseresnyés Ferenc: Ötvenhatosok menekülése Ausztriába és Ausztrián át. In: *Múltunk*, 43. (1998) 1. sz. 42–70.

Deák

1988 Deák Ernő: *Magyar középiskolák Ausztriában 1956 után. A Magyarok Világszövetsége és az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége közös kiállítása*. [Katalógus.] Szerk.: Császtvay Tünde. Bp., 1998.

2007a Deák Ernő: 1956 utóélete Ausztriában különös tekintettel a középiskolásokra és az egyetemistákra. In: *Az 1956-os szabadságharc és utóélete 1956–1990*. Szerk.: Döbör András-Kiss Gábor Ferenc-Zakar Péter. Szeged, 2007.

2007b Deák Ernő: Magyar középiskolások, egyetemisták és főiskolások Ausztriában. In: *1956 utóélete Ausztriában – Európában. A meneküléstől az integrációig*. Szerk.: Böröndi Lajos-Deák Ernő. Bécs, 2007. 143–160.

Eger

1981 Eger, Reiner: *Krisen an Österreichs Grenzen. Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakischen Krise 1968. Ein Vergleich*. Wien-München, 1981.

¹⁶ Vö. Böröndi-Deák, 2007.

Eppel

2006 Eppel, Peter: Wo viele helfen, ist viel geholfen – Ungarn-Hilfe 1956/57 in Österreich. In: *Die ungarische Revolution und Österreich*. Hrsg. v. Murber, Ibolya-Fónagy, Zoltán. Wien, 2006. 431–462.

Eppel-Rásky-Schwarz

2006 *Menekülés Bécsbe. Magyarország 1956. Flucht nach Wien. Ungarn 1956*. Hrsg. v. Eppel, Peter-Rásky, Béla-Schwarz, Werner Michael. Wien, 2006.

Gecsényi L.

2000 *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1956–1964*. Vál., szerk., bevez.: Gecsényi Lajos. Bp., 2000.

Gecsényi P.

2011 Gecsényi Patrícia: *Magyarország és Ausztria kapcsolatai 1945–1965 között*. [PhD-disszertáció, ELTE.] Bp., 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gecsenyipatricia/diss.pdf>.

Hadas

1997 Szex és forradalom. Egy ötvenhatos magyar emigráns az európai nemi piacon. Lejegyezte és szerk.: Hadas Miklós. In: *Replika*, 1997. 25. sz. 7–22.

Haslinger

1997 Haslinger, Peter: Zur Frage der ungarischen Flüchtlinge in Österreich 1956–1957. In: *Migrationen und ihre Auswirkungen. Das Beispiel Ungarn 1918–1995*. Hrsg. v. Seewann, Gerhard. München, 1997. 147–162.

Kanyó

2002 *Emigráció és identitás. '56-os magyar menekültek Svájcban*. Szerk.: Kanyó Tamás. Bp., 2002.

Kovács

1996 Kovács János Mátyás: A szuverenitás képzelete. Ausztria identitást vált (vagy nem). In: *A szuverenitás káprázata*. Szerk.: Gombár Csaba-Hankiss Elemér-Lengyel László-Várnai Györgyi. Bp., 1996. 177–226.

Lénárt

2004 Lénárt András: Stíluskérdés? Az elbeszélte források néhány ismervéről és publikálásukról. In: *Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: Standeisky Éva-Rainer M. János. Bp., 2004. 211–231. (1956-os Intézet. Évkönyv, XII.)

2010 Lénárt András: *A Nyugat képe életútinterjúkban. 1956-os magyar emigráns diákok életút-elbeszélései menekülésükről, a Nyugatról, a Keletről*. [PhD-disszertáció. ELTE.] Bp., 2010. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/lenartandras/diss.pdf>.

Murber

2002 Murber, Ibolya: *Flucht in den Westen 1956. Ungarnflüchtlinge in Österreich (Vorarlberg) und Liechtenstein*. Feldkirch, 2002. (Schriftenreihe der Rheticus-Gesellschaft, 41.)

2006 Murber, Ibolya: Ungarnflüchtlinge in Österreich 1956. Grenzübertritt der Flüchtlinge. In: *Die ungarische Revolution und Österreich*. Hrsg. v. Murber, Ibolya-Fónagy, Zoltán. Wien, 2006. 335–387.

Murber-Fónagy

2006 *Die ungarische Revolution und Österreich 1956*. Hrsg. v. Murber, Ibolya-Fónagy, Zoltán. Wien, 2006.

Neufeld-Máté

2014 Neufeld, Gordon-Máté Gábor: *A család ereje. Ragaszkodj a gyermekeidhez*. Bp., 2014.

Rauchensteiner

1981 Rauchensteiner, Manfred: *Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand*. Wien, 1981.

Schmidl-Engelke

2003 *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Hrsg. v. Schmidl, Erwin A.-Engelke, Edda. Wien, 2003.

Sós

2005 Sós Péter János: *Magyar exodus*. Bp., 2005.

Várallyai

1992 Várallyai Gyula: *„Tanulmányúton.” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után*. Bp., 1992.

Vértesi

2004 Vértesi Lázár: Oral history. A szemtanúként elbeszélt történelem lehetőségei. In: *Aetas*, 19. (2004) 1. sz. 158–172.

Zierer

1995 Zierer, Brigitte: Willkommene Ungarnflüchtlinge? In: *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*. Hrsg. v. Heiss, Gernot-Rathkolb, Oliver. Wien, 1995. 157–171. (Veröffentlichungen des Ludwig-Boltzmann-Institutes für Geschichte und Gesellschaft, 25.)

ANDRÁS LÉNÁRT

THE PROCESS OF GROWING UP AND INTEGRATION OF THE 1956 EMIGRANT STUDENTS INTO THE AUSTRIAN SOCIETY

The article is based on biographical interviews which I conducted in 2005 with 1956 emigrants who spent their whole life in Austria. These 25 teenagers left Hungary alone, in some cases even without the knowledge of their parents. They had the opportunity to finish secondary education and take their final exams at Hungarian language schools established especially for them in Austria. The topic of the article is about their process of growing up, and their early adulthood, which in their case coincided with making their first steps of integrating into the Austrian society. Obviously while talking about that hard and problematic period of their life, they rarely mentioned their Hungarian identity or their memories of the revolution.

Az 1956-os menekültek társadalmi integrációja az Egyesült Államokban

Egy néprajzi terepkutatás tapasztalatai

Kutatásaimat 2006-ban kezdtem meg az Egyesült Államokban, ahová azóta rendszeresen visszatérek néprajzi terepmunkát végezni. A 19. század végén kezdődő nagy kivándorlási hullámtól napjainkig vizsgálom a keleti part és a Midwest¹ magyar közösségeit, tehát a később érkezett csoportok – így az ötvenhatosok – viszonyulása az első-második generációs, I. világháború előtt kivándorolt magyarokhoz is a kutatás részét képezi. Az oral history gyűjtésnél, a mélyinterjúk készítésénél igyekszem minden generációt megszólaltatni, ami együtt jár az adatközlők lakókörnyezetének, mindennapi életmódjának (ruházatuk, táplálkozásuk stb.) vizsgálatával, a fellelhető családi dokumentumok, fényképek tanulmányozásával.² Az ötvenhatos magyarok amerikai integrációjának jelen tanulmányban való tárgyalásakor egy-egy konkrét, személyes példa felvillantásával igyekszem plasztikusabbá tenni a modellszerű jelenségeket.³

- 1 Az amerikai Midwest (közép-nyugat) elnevezés – megtévesztő módon – arra a tizennégy államra vonatkozik, amely a keleti parti államoktól nyugatra helyezkedik el (Illinois, Indiana, Iowa, Kansas, Michigan, Minnesota, Missouri, Nebraska, North Dakota, Ohio, South Dakota és Wisconsin). Tehát nem Amerika nyugati felén kell keresnünk.
- 2 Első meghatározó élményem 1999-ben szereztem az amerikai magyarokról, amikor fél esztendő telt a családotól az egyik legerősebb és legnagyobb magyar közösségben, New Brunswickben (New Jersey). 2006 és 2009 között mintegy két és fél évet kutattam a HAESF (Hungarian–American Enterprise Scholarship Fund) segítségével az amerikai Midwestern. Bloomingtonban, az Indiana Egyetem kutatói ösztöndíjasaként dolgozhattam és végezhettem kiterjedt terepmunkát (elsősorban Pennsylvania, Ohio, Indiana, Illinois, Michigan, West-Virginia államokban), aztán 2012 és 2015 között több ízben visszajártam kutatni, többek között Klebelsberg-ösztöndíjjal a Vassar College, New York vendégkutatójaként a keleti part magyar közösségeit vizsgálva. Természetesen a személyes történelem, a történelem „alulnézetben”, az oral history módszerei mellett, a könyvtári tájékozással párhuzamosan az amerikai magyarság fontos archívumainak anyagát is tanulmányoztam. Hónapokat töltöttem az amerikai magyar reformátusság legfontosabb intézménye, a Bethlen Otthon archívumában (Ligonier, Pennsylvania) és a legnagyobb magyar archívumban, a Hungarian Heritage Centerben (New Brunswick, New Jersey).
- 3 Az Egyesült Államok magyar közösségeiben is voltak kezdeményezések, hogy az oral history módszerével, az egyéni életutakon keresztül igyekezzenek adatokat gyűjteni arra vonatkozóan, hogy a történelmi katalizmákat és a kivándorlás okozta kényszerű kultúraváltást miként élték meg az emigránsok. A Magyar Baráti Közösség az *ITT-OTT találkozók* keretein belül, az 1970-es években gyűjtött személyes történeteket. A Bessenyei Öregdiák Szövetség a *Tanúk – Korokról* sorozatban kért fel embereket, akik a saját történeteikről tartottak előadást (ezeknek egy részét könyvben is megjelentették). Itt még megemlítem a clevelandi Regős Cserkészeket is, akik Cleveland és környékén gyűjtöttek személyes életútinterjúkat. Azonban az ötvenhatosokat illetően a legnagyobb jelentőségű az az 1957–1958-ban elkészített interjúanyag, amelyet az

Magyar kivándorlási hullámok Amerikába

Az Egyesült Államokban több mint 1,5 millióan vallják magukat magyarnak (is) a legutóbbi népszámlálás adatai szerint.⁴ Röviden érdemes áttekinteni a Magyarországról Amerikába irányuló kivándorlás főbb hullámait, a kivándorló csoportok társadalmi hátterét, migrációs motivációit. Az 1956-os menekültáradatból a legnagyobb számban, a mintegy 200 ezer menekültből több mint 40 ezer fő az Egyesült Államokban telepedett le, ezért az ottani befogadó környezet szempontjából is fontos vázlatosan ismertetnünk – mint előzményt – a korábbi magyar vonatkozású bevándorlástörténetet.

Az I. világháborút megelőző évtizedekben körülbelül 650–700 ezer magyar nemzetiségű kivándorló⁵ jelentette az első nagy hullámát az Amerikába irányuló migrációnak.⁶ Az első kivándorlók elsősorban az amerikai Midwestern, illetve a keleti parton telepedtek le.⁷ Letelepülésüknek legkorábbi helyszínei – már a 19. század utolsó két évtizedétől – elsősorban a szénbányavidékek voltak (Pennsylvániában, Ohióban, West-Virginiában stb.), ahol a világtól elzárt bányatelepeken (amerikai magyar szóhasználatban „plézeken”) dolgoztak.⁸ A 19–20. század fordulóján alakultak ki Északkelet-Amerika nagy városaiban a „little Hungary” negyedek, ilyen volt Chicagóban Burnside vagy Detroitban Delray, Pittsburghben Hazelwood, és Clevelandben a legnagyobb, a Buckeye környéke.⁹ Ezzel egy időben, számos kisebb iparváros óriásgyárai körül többbezes lélekszámú magyar munkáskolóniák létesültek (McKeesport, Johnstown, Lorain, Youngstown, Akron, Uniontown stb.).¹⁰ A paraszti gyökerű – zömmel földnélküli zsellér és törpebirtokos származású – első magyar kivándorló nemzedék tagjai az amerikai újházában mind a bányatelepeken, mind a városi ipari negyedekben etnikus kolóniát alkottak. A mindennapi anyanyelvhasználat, a mindennapos társadalmi érintkezések viszonylag homogén magyar közegben zajlottak.¹¹ (Volt olyan magyar bolt a clevelandi Buckeye negyedben, ahol kiírták, hogy: „Angolul is beszélünk!”)

A II. világháborút követő újabb fontos és jelentős, Magyarországról az Egyesült Államokba irányuló kivándorlási hullámot az úgynevezett „dípik” jelentet-

Open Society Archívum a Columbia University Research Project Hungary keretében 2006-ban digitalizált az 1956-os forradalom 50. évfordulójára.

4 Nagyon lényeges sajátossága az amerikai népszámlálásnak, hogy többes identitást is be lehet vallani. Összesen négy, azaz a nagyszülők számával megegyező etnikai kötődés megjelölésére van mindenkinek lehetősége. Tehát másfél millió ember számára fontos napjainkban, hogy számon tartsa magyar származását (is).

5 A századforduló kivándorlási hulláma általános jelenség volt Dél- és Kelet-Európában. Az I. világháborút megelőző öt évtizedben 25 millió európai vándorolt ki Amerikába, köztük mintegy kétfélmillió magyar állampolgár. Jones, 1992. 361.; Brownstone–Franck–Brownstone, 1979. 4–5.

6 Puskás, 1981. 33–54.; Puskás, 1984. 145–164.; Várdy, 1985. 21.

7 1922-ben a 474 ezer magyarból 427 ezer lakott Amerika északkeleti államaiban, a legtöbben New York (95 400), Ohio (88 000) és Pennsylvania (86 000) államokban. Souders, 1922. 55.; Várdy, 2000. 244.

8 Wenks–Lauck, 1913. 70.

9 A magyar bevándorlók településtípusairól lásd: Várdy–Várdy Huszár, 2005. 195–205.

10 Wenks–Lauck, 1913. 73–75.

11 Balogh, 2008. 12.

ték. A rövidítés az angol *displaced person* kifejezésből származik,¹² és azokat – a döntő többségükben politikai okokból – a II. világháborút követően hazájukat elhagyó kivándorlókat jelöli, akik között körülbelül 110 ezer magyar is volt. Ez a gyűjtőnévvel „dípíknék” nevezett embertömeg azonban korántsem volt homogén, és az amerikai befogadó közeg is megkülönböztette különböző rétegeit. A Magyarországot 1945-ben elhagyók és az 1947-ben eljöttek között ellentét feszült,¹³ az amerikaiak is az előbbieket inkább háborús bűnösöknek, az utóbbiakat már egy demokratizálódási folyamaton többé-kevésbé átesett, de még az 1948-as kommunista hatalomátvétel előtt távozott csoportnak tekintették. Ez a fajta megítélés főleg a politikusi-diplomata rétegre vonatkozóan volt éles, a negyvenötösöket bizalmatlanabbul, a negyvenheteseket szívesebben fogadták. A negyvenötösök véleménye szerint „minden becsületes, rendes magyar ember elmenekült a szovjetek elől”. A „dípíket” ugyanakkor általánosan az jellemezte, hogy zömmel humán értelmiségiek voltak, állami hivatalnokok, diplomaták, csendőrök, katonatisztek, arisztokraták stb., akiknek a tudását kifejezetten nehezen lehetett „konvertálni” az amerikai társadalomba, és jó részük középkorú, tanult és családos ember volt. A tanult, értelmiségi „dípíki” nehezen illeszkedtek be a paraszti eredetű, egyszerű „öreg amerikasok” környezetébe. Több olyan visszaemlékezést gyűjtöttem, amelyekben a paraszti gyökerű, Amerikában acélmunkássá, illetve bányásszá lett magyar közösségek úgy tekintettek rájuk, hogy „*nahát, ezek a nadrágos urak ide is utánunk jöttek, pedig előlük mentünk el*”.

A harmadik jól körülhatárolható kivándorlási hullámot az ötvenhatos menekültek jelentették, akik megint csak egészen eltérő háttérrel, más motivációval érkeztek Amerikába, mint a korábbi kivándorló csoportok. Az egyes kivándorlási hullámmal érkezők különböző óhazaképet őriztek (és alakítottak tovább) magukban, emellett különböző háttérrel rendelkeztek, ily módon eltérő értékrendet és mentalitást képviseltek. A klasszikus példa erre, amit az amerikai magyarok gyakran emlegetnek, hogy az első kivándorlóhullámmal érkezettek egy császárt hagytak a Monarchiában, és koronával fizettek, amikor elmentek. Akik a Horthy-rendszer végnapjaiban vagy Szálasi idejében mentek ki, azok még egy királyságot hagytak ott, egy ellentengernaggyal, és pengővel fizettek. Az ötvenhatos menekültek és a későbbi „disszidensek” a szocialista Magyarország minisztertanácsának elnökét hagyták maguk mögött, egy népköztársasággal, és forinttal fizettek.¹⁴ (Ez a dióhéjba foglalása a változó óhazára vonatkozó példának aztán továbbgondolható a rendszerváltozás utáni időkben is.)

12 Annak ellenére, hogy a magyarországi köznyelvben a DP rövidítés nem egyértelmű, használatától nem idegenkedem, mivel a magyar kivándorlástörténetben és az azzal foglalkozó munkákban egyértelműen, pontosan és a társadalom- és történettudományokban „bevett módon” jelöli a II. világháború utáni menekülthullámot.

13 Várdy, 2000. 458–462.

14 Először és az általam itt leírt formában egy nyugalmazott református lelkészről hallottam ezt a frappáns megfogalmazást (Balogh, 2010. 153.), de azóta különböző változatokban volt alkalmam visszahallani, mindig másnak tulajdonítva az eredetét. Igazi „szövegfolklorisztikai alkotásról” van tehát szó. Hasonló jelenségekről lásd: Jalso, 2004.

Az amerikai magyarok esetében is alkalmazható az az általános érvényű modell, amely szerint egy adott kisebbséghez tartozó egyén identitáskonstrukcióját egy hárompólusú koordináta-rendszerben lehet elhelyezni, amelyet egyrészt az anyaországhoz (az óhazához), másrészt a befogadó országhoz, harmadrészt a szűkebb környezetéhez, a saját kisebbségi közösséghez való viszonyulás határoz meg.¹⁵ Ebben a hármas koordináta-rendszerben érdemes vizsgálnunk az ötvenhatos magyar menekültek identitáskérdéseit is.

Az ötvenhatos magyar bevándorlók jelentették az utolsó nagy, lökészerű „vérfrissítést” az amerikai magyarság egészét tekintve. Az azóta eltelt időszakban ugyan számosan disszidáltak a rendszerváltozás előtti évtizedekben és vándoroltak Amerikába a rendszerváltozástól napjainkig tartó időszakban is Magyarországról és a határon túli magyarság köréből, de ez nem hullámszerűen, hanem szívárgásszerűen történt. Az 1956-os forradalmat követően, 1957-ig 38 ezren érkeztek az Egyesült Államokba a mintegy 200 ezerre tehető összes menekültből. Vannak olyan számítások is, hogy 1960 végére 47 ezer körülire emelkedhetett az USA-ban letelepedett ötvenhatosok száma. Megjelenésük még tovább tagolta és árnyalta azt az amúgy is polarizált amerikai magyar társadalmat, amit addig a „dípik” több rétege, illetve az öreg amerikásoknak már a második, sőt a harmadik generációja alkotott. Ez az ötvenhatos bevándorlók hullám kisebb részben felső- vagy középfokú végzettségű, általában tudományos, kivált reáltudományos értelmiségiekből vagy technikai végzettségű szakemberekből állt, a nagyobb részét viszont szakképzett és szakképzetlen ipari munkások alkották. A köztudatban talán kicsit eltúlozzák a menekültek közt az egyedülálló (főként nőtlen fiatal emberek) arányát – vannak olyan becslések, hogy ez több mint a 80%-ukat jelentette –, de az kétségtelenül igaz, hogy zömük egyedülálló volt, ami önmagában is nagyon sok mindent meghatározott az integrációs folyamatok terén a társadalmi mobilitástól a házassági preferenciáikig.

Jelen dolgozatnak nem célja, hogy a rendszerváltozást megelőzően az Egyesült Államokba disszidált, illetve később kivándorolt rétegekkel foglalkozzon, mint ahogy az ötvenhatos menekültek kivándorlástörténetét sem mutatja be. Az Amerikába irányuló ötvenhatosok meneküléstörténetének a különböző stációit más tanulmányok bőszeges adatolással ismertetik a Világtörténet jelen számában is (az osztrák és németországi menekülttáborok élete, kérvényezések, engedélyezések, befogadások, repülőutak története, megérkezés és fogadtatás a Camp Kilmer, New Jersey menekülttáborban, regisztráció, szponzori rendszer stb.).

15 A kisebbségi identitáskonstrukciót alakító tényezők sémája Roger Brubaker nevéhez köthető (Brubaker, 1996), de a modellalkotás megfogalmazása nélkül is a fentiekben vázolt szempontok szerint végzeték-végzik kutatásaikat az amerikai magyarság identitásvizsgálatával (is) foglalkozó kutatók (például Várdy, 2000; Nagy, 1984; Fejős, 1993; Szántó, 1984; Papp, 2008; Várdy–Várdy Huszár, 2005; Balogh, 2010, 2013, 2015).

A kivándorlás motivációi (1956)

Az ötvenhatos emigránsok vizsgálatakor nem kerülhető meg a kérdés, hogy milyen motivációk vezették a menekülőket Magyarország elhagyásakor. Bár egyes amerikai magyar ötvenhatosok sértően alacsonynak találják azokat a becsléseket, amelyek szerint az 1956-ban kivándoroltaknak körülbelül 5%-a vehetett részt a fegyveres küzdelmekben, az tény, hogy a 200 ezer kivándorlónak csak töredéke harcolt a forradalomban. A megtorlások elől való menekülés mellett szélesebb kör esetében lehetett a kivándorlás mozgatórugója a könnyebb boldogulás, a jobb életkörülmények, a szabadabb lehetőségek utáni vágyakozás, amit a fiatalos kalandvágy is erősíthetett. A visszaemlékezésekből kirajzolódóan azonban a forradalmat megelőző időszakokban, az 1950-es években elszenvedett sérelmek és rossz tapasztalatok is döntően hozzájárulhattak ahhoz, hogy ilyen tömegesen hagyták el Magyarországot.

A méltánytalanságok és üldöztetések miatti menekülésre példa Malmos Kálmán¹⁶ és felesége, Gombás Irma története. Mindkettőjüket 2007-ben ismertem meg, a ligonier-i (PA) református Bethlen Otthon (öregotthon) lakói voltak. Malmos Kálmán 1928-ban, felesége 1925-ben született. Habár mindketten pécsiek voltak, csak Salzburgban, a menekülttáborban ismerkedtek meg egymással. Letelepdedési kérvényüket az Egyesült Államokba nyújtották be. 1957-ben, a Camp Kilmerben házasodtak össze, az utazás során „a sok közös ismerős emléke”, az „egymás-
rautaltság” és nem utolsósorban az, hogy „földik” voltak, akik „árvaságra, közös sorsra jutottak”, boronálta őket össze. Közös volt életútjukban a forradalmat megelőző „évtizednyi meghurcoltatás”. Malmos Kálmán édesapja a Horthy-rendszerben a pécsi egyetem egyik vezetője volt. A II. világháború után deklasszálták, egyre intenzívebben zaklatták. Az 1950-es évek elején már nem tudta tovább elviselni a meghurcoltatást, megalázást és öngyilkosságot követett el. Malmos Kálmán a vele készített interjúban erről nem beszélt, és a kettőnk közötti baráti beszélgetések során sem említette.

Halála után, 2015-ben mondta csak el nekem a felesége, Gombás Irma az apósa öngyilkosságának történetét. Vallásos emberként mint nagy titkot vallotta meg nekem, elmondása szerint ő is csak több évtizednyi amerikai tartózkodás és házasságban eltöltött hosszú idő után tudta meg a férjétől, hogy az apósa öngyilkos lett a „kommunisták piszkoskodása miatt”. Addig csak arról tudott, hogy a kommunisták üldözték a családot. Elképzelhetjük, hogy Malmos Kálmán milyen fájdalomként hurcolta magával édesapja halálának történetét egész életében, ha soha nem beszélt erről senkinek, a feleségének is csak egyszer vallotta meg. Mindezt Gombás Irma kilencvenévesen, évekkel a férje halála után, könnyek között csak nekem mondta el egy többnapos, alkalmanként többórás életútinterjú végén.

¹⁶ Malmos Kálmán egy fantáziánév. Azért változtattam meg az adatközlőm nevét, mert olyan érzékeny, családi és személyes információkat közlök élettörténetéről, amelyek nem engedik meg a beazonosíthatóságot.

Malmos Kálmánt is többször bevitték és megverték az ávosok az 1950-es években. Felesége, Gombás Irma szintén „jó családból” származott, édesanyja (Maria Thomas 1889–1950), „mutika” osztrák volt, aki Gyanafalván (ma Jennersdorf, Burgenland) született. Édesapja, Gombás Ferenc (1886–1970) pécsi katonatiszt volt a II. világháború befejezéséig. Gombás Irmának három testvére született, egy nővére, Ida (1923–2014) és két öccse, Ottó (1926–2011) és Emil (1927–). Mind a négyen diplomát szereztek, a lányok tanítónők lettek, a fiúk orvosok. Az 1956-os forradalom kitörésekor Gombás Irma a pécsi Fiumei úti általános iskolában tanított. Részt vett a fiatalok és egyetemisták esti felvonulásain. Mivel az iskolában hozzáférése volt a pecsétekhez, ő látta el két kollégáját pecsétes igazolvánnyal, amikor azok Pápára mentek a forradalom alatt a „Szabadságharcosok Bizottságába”. A pécsi bányászoknak röpcédula céljára papír kellett, ő kommunista könyveket adott oda nekik, gondolván, hogy azokra úgysem lesz már szükség. A forradalom leverése után tudta, hogy menekülnie kell. Visszaemlékezése szerint – távollétében – népbíróóság elé állították és ötévi börtönre ítélték.¹⁷

1956-ban már hat éve meghalt az édesanyjuk, legidősebb nővérük, Ida a maradás mellett döntött, hogy gondját viselje a már idős, hetvenéves édesapjuknak. Irma viszont két öccsével elmenekült Magyarországról. Ausztriából először Münchenbe mentek, majd a Camp Kilmerbe, de külön repülőgépeken. A Camp Kilmert úgy hagyhatták el a menekültek, ha egy amerikai állampolgár írásban munkaes szálláslehetőséget ígér nekik, „ha van valakinek szponzora”. Malmos Kálmánnak és a három Gombás testvérnek az egykori pécsi főszolgabíró – aki „dípísi” volt, és 1945-ben hagyta el Magyarországot – volt a „szponzora”. Milwaukee-ban (Wisconsin) – amely város elosztóközpontnak számított, és ahová sok menekült értelmiségit, főleg orvos és mérnök menekültet hoztak – találkozott újra Gombás Irma orvos öccsével. A „családegyesítésről”, arról, hogy Gombás Irma viszontlátja testvéreit, a helyi újság is beszámolt.¹⁸ A sajtó folyamatosan hozott híreket a „szabad földön való családegyesítésekről”, a viszontlátás öröméről Amerika-szerte. A két Gombás fiú előbb takarítóként kapott munkát kórházakban, de pár év múltán már

17 Gombás Irma így emlékszik vissza: „Én ebben az időben Pécs egy nagy, 68 tanerős iskolájában tanítottam (Fiumei úti). Az esti felvonulásokban lelkesen részt vettem. Amikor megalakult a „Szabadság harcosok” bizottsága, két kollégát küldtünk Pápa városába, hogy képviselje Pécsét. Ezeket én láttam el pecsétes igazolványokkal, mivel nekem volt az irodai beosztásom miatt mindenhez kulcsom. A könyvtár is hozzám tartozott. Ezekben a napokban érkezett 5 ezer Forint értékben politikai kommunista könyvek, az iskola részére, ezeket az én aláírással kellett átvennem, de még nem iktattam be, csak a folyosón tároltuk. A pécsi bányászok, röpcédula céljára, hulladékpapírt kértek. Én ezeket a könyveket adtam oda nekik a zúzdába, mondván, hogy a kommunista propagandára már nem lesz szükség. A forradalom leverése után, ezekért a tettekért, népbíróóság elé állítottak, és távollétemben is 5 évi börtönre ítélték. De én ekkor már a határon túl voltam, a szabad világ földjén. Vád 1. A pecsétek jogtalan használata, 2. A nemzeti gazdaság tudatos megkárosítása.” Gombás, 1997. 1–2.

18 „Menekült nővér újra találkozik az öccsével” (Refugee Sister, Brothers reunited) címmel őrzi Gombás Irma a kivágott újságcikket otthoni fényképalbumában. A cikkhez fotó is készült: „Dr. Gombás Ottó és öccse, Emil üdvözlik Irma nővérüket” felirattal (Dr. Otto Gombas and brother Emil greeting sister Irma). Sajnos Gombás Irma a cikket úgy vágta ki az újságból, hogy nem szerepel rajta az újság neve és a közlés dátuma, és már nem is emlékszik, csak arra, hogy valamelyik helyi, milwaukee-i vagy környékbeli újság lehetett Wisconsin államban.

orvosként dolgoztak. A jól konvertálható műszaki-reál képzettségű Malmos Kálmán az IBM-nél tudott elhelyezkedni mérnökként Phoughkeepsie-ben (New York államban). Ebben a városcsónban a magyar közösségnek volt református temploma, de nem volt katolikus temploma, ezért római katolikus létükre sokszor inkább magyar istentiszteletre jártak, mint amerikai misére.¹⁹ Olyan sérelmekkel hagyták el mindketten Magyarországot, hogy soha nem mentek vissza, még családlátogatásra sem. Nyugdíjas éveikre Ligonier-ba, a református Bethlen Otthonba költöztek, hogy öregségükre is magyar közösségben legyenek, magyar környezetben.²⁰

A Magyarország iránti vágyakozást jól tükrözi, hogy a pennsylvaniai hegyeket az öregotthon mellett úgy nevezték el, ahogy a Pécs környéki hegyeket hívják: Tettyének a legközelebbit és a távolabbiakat Zengőnek, Tenkesnek stb. Az ötvenhatos forradalom emléke előtt tisztelegve West-Virginia állam északi szélén a menekültek felépítették egy kápolnát, amelybe a történelmi Magyarország 63 vármegyéjének mindegyikéből hoztak egy kis zsák földet.²¹ Sok magyar ötvenhatos menekültnek ez a temetkezési helye, Malmos Kálmán is itt nyugszik, és Gombás Irma is itt kíván majd pihenni.

A meghurcolt, értelmiségi Malmos–Gombás házaspár sérelmi indíttatású kivándorlásától eltérő motivációk készítették más jelentős csoportokat is Magyarország elhagyására 1956-ban. Számtalan olyan történetet hallottam, amelyben nem ideológiai okok vagy a politikai üldöztetés játszott a döntő szerepet a kivándorlásban, hanem a kalandvágy, a szocializmus kemény éveiben nagyon erős „bezártságból” való menekülés, és főként a jobb életkörülmények reménye. Jóllehet, ezek a szabadságharc szellemiségétől kissé profánul elütő visszaemlékezések az idő múlásával gyarapodtak inkább, korábban az eszmei alapokra való hivatkozás még erősebb „elvárás” volt a társadalom részéről.

Egy elyriai (Ohio) magyar közösségbe tartozó ötvenhatos menekült visszaemlékezése jól tükrözi azt a kalandvágyat és életérzést, ami sok fiatal esetében a kivándorlás racionálisan megmagyarázhatatlan spontán mozgatórugója volt: *„Kártyáztunk otthon a konyhában Újpesten, és a nővéremnek az akkori udvarlója mondta, hogy itt jön egy teherautó, kivisz minket Ausztriába, megyünk vagy nem? Ott hagytuk a kártyapartit, 17 éves voltam, felültünk egy teherautóra, úgy, ahogy voltunk, egy nadrágban, ingben, és kimentünk. Mentünk, mert lehetett. Frászt volt bennem, hogy így a hazáért, meg úgy a hazáért, meg ezért, meg azért. Fialok voltunk, jó*

19 Phoughkeepsie-nek még napjainkban is működik a magyar református temploma. Az egyre inkább beolvasodó és zsugorodó egyházközség lelkesze, Forró Sándor tiszteletes már 80 éves, 2015-ben egy hétközi istentiszteleten, amely angol–magyar vegyes nyelven zajlott, összesen négyen vettünk részt.

20 A negyedszázada még színtiszta magyar református Bethlen Otthon rohamosan veszíti el magyar jellegét. Mikor 2006-ban először jártam ott terepmunkán, akkor még az öregotthon lakóinak körülbelül egy-negyede magyar származású volt, és 8-10 kiváló adatközlőt találtam. 2015-ben – a személyzet néhány magyar tagján és egy-két nyugalmazott tiszteletesen kívül – egyedül Gombás Irma tudott már csak magyarul.

21 Az Alba Regia Memorial Chapel (Székesfehérvár-emlékkápolna) West-Virginia északi szélén, a hegyek közt, településhatáron kívüli területen, az erdőben áll. A Budapest sugárút és a Tábor utca vezet hozzá. Egy ötvenhatos menekültek által létrehozott egyesület, a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége állíttatta a kápolnát és hozta létre a temetőt. A kápolna csak előre egyeztetett időpontban látogatható.

**1. kép. Absolon Tibor
Angyalföldről menekült
ötvenhatos magyar és felesége.
Grand Rapids (Michigan)**

kaland lesz ez is! Mit tudtam én a világról tizenhét évesen? Semmit. Meg, hogy mi vár rám kint? Meg, hogy hova megyek? Oltári mindegy volt. Aztán úgy jött Amerika. Mentek a többiek is, mentem én is. Lehetett, vártak minket, munka is lett, azóta itt vagyok. Meg ez a pár barát is, akik még élnek.”

Emlékezetes találkozásom volt Absolon Tibor ötvenhatos magyar menekülttel Grand Rapidsben (Michigan) (1. kép).²² Absolon Tibor angyalföldi vagány volt, „melós gyerek”. Az ő kivándorlástörténetében sem érzékelhető tudatosság. Azért ment ki, „mert lehetett”, és megvolt benne a „kalandvágy”. Története azért ragadott meg, mert Angyalföldön olyan szórakozóhelyre járt el, ahol az én későbbi apósom dzsesszzenét játszott egy klubban. Akkoriban a dzsesszzené üldözendő, vagy legalábbis nehezen megtűrt nyugati métely volt a szocialista magyar kultúrpolitika szemében. A Dagály uszodából is ismerte apósomat, „a Fülest”,²³ mert „a Dagályba járt nyáron minden vagány Angyalföldről”, és felsorolta a régi haverok neveit – köztük apósom becenevét –, akik közül azokat, akik otthon maradtak, soha nem látta többé. Amikor tisztáztam Absolon Tiborral, hogy az általa emlegetett dzsesszzenész, „a Füle” az én apósom, akkor teljesen megnyílt előttem és hajnalig beszélgettünk.²⁴ Absolon Tibor története, miszerint spontán, a lehetséges következményeket felszínesen mérlegelve hagyta el Magyarországot, teljesen egybeesett azzal, amit apósom mesélt arról, hogy miként élték meg az angyalföldi fiatalok – zömmel „munkásgyerekek” – 1956 novemberét. Tőle tudom, hogy 1956-ban „jöttek-mentek a teherautók”, vitték ki azt, aki menni akart Angyalföldről is. Ő az utolsó percben gondolta meg magát, hogy „nem ül fel a teherautóra, mikor a haverok mentek. Volt, akinek a testvére felült a teherautóra, ő meg nem. Egy pillanattal elhatározás volt és kész. Mégis egy egész életet meghatározott.”

²² A szerző felvétele.

²³ Fülemlé Tibor (1929–2011) Liszt-díjas, érdemes művész, a Magyar Fúvósötös egykori tagja.

²⁴ A bizalom elnyerését azzal nyugtáztam, hogy hajnalig a fürdőmedencéjében kellett ülnöm, amíg egy üveg whiskyt el nem fogyasztottunk.

Bevándorló generációk – esélyek, megítélés, kapcsolatok

A konkrét példák után visszatérve az amerikai magyarok különböző időben kivándorolt rétegei közötti kapcsolatra, megállapítható, hogy az ötvenhatosok egészen más társadalmi érintkezési formákat hoztak magukkal, mint a korábban emigrált közösségek. Ez különösen a dípík köreiből okozott visszatetszést: a köszönés, az ellenkező nemek közötti tegeződés, hogy nem tudják, hogy kinek „jár ki” a nagyságos, méltóságos, kegyelmes megszólítás, a kézcsóknak a teljes hiánya. Általában véve – ahogy a dípík mondják – a közönségesség, ami miatt – sokszor általánosítva – „leprolizták” az ötvenhatosokat. Az ötvenhatosokra továbbá sokkal jellemzőbb a társadalmi pozíciók iránti közöny, és olykor a tiszteletnek a hiánya is, ami a dípík tekintélyelvű köreiből nehezen elfogadható attitűd.

A fentiekben példának hozott, értelmiségi, „jó családból” jövő, „ötvenhatos identitású” Malmos–Gombás házaspár a világháború előtti mentalitásból sok mindent magával hozott Magyarországról. „Szponzoruk”, aki a Camp Kilmerből kihozta őket, a régi pécsi főszolgabíró volt, aki tekintettel a régi, pécsi családi kapcsolatokra segített nekik. Amerikában azonban észrevették, hogy az 1950-es évek rendkívül megváltoztatták a Magyarországon élőket, így – maguknak is nehezen vallották be, hogy – neveltetésük ellenére őket is. Rácsodálkoztak arra, hogy ezzel ellentétben mennyire konzerválta a két világháború közötti valóságban a dípiket az amerikai közeg. 1957-ben, amikor frissen kikerültek a Camp Kilmerből, elmentek egy bálba New Yorkban, ahol kelet-európai arisztokraták is nagy számban jelen voltak. A sok magyar méltóság mellett különösen egy lengyel gróf ragadt meg az emlékezetükben, aki gyönyörű piros-fehér szalaggal ékesített bojtjal és mindenféle külsőséggel ünnepeelt középpontja volt a társaságnak. A bál után pár nappal, a Fifth Avenue-n utánuk köszönt, miközben munkásruhában sepregetett egy ház előtt. Az ehhez hasonló jelenségeket sokáig nem tudták magukban „hová tenni”. Számptalan értékrendütközést lehetne előhozni, ami az Amerikában „konzerválódott” dípík és a „kommunizmusban megromlott” ötvenhatosok közötti „találkozások” során mutatkozott meg.

1945 után Magyarországon, a szocializmus építését elősegítendő, a technikai és reáltárgyakat próbálták előtérbe helyezni az oktatásban. Az ötvenhatos magyar menekültek tudásának az átültethetősége és piacképessége az amerikai közegben ezért lényegesen jobb volt, mint a zömében humán képzettségű dípiké. Ezzel karöltve a dípík a képzettségüket sok esetben elhallgatták, hiszen – ahogy ők mondták – nincs szükség vármegyei bürokrátákra, magyar jogászokra, katonatisztekre, míg az ötvenhatosok a reál- és technikum végzettségüket egy kicsit inkább felnagyították, és sok esetben a nyelvtudás hiányára fogták azt, hogy ha valamit szakmai szempontból nem értettek. Mindeközben a nyelvet is tanulták, nagyon ügyesen, élelmesen próbálták ellesni azt, amit nem tudtak, illetve mit kell elvégezni, hogy belenőjenek a kicsit „nagy kabátba”.

Ahogy a különböző kivándorlási hullámmal érkezők „más-más Magyarországról” érkeztek, úgy a befogadó Amerika is állandóan változott. Eltérő volt mindig is a magyarokról alkotott képe az amerikaiaknak, ami meghatározta a magyarok fogadtatását az újhaza közegében. Az ötvenhatosok helyzete nagyon kedvező

2. kép. Szabadságot Magyarországnak! Demonstráció 1956 novemberében Chicagóban

volt, mert tulajdonképpen az 1956-os forradalom után volt először jó magyarnak lenni Amerikában. Megkülönböztetett, pozitív figyelmet kaptak az USA-ban az ötvenhatosok. Érdekes ezt összehasonlítani azzal, hogy az első, agráryomor elől kivándorló nemzedéket milyen mélyen lenézték a korábban kivándorolt és módosabb angolszász amerikaiak. „Hunkey”-nak csúfolták őket, a többi kelet- és dél-európai bevándorlóval együtt. A 20. század elején gyakorta így jelentették az üzemi balesetek számát: „A múlt hónapban gyári baleset volt: öt ember és tizenkét hunkey.”²⁵ Emberszámba sem vették őket. A korabeli amerikai társadalomtudományi munkákban pedig ilyen kijelentésekkel találkozhatunk: „Ezek az ökörformájú emberek (az új bevándorlók) azoknak a leszármazottjai, akik mindig elmaradottak voltak. (...) Az új bevándorlók még kinézésre is mennyivel alábbvalók...” stb.²⁶

Az I. világháború alatt valóságos sajtóhadjárat volt a németek, az osztrákok és a magyarok ellen, a magyarok is sok esetben teutonokként jelentek meg az amerikai újságokban.²⁷ Felbontották, cenzúrázták a Magyarországról jött leveleket, inzultusok érték a magyarokat. A II. világháború után szintén háborús bűnösökként

25 Feldman, 1931. 148.

26 Ross, 1914. 286. A szövegrészletet Komjáthy Aladár fordította és közölte. Komjáthy, 1984. 162. Edward Alsworth Ross az amerikai szociológia atyja, életműve huszonhét önálló kötetből és számos tanulmányból áll. Idézett könyve tele van jó szemű megfigyeléssel a kelet-európai bevándorlókról, de a korában divatos szociáldarwinizmus szellemi irányzatának megfelelően a társadalmi folyamatokat a különböző rasszok harcaként értelmezte. E művében a régi, amerikanizálódott ír, angol, skót, német, skandináv, holland bevándorlók értékeit ütközteti az új bevándorlók, a szlávok, olaszok, kelet-európai zsidók, magyarok, románok stb. „hitványságával”. Egész oldalakat szentel a kelet-európaiak „primitív” fizikai antropológiai jellemzőinek leírására, az etnikus specifikumként feltüntetett negatív személyiségjegyek és alantas viselkedésminták taglalása mellett. Ross, 1914. 282–304.

27 Szerző nélkül például cikk jelent meg arról, hogy Amerikának mely államaiban él több mint négymillió teuton. *The Day Book*, (Chicago, Ill.), 28 April 1917.

3. kép. György Árpád református tiszteletes angol nyelvet tart ötvenhatos menekült magyar egyetemistáknak – Chicago (Illinois), 1957

tekintettek a magyarokra, ezért a dípik megítélése is negatív volt. Az ötvenhatos magyarok ezzel szemben a kommunizmus elleni harc dicsfényében fürödtek. Pozitív megítélésüket további szerencsés tényezők is erősítették (2. kép).²⁸

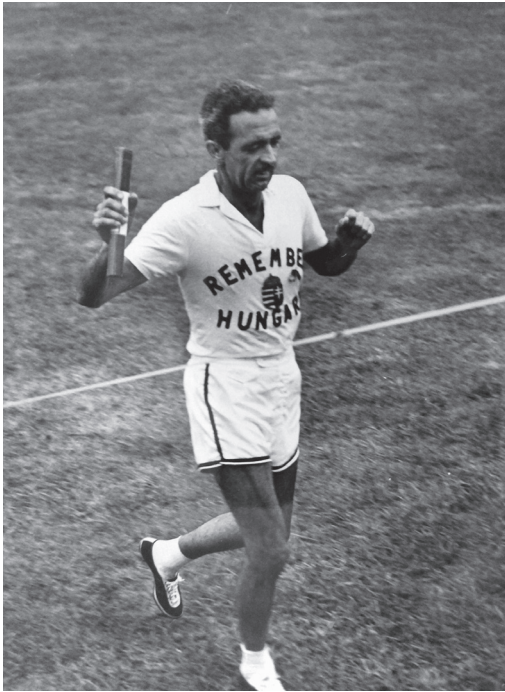
Az Egyesült Államok gazdasága az 1950-es évek második felében fellendülő ágában volt, ami extra munkalehetőséget biztosított az ötvenhatos magyaroknak, illetve rendkívül felfokozott hidegháborús hangulat uralkodott az USA-ban, ami valódi szabadsághősökké emelte az ötvenhatos magyar menekülteket. Nem túlzás azt állítani, hogy valóságos szimpátiatömegek álltak mögöttük Amerikában. Beilleszkedésüket vizsgálva fontos megemlíteni azt is (3. kép),²⁹ hogy mind az amerikai államtól, mind a magyar közösségektől nagy anyagi segítséget kaptak, munkalehetőségeket, és egyetemi ösztöndíjakkal is segítették őket.³⁰ A munkaerőt igénylő gyárak, üzemek, vállalatok válogathattak a magyar menekültek közül. Lorain (Ohio) város munkaügyi hivatal-vezetője és kongresszusi képviselője együtt utazott el a Camp Kilmerbe, hogy 82 menekültet hozzon a városban működő nehézipari üze-

28 A chicagói Szent István Római Katolikus Magyar Templom alagsorában lévő ötvenhatos kiállítás képe.

29 A Bethlen Otthon archívumából.

30 Az amerikai magyar archívumokban őrzött egyleti könyvekben se szeri, se száma azoknak a bejegyzéseknek, amelyek az ötvenhatos magyar menekültek anyagi segélyezéséről tanúskodnak. Például a Ligonier-i Bethlen Otthon Archívumában olvasható bejegyzés: „A szabadságharcosok megsegítésére erején felül 100 dollárt adományozott a Magyar Egylet.” *Pittsburgh-i Nagybizottság jegyzőkönyve*, 1957. évi bejegyzés.

4. kép. 1956-os emlékfutás feszülettel, „Remember Hungary” feliratos, szent koronás címeres atlétamezben – Passaic (New Jersey), 1957

5. kép. Zászlószentelés – Chicago South (Illinois), 1957

mekbe.³¹ Aztán egy kicsit későbbi egyházi bejegyzés szerint már több mint százan vannak a városban a magyar menekültekből toborzott vasgyári munkások. Saját klubot alapítottak, és rendszeresen összejártak egymással. Az ötvenhatos nemzedék megöregedésével és kihalásával egyre ritkábbak a rendszeres ötvenhatos összejövetelek. 2015-ben a loraini ötvenhatosok még hetente összejöttek egymással. Igaz, hogy kezdetben körülbelül százan voltak, tíz éve is inkább egy- vagy másfél tucatnyian, mára pedig az a négy-öt ötvenhatos jár már csak el, „aki még él és még tud mozogni”. Az ötvenhatosok közül az egyszerű munkások sokkal könnyebben találták meg a hangot a régi, paraszti gyökerű, de kint munkássá lett amerikasokkal, míg az ötvenhatos értelmiségiek egy pár évtized múltán „kiegyeztek”, és ezért jobban együtt tudtak működni a dipikkel.

Kétségtelen, hogy az ötvenhatosok élettörténetei között ismerünk igazi „sikertörténeteket”, ami a korábbi kivándorló csoportok körében egyáltalán nem volt jellemző. Várdy Béla találó megfogalmazása szerint „az amerikai társadalomban elért anyagi, tudományos, művészeti vagy politikai siker, valamint az azzal járó társadalmi státusz egyenes arányban áll az akkulturáció és beolvadás mértékével, illetve fordított arányban a magyarnak maradás sikerével”.³² Az egyetemi ösztöndíjakkal segített ötvenhatos menekültek magyar identitásának gyengüléséről Ludányi András történészprofesszor már az 1960–1970-es évek fordulóján kemény észrevételeket tett. Az észak-amerikai magyar egyetemisták és főiskolások egyesületének működése kapcsán azt mondta, hogy a szervezet tulajdonképpen csak eszköze a „brain drainnek”, az agyelszívásnak, és a Ford és a Rockefeller Alapítványokon keresztül elősegíti a beolvadást. A kiemelt ösztöndíjban részesült ötvenhatos értelmiségiek gyerekei közül „két kezemen meg tudom számolni, hogy kinek a gyereke beszél még magyarul”.

A korábbi bevándorló csoportoktól eltérően, az ötvenhatosok az elsők, akik közül jelentős mértékben – főleg az értelmiségiek és az ifjabbak – a nem magyar városrészekben vagy nem azoknak a közelében igyekeztek letelepedni. Kevésbé idegenkedtek a beolvadás gondolatától, és ennek megfelelően szívesebben kerestek nem magyar házastársat. A kevésbé tanult, idősebb, családos ötvenhatosok viszont nagyon sok esetben magyar közvetítéssel szereztek munkát, és nagyjából

31 A loraini református egyház jelentése szerint: „Egyházunk közel 2000 dollárt szavazott meg saját és testületi pénztárából, és tagjain keresztül újabb ezreket adományozott, amikor magyar véreinken segíteni kellett. A lelkipásztor a loraini magyarság megbízásából Baumhart kongresszusi képviselőnkkel és Ward Riley munkaiügyi hivatalvezetővel Camp Kilmerbe utazott s 82 menekültet hozott Lorainba. A menekültek fele református. Túlnyomó részük azóta is hűségesen jár templomba. Reformátusainkat egyháztagjainknál helyeztük el ingyenesen, ideiglenesen. Azóta saját otthonuk és munkájuk van csaknem kivétel nélkül mind-egyiküknek. A felekezeten felülálló Magyar Segélyalapunkból karácsonyra mindenkit megajándékoztunk, és amíg keresethez nem jutottak, menekültjeink kosztját, lakását kiifiztük. Egyikük sem volt önmagára utalva, egyikük sem éhezett, egyikük sem szorult tömegszállásra. Római katolikus részről is hasonlóan folyt a munka, s a lelkész ezúton is köszönetet mond Főt. Demkó Zoltán plébános úrnak azért, hogy ezt a munkát közös jóakarattal és zavartalan testvéri szellemben kezdtük el és fejeztük be. Illesse köszönet testületeinket, a szomszéd amerikai protestáns egyházakat s tagjainkat a segítség és a szeretet rengeteg jeléért.” A Loraini Magyar Református Egyház 1956 évi jelentése, 1956. 2.

32 Várdy, 2000. 451. Várdy Béla ezt a megállapítását Alexander Weinstock következtetéseivel hozza összhangba. Weinstock, 1969. 98–106.

a magyar negyedek közelében telepedtek be, ezért könnyebben olvadtak össze az öreg amerikasokkal.

Mindezek a magyar közösségben lejátszódó hatások és folyamatok a szervezeti életben és az egyleteknél is kimutathatók. Az ötvenhatos magyarok nemzeti identitásuk ápolására (4–5. kép)³³ és közösségi életük gyakorlására egyrészt bekapcsolódtak a már évtizedek óta működő magyar szervezetek életébe, másrészt számos új szervezetet, egyletet – politikai szervezetet is – alapítottak, mert úgy érezték, hogy a korábban szerveződött közösségi intézménystruktúra nem biztosít számukra eléggé sokszínű és megfelelő kereteket. Jelentős az egyetemek köré alapított magyar egyletek szerepe, közülük is kiemelkedik az eredetileg a Rutgers Egyetem magyar diákjaiból és tanáraiból szerveződött Bessenyei Öregdiák Szövetség New Brunswickban, amely aktív ötvenhatos alapítású szervezet. Sok egyéb mellett említésre méltó a New York-i néptáncscsoport és az Amerikai Magyar Folklór Központ is, amelyet szintén ötvenhatos magyarok alapítottak.

A jól körülhatárolható kivándorlási hullámokkal érkező csoportok egymás közti és az óhazával való kapcsolatának dinamikái a későbbi generációk körében az ellentétek tompulása irányába hatnak. Jó példa erre az a család, ahol egy ötvenhatos házaspár lányát egy negyvenhetes dípi – egykori Barankovics-párti politikus – unokája vesz feleségül, hogy aztán Magyarországra hazaköltözve, a gyermekük a magyarországi Felszállott a páva műsorának kiemelt tehetségű népi hegedűs sztárja legyen.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Gombás

1997 Gombás Irma: *Menekülésünk története*. [Kézirat.] 1997.

Loraini Magyar Református Egyház 1956. évi jelentése

1956 *A Loraini Magyar Református Egyház 1956. évi jelentése*. Összeállította: Tóth Bálint lelkész és Nagy Sándorné tanítónő. Lorain, 1956.

Pittsburgh-i Nagybizottmány jegyzőkönyve

1957 *A Pittsburgh-i Nagybizottmány jegyzőkönyve*. [Számzatlan, kézzel írt füzet.] 1957.

2. Kiadott források és szakirodalom

Balogh

2008 Balogh Balázs: Cleveland magyar történetei. In: *Clevelandben még élnek magyarok? Visszaemlékezések gyűjteménye*. Szerk.: Szentkirályi Endre. Cleveland, 2008. 8–13.

33 A Bethlen Otthon archívumából.

2010 Balogh, Balázs: Some Remarks about the Notion of Fatherland of American Hungarians. In: *Past and Present Stereotypes: Ethnological, Anthropological Perspectives*. Eds.: Bata, Tímea–Szarvas, Zsuzsa. Bp., 2010. 151–160.

2013 Balogh, Balázs: Ungarische Gemeinschaften in West-Pennsylvania. In: *Jahrbuch für Europäische Ethnologie*, 8. (2013) 231–248.

2015 Balogh Balázs: A kivándorlók „apoteózisa”. Festmény az amerikai magyar emigránsokról egy midwesti iparváros közkönyvtárában. In: *Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, XXXII. (2015) 393–413.

Brownstone–Franck–Brownstone

1979 Brownstone, David M.–Franck, Irene M.–Brownstone, Douglass L.: *Island of Hope, Island of Tears*. New York, 1979.

Brubaker

1996 Brubaker, Roger: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, 1996.

Feldman

1931 Feldman, Herman: *Racial Factors in American Industry*. New York, 1931.

Fejős

1993 Fejős Zoltán: *A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890–1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása*. Bp., 1993.

Jalso

2004 Jalso, Alexander: *Two Envelopes*. Bloomington, 2004.

Jones

1992 Jones, Maldwyn Allen: *American Immigration*. Chicago, 1992. (The Chicago History of American Civilization.)

Komjáthy

1984 Komjáthy Aladár: *A kitántorgott egyház*. Bp., 1984.

Nagy

1984 Nagy Károly: *Magyar szigetvilágban ma és holnap*. New York, 1984.

Papp

2008 Papp Z. Attila: Az amerikai magyar szervezeti élet és identitások értelmezési lehetőségei. In: *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Szerk.: Papp Z. Attila. Bp., 2008. 397–425. (Regio Könyvek.)

Puskás

1981 Puskás, Julianna: The Process of Overseas Migration from East-Central Europe: Its Periods, Cycles and Characteristics. A Comparative Study. In: *Emigration from Northern, Central, and Southern Europe: Theoretical and Methodological Principles of Research*. Kraków, 1981. 33–51. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 732.)

1984 Puskás Julianna: Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata, 1861–1924. In: *Történelmi Szemle*, 27. (1984) 1–2. sz. 145–164.

Ross

1914 Ross, Edward Alsworth: *The Old World in the New: The Significance of Past and Present Immigration to the American People*. New York, 1914.

Souders

1922 Souders David Aaron: *The Magyars in America*. New York, 1922.

Szántó

1984 Szántó Miklós: *Magyarok Amerikában*. Bp., 1984.

Várdy

1985 Vardy, Bela Steven: *The Hungarian-Americans*. Boston, 1985.

2000 Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. Bp., 2000.

Várdy–Várdy Huszár

2005 Várdy Béla–Várdy Huszár Ágnes: *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarok élete és az óhaza*. Bp., 2005.

Weinstock

1969 Weinstock, S. Alexander: *Acculturation and Occupation: A Study of the 1956 Hungarian Refugees in the United States*. The Hague, 1969.

Wenks–Lauck

1913 Wenks, Jeremiah W.–Lauck, W. Jett: *The Immigration Problem: A Study of American Immigration Conditions and Needs*. New York–London, 1913.

BALÁZS BALOGH

THE SOCIAL INTEGRATION OF THE REFUGEES OF THE 1956 REVOLUTION IN THE UNITED STATES

According the latest U.S. census, around 1.5 million persons declare Hungarian or partial Hungarian identity based on at least one or more grandparents. A good portion of them had emigrated from Hungary as a consequence of 1956 revolution or they are descendants of '56-ers. In my paper, based on extensive fieldwork in the U.S. among Hungarian Americans, I try to sketch up how the approximately 40 thousand young Hungarian students and industrial, blue and white collar workers who arrived to the States as political refugees, had been welcomed. The attitude toward the 'newcomers' of earlier generations of Hungarian immigrants, who largely established the institutional network of Hungarian–American community life, is an issue to highlight. The analysis of various integration strategies of '56-ers to local pre-existing communities and networks are also crucial to my research.

Magyar–szentszéki kapcsolatok 1920-tól napjainkig¹

A 2015. év kettős évfordulót jelentett a magyar–szentszéki kapcsolatok történetében. 95 éve, 1920-ban alapították a budapesti apostoli nunciaturát, az 1945–1990-ig fennálló rendszer – miután a szovjetek kiutasították a nunciust Magyarországról – azonban ellehetetlenítette a két állam kapcsolatait. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvételére 1990-ben került sor. Ebből az alkalomból két konferenciát is szerveztek, az egyikre *Fejezetek Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból* címmel a Parlament épületében került sor 2015. április 14-én, a másikat pedig *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria* címmel rendezték meg 2015. június 12-én, a Római Magyar Akadémián. A most ismertető kötet a két konferencián elhangzott előadások szerkesztett, tanulmányá formált változatát közli magyar nyelven.

Mint ismeretes, 1990-ben helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat a Vatikán és Magyarország között, ennek folyamatára és jelentőségére fókuszál a tanulmánykötet három nagyobb egységből az első, *Kereszténység, állam, diplomácia* címet viselő rész. A magyar–szentszéki kapcsolatok újrafelvételéről szóló dokumentumot 1990. február 9-én írta alá a Parlamentben Németh Miklós magyar miniszterelnök és Agostino Casaroli vatikáni államtitkár. A kapuit így módon ismét megnyitó budapesti apostoli nunciatura első nunciusa Angelo Acerbi lett, aki a helyreállítás éveire mint nehéz, kihívásokkal teli időszakra emlékezett vissza előadásában. A szocialista érában ugyanis két generáció nőtt fel hitoktatás nélkül úgy, hogy a vallásgyakorlást állami szinten korlátozták. Acerbi azonban – bár kétségtelenül sokan eltávolodtak a hittől – örömmel nyugtázhatta, hogy a magyar társadalom berkeiben maradtak nyomai a keresztény értékeknek, amelyek főleg családi események – keresztelők, esküvők – alkalmával nyilvánultak meg, de számos érdeklődőt vonzott a rendszerváltozást követő első körmenet, vagy II. János Pál pápa 1991-es magyarországi látogatása is.

Semjén Zsolt írásában hangsúlyozta, hogy az 1990-es egyezmény nem konkordátum, hanem csak egy megállapodás, amelyet további részmegállapodások követtek. Ezek egyike az 1997-ben aláírt, úgynevezett vatikáni szerződés, amely – az anyagi természetű ügyek rendezése mellett – életre hívta a Szentszéki–Magyar Vegyes Bizottság intézményét, amely a részmegállapodások alkalmazásának és értelmezésének kérdéseit, valamint a közös érdeklődésre számot tartó ügyeket vitatta meg. A munka eredményeként 2013. október 21-én aláírt „módosító megállapodás”, amely a korábbiakat egészíti ki, lehetővé teszi az egyház számára, hogy nagyobb szerepet vállaljon az állam életében.

¹ *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. Szerk.: Fejérdy András. Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Közösség, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Róma, Balassi Intézet, Római Magyar Akadémia, 2015. 280 p.

A Vatikáni Államtitkárság államközi kapcsolatokért felelős titkára, Paul-Richard Gallagher – hasonlóan Angelo Acerbihez – kitért az 1945-ös rendszerváltást követő időszak nehézségeire, melyek között különösen kényes kérdésként tartható számon Mindszenty József hercegprímás ügye. A szentszéki–magyar kapcsolatokban az 1964-es tárgyalások jelentettek előremutató lépést, az 1990-es megállapodással pedig kezdetét vette az a máig tartó folyamat, amelynek során a magyar államban ismét egyre nagyobb teret nyernek a keresztény értékek.

A könyv legnagyobb, *A Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatai 1920–1945* című egységében tíz tanulmány kapott helyet. Az írások részletekbe menően tárják az olvasó elé azokat az egyházi és diplomáciai szempontból fontos kérdéseket, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása után jelentkeztek. Johan Ickx, a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatokkal Foglalkozó Szekciójának Történeti Levéltára (Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria del Vaticano) igazgatója tanulmányában hasznos információkat közöl mind a levéltárban folyó munkáról, mind a kutatói szolgálatról. Külön kitért az 1918 és 1938 közötti, Magyarországgal kapcsolatos iratokra, rávilágítva azokra a témákra, amelyek az általa igazgatott gyűjtemény alapján kutathatóak. Legfontosabb forrásokként a főkegyúri jog gyakorlásának kérdésére és az ezzel összefüggésben aláírásra került *intesa semplice*-re vonatkozó iratokat tartja számon. Az *intesa semplice* rendkívül fontos dokumentum Magyarország egyháztörténetében. Közép-Európában csak két olyan állam létezik, mellyel a Vatikán nem kötött konkordátumot. Az egyikük Cseh-szlovákia, mellyel a Szentszék 1928-ban *modus vivendi*-t írt alá, a másik pedig Magyarország, amelynek esetében a konkordátumot az 1927-ben létesített megállapodás, az *intesa semplice* pótolja. Keletkezése korában a szöveget, amelynek fogalmazványa az említett levéltárban található, nem hozták nyilvánosságra. Az Ickx által függelékben közölt fogalmazvány érdekességét az adja, hogy tartalmazza a szöveg előkészítése során a Szentszék által végzett módosításokat.

Az *intesa semplice* jelentőségét bizonyítja, hogy Ickx mellett a kötet más szerzői is utalnak rá. Csíky Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Lendület” kutatócsoportjának tudományos munkatársa írásában Serédi Jusztinián hercegprímás javaslatát vizsgálta, amelyet 1937-ben tett a püspökök jelölésének új eljárására vonatkozóan. Ennek lényege egyrészt Horthy Miklós kormányzó jogkörének kiterjesztése lett volna, ami biztosította volna a magyar kormány számára a főpapok kinevezésében való erőteljes befolyást, másrészt garantálta volna, hogy a Szentszék meghallgatja a mindenkori hercegprímás javaslatát, véleményét a Magyarországon kinevezendő püspökök személyét illetően. Serédi javaslatát azonban a Szentszék nem fogadta el, amit azzal indokolt, hogy az 1927. március 24-én aláírt *intesa semplice* is éppen elég engedményt tartalmaz. Csíky tanulmányában remekül feltárja az *intesa semplice* hátterét, képet ad arról a bonyodalomról, melyet a „király nélküli, ideiglenesen kormányzó által irányított királyság” államforma okozott ebben a kérdésben. Magyarország apostoli királya ugyanis rendelkezett az úgynevezett főkegyúri joggal, amely felhatalmazta őt arra, hogy a kinevezendő főpapok személyét illetően javaslattal éljen. A Szentszék álláspontja szerint ez a jog a király személyes kiváltsága volt, így azt a kormányzó nem gyakorolhatta. A kormány viszont igényt tartott arra, hogy továbbra is beleszólhasson a főpapok kinevezésébe, így tárgyalást kezdeményezett. Ennek eredménye lett a szóban forgó megállapodás, amelynek elnevezése – az „*intesa semplice*” szó szerint egyszerű szövetséget vagy egyszerű megegyezést jelent – is utal arra, hogy voltaképpen nem kétoldalú egyezményről, hanem a Szentszék engedményeit közlő, s a magyar állam által jóváhagyott jegyzékről van szó. Tartalmát tekintve az irat kijelenti, hogy a püspöki kinevezéseket meg-

előzően a Szentszék képviselői tárgyalni fognak a magyar kormánnyal a püspök személyét illetően, és a kormány politikai és egyéb ellenvetéssel is élhet.

Az intesa semplicét, mint a két világháború közötti magyar egyháztörténet egyik legfontosabb eseményét, Somorjai Ádám OSB, a Vatikáni Államtitkárság magyar ügyekért felelős munkatársa is megemlíti tanulmányában, amelyben azt vette górcső alá, hogy Cesare Orsenigo és Angelo Rotta nunciások milyen szerepet játszottak a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációjában, amely két fázisban folyt. Az első szakasz Orsenigo nunciusságának idején, 1927–1930-ban zajlott, a második fázis pedig az 1930-ban kinevezett Angelo Rotta munkásságának kezdeti éveire (1930–1935) esett. XI. Piusz pápa 1927. június 14-én rendelte el a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációját, azaz a vizitáció – melyben a két nuncius koordinátori szerepet játszott – éppen az intesa semplice aláírásának idején kezdődött. A cél a szerzetesrendek helyzetének lelki, fegyelmi és anyagi szempontú feltérképezése volt. Mind a női, mind a férfi szerzetesrendek belső életét nagyító alá vették a vizitáció során, amelynek szükségességét a pápa azzal indokolta, hogy az I. világháborút követően Magyarországon rendkívül súlyos helyzet állt elő minden téren, így egyházi tekintetben is.

E súlyos helyzetet érzékelteti Tóth Tamás, a Pápai Magyar Intézet rektora tanulmánya, amely az 1918–1920 közötti időszak eseményeit vizsgálta egyháztörténeti szempontból. Az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása új nemzetállamok kialakítását vonta maga után, ami a többnemzetiségű Magyarország határait rendkívüli mértékben megváltoztatta. A területi veszteségek az egyházat is sújtották, mivel a határok megváltozásával az egyházmegyék javadalmait is felosztották, ráadásul az utódállamokban a katolikusok kisebbséget alkottak, ami veszélyeztette az addigi katolikus hitéletet. A Tanácsköztársaság kikiáltása (1919. március 21.) tovább súlyosbította a helyzetet, mivel az új rezsim, bolshevik jellege folytán, üldözte az egyházat.

A Tanácsköztársaságot megelőző pár hónapban azonban készség mutatkozott az önállóvá vált Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére, ennek részleteit Érszegi Márk Aurél, Magyarország Szentszéki Nagykövetségének első beosztottja ismerteti. Tanulmányában rávilágít arra, hogy – felismerve a Vatikánban rejlő potenciált Magyarország politikai elszigeteltségének csökkentésére – Károlyi Mihály miniszterelnök személyében lelkes pártfogója akadt a kapcsolatfelvételnek. Bizalmas emberét, Charmant Oszkár bécsi magyar követet küldte tárgyalni Pietro Gasparri vatikáni államtitkárhoz, s e tárgyalások sikeresnek tekinthetők, miután a felek megállapodtak a budapesti nunciatúra felállításáról. Mivel a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a tárgyalássorozat szünetelt, a nunciatúra csak 1920-ban nyithatta meg kapuit. A vatikáni magyar követ az 1920 nyaráig külügyminiszteri posztot betöltő Somssich József lett, budapesti nunciusi kinevezést pedig Lorenzo Schioppa kapott.

A budapesti nunciának adott utasításokat Tóth Krisztina vázolta fel, aki szintén a Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Lendület” kutatócsoportjának tudományos munkatársa. Tanulmányában kiemeli, hogy Schioppa – Gasparri bíboros jelentésének köszönhetően – tökéletesen tisztában volt a magyar politikai, vallási és nemzetiségi helyzettel. A trianoni békeszerződés aláírásával (1920. június 4.) kialakult viszonyrendszerben nagyfokú figyelmet kellett szentelni az egyházmegyék helyzetének, az egyházi javak kezelésének, a javadalmak betöltésének, a főkegyúri jog gyakorlásának, ami együtt járt a püspöki kinevezések kérdésével.

A főkegyúri jog értelmezése Zichy Gyula, a trianoni rendelkezéseket követően elsőként beiktatásra váró egyházi főméltóság esetében okozott bonyodalmat, amit Fejérdy András, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudomá-

nyos munkatársa mutat be. Amikor 1923-ban Várady Lipót Árpád kalocsai érsek elhunyt, kisebb vita bontakozott ki a Szentszék, valamint a magyar katolikus klérus és a magyar kormány között arról, vajon Zichy leteheti-e a beiktatásához szükséges hűségesküt Horthy Miklós előtt. Azontúl, hogy Horthy nem rendelkezett a királyt megillető főkegyúri joggal, kétséggé vált az eskütétel ily módon való kivitelezhetősége azért is, mert vallását tekintve a kormányzó protestáns volt. Erre a tényre Zichy hívta fel Lorenzo Schioppa figyelmét, kiegészítve észrevételeit azzal, hogy az eskü szövege – amely kimondja, hogy az ország (helyenként az egyházi érdekekkel ellentétes) törvényeinek betartása és betartatása kötelező – nem felel meg az 1855-ben az Osztrák–Magyar Monarchia és a Szentszék között létrejött konkordátumnak. A Szentszék elfogadhatatlannak ítélte ezt a szövegezést, viszont annak nem látta akadályát, hogy Zichy a protestáns Horthy előtt tegye le a hűségesküt. Hosszas tárgyalásokat követően Zichy egy 1860-as esküszöveg mintájára esküdött fel, majd átvehette a kalocsai érsekség javadalmaival.

A két világháború közötti szentszéki–magyar kapcsolatokat tárgyaló részben helyet kapott két olyan tanulmány is, amely egy-egy csoport speciális helyzetét, feladatát tárja az olvasók elé. Molnár Antal, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa újszerű témát választott, nevezetesen a magyar jezsuiták törökországi missziós tevékenységét, amelynek során a magyarok tudományos intézetet kívántak létrehozni. A szerző kiemeli, hogy a téma feltárása több aspektusú vizsgálatot igényel, így a politikai, társadalmi és kulturális tényezőket, a magyar és a török politikát, a szentszéki diplomáciát és a jezsuita rend tevékenységét egyaránt tanulmányozta a kutatás során. A jezsuita rend a kora újkortól kezdve folytatott misszionárius tevékenységet Törökországban, kevés sikerrel. A magyar jezsuiták 1930-ban fogtak Kelet felé irányuló misszióba, melynek során Kínát és Törökországot tűzték ki célpontul. Kínában elkönnyvelhettek sikereket, azonban törökországi vállalkozásuk – a tudományos intézet létesítése – kudarcra végződött. Ez azonban nem jelentette a missziós tevékenység végét.

A másik esettanulmány szerzője Végsheő Tamás, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektora, aki a magyarországi görögkatolikusok helyzetét vázolta fel. A görögkatolikusok fő célja a két világháború között a magyar nyelv templomi szertartásokon való használatának engedélyeztetése volt. Ez a felekezeti a 19. század közepén kérve nyerte önálló egyházkerületi egységének felállítását, ami 1912-ben, a Hajdúdorogi Egyházmegye létrehozásával s Miklósy István püspöki kinevezésével történt meg. A trianoni békeszerződés ennek az egyházmegyének a területét is felosztotta, s nem sikerült a magyar mint liturgikus nyelv elismertetése sem a korszakban.

A könyv második fejezetének utolsó tanulmánya Matteo Luigi Napolitano, a Molise Egyetem tanárának tollából származik, aki Angelo Rotta élettörténetét tárja elénk. Rotta volt az a budapesti nuncius, aki mind a nácizmus, mind a kommunizmus viszontagságait elszenvetted. A Szentszék már 1938-ban tisztában volt azzal, hogy a náci Németországgal nem tud feszültségektől mentes viszonyt kialakítani a katolikus egyház. A II. világháború során ez beigazolódott, a náci parancsra végrehajtott intézkedések sok gondot okoztak a Vatikánban. Magyarországon a háború kitörését követően a zsidókérdés különösen nehéz helyzet elé állította a Vatikánt is. Az egyre erősödő német nyomás hatására a zsidók elleni elnyomó intézkedések drasztikusabbakká váltak. A helyzet különösen sokat romlott a német megszállás (1944. március 19.), majd a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után. Angelo Rotta kétféle módon próbált segíteni. Egyrészt humanitárius tevékenység folytatását rendelte el a nunciaturán, másrészt felvette a kapcsolatot a háborúból kimaradó, semleges államokkal, és segítségükkel igyekezett könnyíteni a zsidóság helyzetén. A náci Németországot 1945-ben

legyőzték a szövetséges hatalmak, ám a következő korszakban egy másfajta diktatúra kezdődött Magyarországon, s az új rendszer a budapesti nunciatúra tevékenységének is végét jelentette. Angelo Rottát a megszálló szovjet erők parancsára 1945. április 4-én utasították ki Magyarországról. Az intézkedést követően a magyar–szentszéki diplomáciai kapcsolatok megszakadtak.

A harmadik, *A diplomáciai kapcsolatok helyreállítása 1990–2015* című rövid fejezet a legújabb kori eseményeket ismerteti. A kapcsolatfelvétel háttéréről és körülményeiről Tóth Tamás tájékoztatja az olvasókat, aki korábban az 1918 és 1920 közötti helyzetet is bemutatta. Tanulmánya rávilágít arra, hogy bár a kapcsolatokban hosszú szünet állt be, Kádár János hajlandóságot mutatott a viszony rendezésére. Ennek bizonyítéka az 1964. szeptember 15-én aláírt megállapodás, amely biztosítja az egyház számára a püspökök kinevezésének jogát. Ezt követően Németh Miklós 1988-ban hatalomra kerülő kormánya kezdeményezte a tárgyalások újrafelvételét, amelynek eredménye az 1990-es megállapodás lett. Az ismét megnyíló budapesti nunciatúra élére Angelo Acerbit állította a Szentszék, a vatikáni magyar követi posztot pedig Keresztes Sándor töltötte be.

Az 1990-es megállapodásban elfogadott pontokat Erdődy Gábor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára ismerteti röviden. Kiemeli, hogy a megállapodások a Németh Miklós által kívánt országos reform tervének részét képezték. Az aláírt dokumentum magában foglalta az egyház működésének biztosítását, az elkobzott birtokok utáni kártérítés megítélését, a hitoktatás lehetőségét, valamint a vallásszabadság biztosítását.

A megállapodást azóta módosították, amit Hegyi László egyházi kapcsolatokért felelős helyettes államtitkár mutat be az olvasóknak. Mint fogalmaz, az 1990-es egyezmény lehetőséget teremtett arra, hogy az egyház szerepet vállaljon az oktatás-nevelés, a kultúra, a sport, az egészségügy, a gyermek- és ifjúságvédelem terén, valamint szociális területen. E szerepvállalás gyakorlati kivitelezésének módozatát az 1997. június 20-án Horn Gyula és Angelo Sodano bíboros államtitkár kézjeggyével ellátott „vatikáni szerződés” szabályozta, amely egyúttal rögzítette az egyháztól elkobzott javak után fizetendő kártérítés részleteit, és az egyházi iskolák újratertetéséről is intézkedett. Az új alaptörvényben pedig hangsúlyos szerepet kap az egyházzal való jó viszony fenntartásának és a keresztény értékrend követésének fontossága.

Mint Balog Zoltán megfogalmazta: *„az örök érték és a korszerűség egymásnak nem ellentmondásai, hanem éppen ellenkezőleg: a kettő összetartozik. Ami örök érték, azt újra kell értelmeznünk és újra kell fogalmaznunk, és leginkább újra kell élnünk.”* Talán ez a mondat fejezi ki leginkább ennek a remekül szerkesztett, kiváló szerzők érdekes, olvasmányosan megírt tanulmányait felvonultató könyvnek a lényegét, amelynek minden sora bőséges háttéranyag ismeretéről tesz tanúbizonyosságot, miközben számos új információt is felvonultat. Utóbbihoz nagyban hozzájárul, hogy a második, történeti egység szinte mindegyik tanulmányának végén forrásközlés található, ami még autentikusabbá teszi az olvasóközönség számára a bemutatott ismeretanyagot. Az eligazodást a könyv végén található névmutató segíti. A kötet logikai felépítése, mely bámulatos ügyességgel ötvözi az időrendi és a tematikus szempontokat, Fejérdy András szerkesztőmunkáját dicséri. A tanulmányok szerzőinek, a kormánytagoknak és a Szentszék munkatársainak együttműködése nyomán igazán értékes, a vatikáni–magyar kapcsolatok minden lényeges pontját felsorakoztató kötet született.

Hamerli Petra

Kulturális diplomácia a nemzetközi feszültségek közepette

Franciaország Közép- és Kelet-Európában
(1936–1940, 1944–1951)¹

Nem gyakran fordul elő, hogy egy doktori disszertáció eredményeinek könyv formában való publikációjára a védést követően mintegy 20 évvel kerüljön sor. A szerző, Annie Guénard-Maget ugyanis szakmai pályafutásának nagy részét gimnáziumi tanárként töltötte a párizsi régióban. S noha doktori témájában számos tanulmánya megjelent, a Sorbonne Paris I Egyetemen készített 900 oldalas disszertáció csupán néhány egyetemi könyvtár polcán várta az olvasókat. Nem is hiába. A dolgozat ugyanis a nemzetközi kapcsolatok történései, különösen a kulturális diplomácia kutatói számára igazi referenciaművé vált, ami szükségessé tette a könyv formában való megjelenítést – 20 év után is.

A precízen felépített munka Franciaország kulturális diplomáciáját és jelenlétét mutatja be Közép- és Kelet-Európában az 1936–1940 és az 1944–1951 közötti időszakban, tehát magában foglalja a II. világháború előtti periódust egészen a francia összeomlás évéig, valamint a szovjet befolyás alá került régió átalakulásának és az új keretek megszilárdulásának időszakát. Az 1936-os kezdődátumot a népfrontkormány franciaországi hatalomra kerülése magyarázza, amely arra törekedett, hogy megerősítse a francia kulturális jelenlétet világszerte. 1951 pedig a csehszlovákiai francia kulturális intézmények bezárásának éve, amely betetőzése volt a francia kultúra befolyásának teljes kiszorítására irányuló folyamatnak a szovjet zónává váló Közép- és Kelet-Európában.

A szerző abból indul ki, hogy a térség az 1920–1930-as években a francia külpolitika egyik prioritását jelentette, s Párizs 1945 után itt próbálta újra nagyhatalomként pozicionálni magát. A tanulmány koherenciájának megőrzése érdekében hat, 1944–1945-től szovjet befolyás alá került államra figyel: Lengyelországra, Csehszlovákiára, Magyarországra, Jugoszláviára, Romániára és Bulgáriára. A témaválasztás helyességét erősíti, hogy a háborút közvetlenül megelőző és követő években Európának éppen e térsége volt a nemzetközi feszültségek egyik fő tárgya és helyszíne. Ideális terep annak megfigyelésére, hogyan változott a francia állam által a régióban használt eszközök téra és azok súlya, különös tekintettel a kultúrára mint külpolitikai eszközre. Lehetőséget adva a francia kultúrdiplomácia állandó és változó elemeinek számbavételére egyaránt. A kulturális diplomácia fogalmát Annie Guénard-Maget tág értelemben használja, a hagyományos értelmiségi, egyetemi tevékenységen kívül egyre inkább belevonva a természettudományt és a technikát, a tájékoztatáspolitikát és a propagandát is.

¹ Guénard-Maget, Annie: *Une diplomatie culturelle dans les tensions internationales. La France en Europe centrale et orientale (1936–1940/1944–1951)*. Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien, P.I.E. Peter Lang, 2014. 364 p. (Enjeux internationaux, 30.)

A felhasznált forrásokat egyszerre jellemzi hatalmas bőség és egyoldalúság. A feldolgozott francia levéltári anyag rendkívül gazdag, szinte teljes körűnek tekinthető. A francia külügyminisztérium levéltárában (Archives diplomatiques) a szerző a kulturális expanzióért felelős osztályok anyagain kívül a vizsgált hat ország kétoldalú kapcsolatait dokumentáló dossziékat is áttanulmányozta. A Nemzeti Levéltárban (CARAN) őrzött forrásokból felhasználta például a miniszterelnökség titkárságának iratait is. Az Institut d'Études Slaves (Szláv Tanulmányok Intézete) és az Alliance française archívuma sem kerülte el a figyelmét. A levéltári dokumentumokat hasznosan egészítik ki azok az interjúk, amelyeket a szerző a II. világháború utáni francia diplomácia és kulturális politika Kelet-Európával kapcsolatos felelőseivel készített (például Étienne Manac'h pozsonyi főkonzul 1946 és 1951 között; Guy Turbet-Delof, a budapesti Francia Intézet igazgatója 1947-től 1958-ig). A francia kultúrdiplomácia közép- és kelet-európai tevékenységének vizsgálatát azonban kissé egyoldalúvá teszi, hogy alig hivatkozik a szerző a térség országaiból származó levéltári anyagokra. Sőt az ezeket feldolgozó, franciául is hozzáférhető irodalom eredményei is szinte teljesen hiányoznak. Magyarország vonatkozásában például gazdagította volna a könyvet Müller Viktória, Macher Anikó, Fejérdy Gergely és Klenjanszky Sarolta tanulmányainak felhasználása is. A német és olasz befolyásszerzés leírása is kizárólag francia dokumentumok alapján történik.

Ami a mű felépítését illeti: Robert Frank előszava szervesen beilleszti a munkát a francia és a nemzetközi kutatások kereteibe. A szerző a könyvét a két bemutatandó időszaknak megfelelően két nagy részre tagolja, amelyeket a kisebb egységeket jelentő alkorszakok osztnak fejezetekre. Mindkét történevsorozat egy-egy nagy kihívással kezdődik a francia kulturális diplomácia számára Közép- és Kelet-Európában – 1936-ban főként a náci Németország, míg 1944–1945-ben a háború során megerősödött Szovjetunió jelenti a konkurenciát. S mindkét szakasz a francia kulturális befolyás kvázi megszüntetésével fejeződik be. A következtetésekben a szerző meggyőzően vonja meg a két korszak mérlegét, kiemelve a hasonlóságokat és a különbségeket. A levéltári anyagok részletes bemutatása és a válogatott bibliográfia segít a források áttekintésében. A függelékben található táblázatok (például az egyes közép- és kelet-európai országok részesedése a francia kulturális expanzió költségvetéséből évekre lebontva), továbbá a közölt öt dokumentum (köztük az Alliance française csehszlovákiai szervezeteinek megrendítő levele a francia anyaszervezethez az 1938-as müncheni konferencia után) kiválóan illusztrálják az értekezés mondanivalóját.

A mű első részének alaposan dokumentált fejezeteiből megtudhatjuk, hogy Közép- és Kelet-Európa németekkel szembeni ellenállási képességének fokozását tűzte ki célul a francia népfrentkormány által kezdeményezett intenzív kulturális akció. A Quai d'Orsay ugyanis érzékelte a legtöbb térségbeli ország belpolitikai életében az 1930-as évek első felétől megjelenő fasizálódási tendenciákat, valamint az erőteljes német és olasz kulturális behatolást. Ennek ellensúlyozására 1936-tól jelentősen megnövelték a közép- és kelet-európai kulturális célokra szánt költségvetést, elsősorban a Párizssal szövetséges államok tekintetében. Erős, fejlett iparral rendelkező, magabiztos és demokratikus Franciaország képét akarták kialakítani. Léon Blum nyomán a humanizmus és a republikanizmus értékei is hozzátartoztak a sugalmazott országimázshoz. Kiemelkedő francia személyiségek, írók, egyetemi oktatók, kormánytagok, szakmai szervezetek képviselői (először főleg orvosok, sebészek) látogatták a célba vett országokat, valamint magas színvonalú művészeti rendezvényekre került sor. A francia könyvkiadás termékeit a lehető legszélesebb olvasóközönséghez próbálták eljuttatni. Ennek érdekében – a náci Németország módszereit átvéve – a kormány által szubvencionált kereskedelmi dömpingtől sem riadtak vissza. A fiatalság megnyerésére kiszélesítették és növekvő számú ösztöndíjjal támogatták a felsőfokú képzett-

ség franciaországi megszerzésének lehetőségeit főként gazdasági, műszaki és államigazgatási területen. Új tanszékeket, lektorátusokat szerveztek. Megkezdték a tömegek elérésére alkalmas eszközök, a rádió és a film felhasználását is. 1938-ban, a háború közeledtével változások mentek végbe a régiókkal kapcsolatos francia kultúrpolitikában. Ekkorra már a nem szövetséges országokra, így Magyarországra és Bulgáriára is hatni kívántak. A kulturális akció a lehető legszélesebb közönség megszólítását célul kitűző nyílt propaganda irányába fejlődött: világos, egyszerű, vonzó üzeneteket igyekeztek megfogalmazni. Felismerték a sportrendezvények jelentőségét a fiatalok mozgósításában. Hangsúlyt helyeztek a francia katonai hatalom és a gyarmatbirodalom erőforrásainak bemutatására is. 1939 tavaszától a háborús konfliktus közeli kitörését valószínűsítve a francia külügyi vezetés még intenzívebben törekedett a közép- és kelet-európai országok kormányköreinek és közvéleményének megnyerésére, minimális célként az illető államok semlegességét igyekeztek biztosítani. Megkezdték nemzeti nyelvű rádióadások sugárzását is. A kulturális akció és a propaganda-tevékenység a németektől elszenvedett 1940. júniusi vereséggel szoros egységet alkotott.

A második részben Annie Guénard-Maget logikusan vezeti le, hogy az 1945-ös újrakezdéskor a francia kulturális diplomácia számos előnnyel rendelkezett Közép- és Kelet-Európában. A szovjet előretörést érzékelve több országban kifejezett igény mutatkozott a francia kultúra jelenlétének erősítésére. A Francia Köztársaság Ideiglenes Kormánya 1944. decemberben szövetségi szerződést kötött a Szovjetunióval, ami azt a benyomást keltette a térség kormányaiban, hogy a Párizssal való kapcsolatépítés kisebb kockázattal jár, mint az angolszászokkal. A II. világháború előtti évek országimázs-építő erőfeszítéseinek hatása még érződött: a Franciaország mint intellektuális, kulturális és művészeti hatalom gondolatához akkor sikeresen hozzáadódott a tudományos és technikai fejlettség képzete. A francia-barát érzület a korábbi eliteken kívül a kommunista pártokkal együtt felemelkedő új vezetők egy részét is jellemezte. Mindez azonban alig csökkentette a francia kulturális expanzió elé tornyosuló akadályokat. A francia kormányzat a győztes nagyhatalmakhoz képest alárendelt helyzetben volt a régióban. Képviselői nem voltak tagjai a mindenütt meghatározó befolyást gyakorló Szövetséges Ellenőrző Bizottságoknak. Franciaország gyengeségének benyomását nemcsak a müncheni konferencia és az 1940-es gyors francia katonai összeomlás emléke erősítette, hanem a nem sokkal korábban oly erőteljes náci propaganda hatása is. Annie Guénard-Maget szerint az infrastruktúrában keletkezett háborús károk, a mindenütt megfigyelhető nélkülözés, különösen pedig az erősödő szovjet jelenlét egyre szűkebbre szorította a francia kultúra hivatalos képviselőinek mozgásterét.

A könyv szerzője négy „stációt” különít el a francia kulturális diplomácia fejlődésében Közép- és Kelet-Európa szovjet zónává alakulásának időszakában. A közeledés reménye előbb a még illúziókkal párosuló pragmatizmusnak adta át a helyét, majd a „szükséges” realizmus következett, és végül az ellenállási kísérlet letörése után a Kominform által programszerűen irányított végső kiszorítás következett. Párizs erőteljes kulturális aktivitásával nagyhatalmi ambícióit kívánta aláhúzni: helyet igényelt a háborúban győztes „nagyok” mellett. Ez azonban a francia ellenállási mozgalomból kinövő új, köztársasági és progresszív Franciaország volt, amely hitt a különböző országok „antifasiszta” és „haladó” erőinek együttműködésében. Az egyre mostohább körülményeket érzékelve a francia kulturális diplomácia 1948-ban az alkalmazkodás mellett döntött, kulturális és oktatási tevékenységében igyekezett folyamatosan igazodni a lehetőségekhez. A megfogyatkozott oktatói kar ellenére a kulturális intézetek további nyitva tartását kívánták. Főleg a nyomtatott termékek terjesztésére és a francia nyelv továbbadóra összpontosítottak. 1949-től azonban a szovjet irányítás alá került helyi hatóságok – hasonló forgatókönyvet és módszereket követve minden országban –

a nyugati kulturális jelenlét teljes felszámolását tűzték napirendre. A politikai rendőrség erőszakos akcióival a nyugati kulturális intézmények látogatóinak elrettentésére törekedett. Az egyre válságosabbra forduló helyzetben a francia illetékesek – a szakítást választó amerikaiakkal ellentétben – továbbra is a tárgyalást szorgalmazták, noha időnként kifejezték tiltakozásukat is. A kulturális érintkezés a minden téren megromló kétoldalú kapcsolatok fenn tartásának lényegi eszköze lett. A következetesen képviselt francia koncepció „a jövő megőrzése” érdekében intézményeinek a semlegességet, a politikamentességet, az óvatosságot és az állandó alkalmazkodást írta elő. A visszafogottság egyetlen tartósan pozitív hozadéka éppen Magyarországhoz kötődik: a szovjet blokk egyedüli francia kulturális intézete a budapesti volt, amely a „normalizáció” ellenére fennmaradhatott. E szokatlan tolerancia pontos okait a szerző szerint a francia illetékesek is csak találgatták: Jean Delalande követ a jogi státus rendezetlenségére, a láthatóság következetes kerülésére és a számtalan apró, de hasznos szolgálatra gondolt (nyelvoktatás szerződés nélkül, fordítások, technikai filmek kölcsönzése stb.). A lánkjegyzetben azonban olvashatunk a túlélés talán valódi okáról is. A francia külügy magyarországi kulcsembere, az intézet egykori igazgatója, Guy Turbet-Delof az 1990-es években több interjúban megerősítette, hogy Rákosi Mátyás felesége, a finom női fehérenemű nagy kedvelője, évente egyszer-kétszer elküldte fehérenemű-készítőjét az intézet könyvtárába, aki lemásolta a francia divatlapokból az újabb modelleket...

Melyek a francia kulturális expanzió II. világháború által elválasztott két időszakának hasonló és eltérő vonásai? Van kontinuitás? Annie Guénard-Maget szerint mindkét szakaszban valódi kulturális diplomáciáról van szó, amelyet a kormányzat kezdeményezett, stratégiaileg tervezett és strukturált. A korábbi és a későbbi periódusban is megfigyelhető, hogy a francia politika erősen szelektált a célországok között, így az egykori politikai és katonai szövetségesek – főként Csehszlovákia, Lengyelország és Románia – kitüntetett figyelmet kaptak. A folyamatosságot erősítette, hogy mindkét esetben a kulturális expanzió mozgatórugója Franciaország geopolitikai érdeke volt, befolyásának megerősítése, illetve újjáépítése a totalitárius nagyhatalmakkal, előbb Németországgal és Olaszországgal, később a Szovjetunióval szemben. Állandó jellemző továbbá, hogy a francia kulturális befolyás ágensei tartós hatás elérésére törekedtek, ezért tulajdonítottak nagy jelentőséget a francia intézmények jogi beágyazottságának, az oktatás szerkezetének és a könyvtárak ellátásának egyaránt.

A szerző mindazonáltal rámutat a két időszak lényeges különbségeire is. Helyesen állapítja meg, hogy jelentősen módosultak Franciaország geopolitikai adottságai Közép- és Kelet-Európában: az 1930-as évek közepén még négy szövetséggel rendelkező tekintélyes nagyhatalom (legalábbis látszólag, természetesen hozzá). München, az 1940-es vereség és Vichy után viszont Párizs nagyhatalmisa erősen kérdésessé vált. Így az első időszakban a kulturális eszköz még csupán kiegészítette a külpolitikai cselekvés politikai, gazdasági és katonai elemeit. A második időszakban viszont a kultúra Franciaország térségbeli jelenlétének legfőbb, szinte az egyetlen kifejeződési formájává vált, mintegy helyettesítve a többi tényezőt. Az 1944–1945-ben kialakuló új körülményekhez való igazodást jelezte, hogy új, fiatal generációt vontak be a francia kulturális diplomáciába, amelynek tagjai személyükben is kifejezték a „progresszív” irányban „megújult” Franciaországot. A célközönség a korábbi elitiek helyett vagy mellett egyre inkább a „nép” lett, ahonnan az új vezetői réteg megjelenését várták. Ugyancsak a „demokratizálódás szele” érhető tetten abban, hogy a francia kulturális jelenlét építői egyre inkább az egyenrangúság és a kölcsönösség alapján tárgyaltak közép- és kelet-európai partnereikkel. Erre vezethető vissza a kulturális megállapodások, a egyes bizottságok és az új bilaterális egyesületek újításnak számító megjelenése is.

Annie Guénard-Maget könyve szorosan kötődik a nemzetközi kapcsolatok kutatásainak újabb francia iskoláihoz. A már elhunyt René Girault által vezetett kutatócsoport azt vizsgálta, hogy a 20. századi európai államok miként használták külpolitikájukban a rendelkezésükre álló, főként politikai, gazdasági és katonai eszközöket. A francia kulturális diplomáciát és jelenlétet Antoine Marès kezdte kutatni az 1980-as években. Ugyancsak ő vezeti azt a kutatási programot, amely a német és az orosz területek közé eső „köztes Európáról” a 20. században Franciaországban keletkezett ismeretek közvetítőit és a közvetítés helyeit tárja fel. Annie Guénard-Maget 1994-ben megvédett disszertációja és 2014-ben kiadott könyve jelentősen hozzájárult ehhez a munkához. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy a Peter Lang kiadó a kötetet felvette *Enjeux internationaux* (Nemzetközi kérdések) című sorozatába. A sorozat ugyanis a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó történetírást megújító Pierre Renouvin munkásságát tekinti kiindulópontjának, aki elemzései során figyelembe vette a „mély erőket” („*forces profondes*”), vagyis az állami érdekvédelem és gazdasági és kulturális eszközeit is.

Annie Guénard-Maget munkája nagyon részletes, hatalmas mennyiségű dokumentumon alapuló tényfeltárás a kulturális diplomácia egy konkrét fejezetének megismeréséhez. Bemutatja a közép- és kelet-európai francia kulturális expanziót a vizsgált időszakokban a központi állami akarat kifermálódásától annak helyi szinten való megvalósulásáig és a hatások felméréséig. Működésben láttatja tehát a francia kulturális diplomácia intézményrendszerét, jelezve annak átalakulásait is. A szélesebb nemzetközi kontextus felvázolása azonban hézagossá lett. Talán az eredeti alkotás szövegének egyharmadára való csökkentése játszik szerepet abban, hogy helyenként leegyszerűsítésekkel találkozunk. Az első rész bevezetésénél például nem hangsúlyozza, hogy a francia külpolitikának az I. világháború után nem sikerült Németországgal szemben hatékonyan felhasználnia, gazdaságilag és katonailag erős, ütőképes szövetségi rendszert létrehozni – bár a látszat ezt mutatta. Az orosz szövetséges 1917-es kiesése után kialakított, a győztes kishövetségekre támaszkodó politika illúzió alapult. Franciaország új partnerei ugyanis nem voltak „igazi” szövetségesek. Külön-külön és együttesen sem képviseltek egy nagyhatalomával összemérhető katonai erőt és gazdasági potenciált. Nem tudtak (volna) szembeszállni egy Németországhoz mérhető ellenséggel. Nem voltak biztosan mobilizálhatók Franciaország érdekeinek védelmére sem. Mindazonáltal Annie Guénard-Maget könyve a francia kulturális diplomácia, valamint Franciaország és Közép- és Kelet-Európa 20. századi kapcsolatainak tanulmányozásához megkerülhetetlen hozzájárulás. Hasznosan egészíti ki a térség szovjetizálásáról szóló szakirodalmat is.

Kecskés D. Gusztáv

Tanulmányok a ruszisztika műhelyéből¹

2015-ben ünnepelte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ruszisztikai Központja fennállásának 20., szellemi elődje, a Magyar Ruszisztikai Intézet pedig a 25. évfordulóját. Ennek tiszteletére az intézet tanulmánykötetet jelentetett meg.

A kötet öt nagy részre oszlik. Az elsőben historiográfiai tanulmányok szerepelnek. Szvák Gyula, a kötet szerkesztője *Az oroszországismeret budapesti iskolája* című nyitó tanulmányában a történeti ruszisztika első magyarországi műhelyének megalakulását, főbb eseményeit és elért eredményeit mutatja be. Kiemeli az orosz történelem kutatásának hazai és nemzetközi szinten is kimagasló alakjait és fő kutatási témáikat (Krausz Tamás, Szvák Gyula, Szili Sándor, Filippov Szergej, Gyóni Gábor, Sz. Bíró Zoltán, V. Molnár László), számba veszi a *Ruszisztikai Könyvek* sorozatban megjelent monográfiákat. Az intézet számos konferenciával és kiadvánnyal segítette a hazai orosz-szovjet kutatások eredményeinek nyilvánossá tételét, jó kapcsolatokat ápol a ruszisztikai kutatásokat végző hazai és nemzetközi intézményekkel. Emellett a fiatalok számára is teret enged: 2010-től az ELTE-n „ruszisztika” szakot indított be, és ebben az évben került felvételre az első doktorandusz hallgató az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájában az önálló *Ruszisztikai Programra*.

Medzibrodzsky Alexandra tanulmányában Franciszek Duchiński (1816–1893) „ukranofil lengyel” teóriáját, valamint Nyikolaj Kosztomarov (1817–1885) és Baudouin de Courtenay (1845–1929) kritikai állásfoglalásait veszi szemügyre (*Az „árja” szlávok és a „turáni” moszkoviták: F. Duchiński teóriájának kritikai visszhangja*). Duchiński faji alapon osztotta Eurázsia népeit „árjára” és „turánira”, tagadta az orosz nép szláv származását, a lengyel és az ukrán nép rokonságát az orosz néppel. Kosztomarov a korai ukrán nacionalizmus nézőpontjából kritizálta Duchiński teóriáját, Jan Baudouin de Courtenay lengyel nyelvész pedig tudományos szempontból látta azokat megalapozatlanoknak.

A meghatározó orosz történelmi folyóirat, a *Rosszijszkaja Isztorija* (2009-ig *Otyecsesztvennaja Isztorija*) 2007–2012 közötti főszerkesztője, Andrej Medusevszkij tevékenységének szentelt figyelmet Suhajda Szabolcs *Tendenciák az orosz történetírásban az elmúlt évek tükrében. Andrej Medusevszkij főszerkesztői tevékenysége a Rosszijszkaja Isztorija élén* címet viselő tanulmányában. A szerző azt vizsgálja, hogy Medusevszkij főszerkesztői munkássága valóban éles irányváltást jelentett-e a lap szemléletmódjában és hozott-e új eredményeket az orosz historiográfia számára. Suhajda Szabolcs a folyóirat 2002/1. számától az 2014/2. számáig tekintette át a neves kiadványt, és arra a következtetésre jut, hogy Medusevszkij korábban kevesebbet vizsgált témákhoz nyúlt, ám a kérdéskörökben konstruktív vita nem

¹ *A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra.* Szerk.: Szvák Gyula. Bp., Russica Pannonica, 2015. 415 p. (Ruszisztikai Könyvek, 40.)

bontakozott ki, és főszerkesztői állásfoglalása ellenére a történettudomány mint tényleges tudomány háttérbe szorult.

A kötet második részében középkor- és kora újkor történeti tanulmányok találhatók. Szili Sándor a kagán titulust vizsgálta meg *A ruszok kagánja. A kagán szó előfordulásának kérdéséhez a 11. századi kijevi uralkodók címerhasználatában* című tanulmányában. Gyóni Gábor pedig a 12. századi Rusz belharcaira fordított figyelmet (*Oleg Szvjatoszlavics: törésvonalak és értékválasztások*). Szaniszló Orsolya I. Péter cár reformjainak nőket érintő csoportjait tekinti át (*A nők társadalmi integrációjának kezdete a péteri reformok nyomán*). A 18. századot megelőzően az előkelő hölgyek elszigetelve éltek, szigorú szabályok és tradíciók között, kiszorultak a társasági életből. A szerző bemutatja a „tyerem” (zárt női lakosztály) intézményét, ami már Alekszej cár halála után bomlani kezdett, és I. Péter törölte el végleg. A nők társadalmi integrációját segítette a társasági események koedukációja, Nagy Péter a nők kötelességévé tette az aktív szerepet a társadalomban, az összejöveteleken való megjelenést. A szerző kiemeli, hogy a nyugati mintát követő reformok megszüntették a nemi szegregációt, és bár a gyengébbik nem társadalmi integrációját nem tűzték ki célul, hatásukra a 18. században a nemes hölgyek a környezetük cselekvő tagjaivá, számon tartott tényezőivé léptek elő.

A kötet újkorral foglalkozó részében hat tanulmány kapott helyet. Sz. Bíró Zoltán az Orosz Birodalom 19. századi politikai rendszerét vizsgálta meg (*Oroszország a 19. század második felében: a politikai rendszer szerkezete és legfontosabb elemei*). A szerző hangsúlyozza, hogy az orosz egyeduralkodó monarchiában (*szamogyersavnaja monarhija*) a teljes jogú és szuverén főhatalom elve I. Pétertől II. Miklósig formálisan megmaradt, azonban komoly változásokon esett át. A 19. század első harmadára kialakult a „liberális abszolutizmus”, amelyben a cár volt minden törvény végső jóváhagyója, ám az érvényben lévő törvények figyelembevételével. A század végére az uralkodó döntéseinek korlátokat szabtak az államigazgatás hagyományai, a közvélemény, az írott normák és a polgári jog szabályai. Sz. Bíró Zoltán arra a megállapításra jut, hogy a 18. század elejétől Oroszországban is kezdtek elválni egymástól a hatalmi ágak, és a 19. század második felére kialakult a hármas tagoltságú keret (az Államtanács mint a törvényhozás, a Miniszterek Bizottsága, illetve a Miniszterek Tanácsa mint a végrehajtás és a Szenátus mint az igazságszolgáltatás intézménye), ami elvi alapjává válhatott volna a tényleges hatalommegosztásnak.

V. Molnár László a kevésbé ismert magyar származású jogtudós, Balugyánszky Mihály (1769–1847) I. Sándor és I. Miklós orosz cárok alatti orosz modernizációs törekvések előkészítésében betöltött szerepét, főbb reformjavaslatait ismerteti (*Egy „hungarus” tudós két cár szolgálatában. Balugyánszky Mihály, 1769–1847*). A tudós kiemelkedő eredményeket ért el az Orosz Birodalom gazdasági, pénzügyi, jogi és oktatásügyi területein, fontos szerepet töltött be a pétervári egyetemen, a Törvényszerkesztő Bizottságban és a pénzügyminisztériumban. Reformjai döntően hozzájárultak a napóleoni háborúkban eladósodott birodalom pénzügyi problémáinak megoldásához, és legalább ilyen fontosak voltak az igazságügyi minisztérium államtitkáraként írt – az orosz jogtörténetírásban maradandó értékűnek számító – jogtudományi művei, emellett aktívan kivette a részét I. Miklós uralkodása idején a kodifikációs munkából.

Az „ottomán örökség” felosztását érintő tiltsi és erfurti találkozók, a Szentpéterváron lefolyt egyeztetések képezik Bodnár Erzsébet vizsgálatának tárgyát (*Francia–orosz tárgyalások az Oszmán Birodalom felosztásáról, 1807–1808*). A szerző hangsúlyozza, hogy a keleti kérdés volt az egyetlen terület, ahol a két nagyhatalom közeledhetett egymáshoz. Tiltsiben nem született írásos megállapodás az Oszmán Birodalom felosztásáról, Napóleon és I. Sándor arról döntöttek, hogy egy későbbi időpontban fogják megvitatni a kérdést. A Török Birodalmat érintő nagyhatalmi osztozkodás a francia–orosz diplomáciai tárgyalások témája maradt, és az

erfurti találkozóiig több stádiumon ment keresztül. A Szentpéterváron folyó orosz–francia egyeztetések arról tanúskodnak, hogy Napóleonnak nem állt szándékában feldarabolni az Oszmán Birodalmat, valódi célja az volt, hogy lekösse az orosz diplomácia figyelmét és távol tartsa az európai ügyekben való aktív részvételtől. A cári kabinet pedig a francia uralkodó szándékait kívánta kipuhatolni, és továbbra is csak az Oszmán Birodalom részleges felosztása mellett állt. A megváltozott nemzetközi viszonyok között lezajlott erfurti találkozó az orosz diplomácia győzelmével ért véget, és az orosz kabinet Erfurt után az Oszmán Birodalom integritásának megőrzése mellett állt ki.

Mészáros Zsófia tanulmányában a 19. századi orosz nihilizmus ikonikus alakjának szentelt figyelmet (*Dmitrij Piszarev, az orosz nihilizmus alternatív gondolkodója*). A szerző bemutatja az orosz nihilizmus két táborát, Turgenyev *Apák és fiúk* című regényének hatását az ideológiára. Cikkein keresztül rajzolja meg Piszarev (1840–1868) eszméinek fejlődését, változását a kezdeti (1863-ig tartó), önmagán kívül mindent tagadó, radikálisabb felfogástól az utilitarista és szociálisan érzékenyebb irányvonalig.

Szintén az orosz radikalizmusról írt tanulmányt Filippov Szergej, aki bevezetőjében felhívja a figyelmet arra, hogy mivel az erőszak, a merénylet és a gyilkosságok éles ellentétben állnak a civilizált társadalmakban elfogadott erkölcsi normákkal, a politikai terrornak szüksége van ideológiai megalapozásra, az erőszak elfogadhatóvá tételére. „*A lágyszívű gyilkosok.*” *A politikai terror igazolása Oroszországban a 19. század utolsó harmadában* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy a terrort igazolni kívánó érvrendszer az orosz radikális mozgalom terrorista szárnyában az 1870–1880-as évek fordulóján milyen elemekből épült fel. Áttekinti a II. Sándor reformpolitikájával elégedetlen radikális mozgalom kezdeteit, bemutatja Szergej Nyecsajev forradalmi koncepcióját, amelyben a széles körű terror fontos szerepet kapott a népi felkelés előkészítésében, mert Nyecsajev szerint a forradalmár számára minden erkölcsös, ami a forradalom győzelmének kedvez, és minden erkölcstelen, ami akadályozza azt. A szerző elének tárja az 1870-es évek elején kibontakozó narodnyik mozgalmat és annak sikertelenségét, ami miatt a narodnyikok körében előtérbe került a terror, majd a forradalmi terror a cári rendszer elleni harc fő eszközévé vált. A politikai terror morális igazolását az „önvédelem”, az „igazságos bosszú” (ami „erkölcsi kötelesség”, az „önbecsülés bizonyítéka”) jelentette, amit a cárból és magas rangú cári tisztviselőkből félelmetes ellenséget megrajzoló új érvelés követett. A Népakarat tagjai a politikai gyilkosságot az önkényuralom elleni harc általánosan alkalmazható eszközének tartották. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy a II. Sándor elleni 1881. március 5-én sikerrel járó merénylet nem vezetett el sem népfelkeléshez, sem kormány általi reformintézkedésekhez, ellenben az új cár konzervatív fordulatot hajtott végre, erőteljes represszióval.

Vera Zaszulics, Fjodor Trepov pétervári rendőrfőkapitány ellen 1878 januárjában merényletet elkövető forradalmárnő életútjáról írt tanulmányt Nagy Szilvia (*Vera Ivanova Zaszulics. A „terrorizmustól” a marxizmusig*). A szerző bemutatja az „évszázad perét”, Zaszulics bírósági felmentés és annak hatását a korabeli orosz társadalom csoportjaira (a konzervatívok a felmentést a további bajok kiindulópontjának tekintették, a forradalmárok pedig úgy értelmezték, hogy a társadalom jelentős része szimpatizál a hatalom elleni harccal, és esélyük van mentesülni a fegyveres merénylet következményei alól, illetve megszülettek a politikai terrort igazoló „elméleti” alapvetések is). Nagy Szilvia hangsúlyozza, hogy Zaszulics nem tekintette magát terroristának, mégis az orosz forradalmi mozgalom új korszakának elindítójává vált. A per után Zaszulics Genfba távozott, ahol közeli kapcsolatba került Plehanovval, és fontos szerepet játszott a tudományos alapokon álló orosz marxizmus elméletének megalapozásában. Az egykori merénylőnő határozottan bírálta a narodnyik eszméket és a politikai terrorizmust.

A szovjet történelem egyes kérdéseit vizsgálja a kötet következő része, melynek indító tanulmányában Szilágyi Ákos a sztálini totalitárius állam formalista művészetéhez való viszonyulását mutatja be (*Állam és formalizmus*). Az úgynevezett marrista nyelvtudományi iskola ellen irányuló, a *Pravda* lapjain megjelenő 1950-es nyelvészeti vita, s abban Sztálin személyes szerepvállalásának miérettjeire keresi a választ A „tudós” Sztálin. A *marrizmus-vita* című tanulmányában Havas Ferenc. Meglátása szerint a vita megkreálásának célja az volt, hogy Sztálin tudósként megnyilvánulhasson. A motivációnak pszichikai és politikai okai egyaránt voltak. A legsúlyosabb politikai megfontolás az volt, hogy a nyelv ürügyén tett fejtegetései lehetőséget adtak Sztálinnak, hogy a sorok mögötti apodiktikus társadalomfilozófiai érvek alapján hitelesítse a fennálló pártállami berendezkedés, a politikai hatalomkoncentráció és eszmei kizárólagosság megkérdőjelezhetetlen szükségességét.

A II. világháború „magyar fejezetének”, a szovjet területek majd hároméves megszállásának alig ismert történetéről írt tanulmányt Krausz Tamás és Varga Éva Mária. 1941 őszétől a magyar csapatok megszálló feladatokat láttak el, a magyar rendfenntartás Ukrajnára, Oroszország brjanszki, kurszki és voronyezsi területeire, Belorusszia jelentős vidékeire terjedt ki. Mivel több tízezer katona szolgált a Szovjetunióban, ahol több mint 19 millió civil esett áldozatul, a szerzők hangsúlyozzák, hogy a háborús népiertás eseményeit komoly vizsgálat alá kell helyezni. Ezt a célt szolgálja a szerzőpáros *Az elhallgatott népiertás: magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban* című tanulmánya is. A náciknak a Szovjetunió területén folytatott partizánellenes intézkedései és a helyi zsidóság kiirtása közötti összefüggéseket vizsgálja Fóris Ákos (*Partizán- és zsidópolitika a keleti fronton*).

Orosz nyelvészeti és kultúrtörténeti tanulmányok kaptak helyet a kötet ötödik részében. Kiss Ilona Pavel Florenszkijnek (1882–1937) szentelt figyelmet (*Egy Oroszországkép születése és szertefoszlása. Megjegyzések Pavel Florenszkij, a kultúraalapító portréjához*). Schiller Erzsébet Markovits Rodion, az első magyar könyves világsiker szerzőjének két művében (*Szibériai garnizon, 1927 és Aranyvonat, 1929*) vizsgálja meg az orosz lélek és a hadifogság, az orosz táj korabeli rajzolatát („Tejjel-mézzel folyó Szibéria.” *Orosz lélek és hadifogság Markovits Rodion regényeiben*). Az első mű a hadifogságról szól, hangsúlyos Markovits irodalmi-kulturális ismeretekre alapuló elfogult csodálata az orosz táj és emberek iránt. A második alkotás a végtelennek tűnő orosz vidékről való, éveken át tartó hazatérés regénye.

Andrej Platonov (1899–1951) életművének különleges darabjáról írt tanulmányt Gyimesi Zsuzsanna (*A holokauszt előérzete Andrej Platonov műveiben*). A *Szemétfúvó szél* című elbeszélést 1933-ban írta Platonov, és az egyik legkorábbi antifasiszta műnek tekinthető. Gyimesi Zsuzsanna az említett elbeszélés keletkezéstörténete mellett figyelmet szentel Platonov *Az emberiség felszámolásáról* (1938) című cikkére és a második antifasiszta elbeszélésére, az *Éjfélkor az égen* című művére is. Mindkét elbeszélésben megmutatkozik az orosz író távolba látó képessége, és olyan összefüggésekre érez rá, amelyekre kortársai csak később váltak fogékonnyá. A kötet záró tanulmánya Pálosi Ildikó nevéhez kötődik, aki a nyelvészet területére kalauzolja az olvasót (*A magyar jön/megy ige mentális jelentései erza-mordvin és orosz megfelelőik tükrében*).

Összességében elmondható, hogy a *Ruszisztikai Könyvek 40. kötete* a sorozattól megszokott színvonalas, tartalmas kiadvány. Idősebb és fiatalabb kutatók érdekes, sokszínű témái képviselik a hazai oroszágkutatás „egy kimerevített pillanatát”. További eredményekben gazdag tevékenységet kívánunk a Ruszisztika Központnak és várjuk az új kiadványokat!

Bodor Mária

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet
A kiadásért felel Fodor Pál igazgató
A szerzési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs
témacsoportja végezte
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva
A térképet készítette: Nagy Béla
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy